Miroljub Mladenović Miha

LjUBERAĐA

Zanatstvo, trgovina, kafane

Miroljub Mladenović Miha

Lj U B E R A Đ A

Zanatstvo, trgovina, kafane

Urednik i izdavač
Miroljub Mladenović
mladenovicmiha@gmeil.com

Kompjuterska obrada i dizajn
Nenad Pejić – Peja

Korice
Nenad Pejić – Peja
Miroljub Mladenović

Fotografije
Miroljub Mladenović i nepoznati autori

Štampa
ControlP – Niš

Z A V I Č A J

U današnje vreme naša sela ostaju pusta, ljudi odlaze i zaboravljaju svoj rodni kraj. Tek posle dugog niza godina, kada ih slomi nostalgija, vraćaju se. Ali, kasno. Otadžbinu imamo samo jednu, pa živeli u njoj ili hiljadama kilometara daleko, čovek mora sa sobom da nosi ono korenje odakle je potekao, mora da ih čuva. Ako dozvolimo da nam se zaborave običaji, naši prelepi krajevi, jedinstveni svaki na svoj način, ako zaboravimo svoju slavnu istoriju, ko smo onda?

Zavičaj je čoveku najvažniji jer predstavlja **emocionalni temelj i koren identiteta**. To je mesto gde se formiraju prva sećanja, moralna načela i pogled na svet, pružajući osećaj **sigurnosti i pripadnosti** koji je duboko usađen u ljudsku psihu.

Rodni kraj je mesto koje nosimo u srcu kroz ceo život. To je mesto gde smo odrasli, naučili prve korake, stekli prve prijatelje i stvorili nezaboravne uspomene. Nema ničeg snažnijeg od veze koju imamo sa svojim korenima

I kad odeš negde daleko, i kad te sve lepote ovoga sveta dotaknu i potresu, vratiš se zavičaju, svom prvom opipljivom domu. Jer, ti nisi odrastao tamo gde je neko odredio da se kleči dok se moli, gde se istok razdavaja od zapada… Ti znaš da je tebe tvoj zavičaj zakleo na krst, čast i pošten obraz i to uvek neguješ i tome se uvek vraćaš.

I, koliko god bežao od zavičaja, bežaćeš od sebe samog. Ne trudi se da bežiš! Nije suština u tome. Zavičajem treba da se ponosiš kao nečim posebnim, nečim što te određuje drugačje od drugih.

I kad se ovaj ovozemaljski život nekada skonča, tvoja duša neće težiti tom dalekom svetu. Vratiće te upravo onde, odakle si i započeo svoje putovanje, u tvoj zavičaj.

Rodni kraj je simbol našeg identiteta, korena i ljubavi prema svim vrednostima koje nas oblikuju. Ljubav prema domu neuništiva i da ona uvek ostaje u našim srcima, bez obzira na to gde nas život odvede

Svakom je njegov rodni kraj najlepši, pa tako mogu i ja da kažem. Kako čovek sazreva i dolazi u neke godine, sve se više vraća u doba detinjstva. Često razmišljam o lepoti moga rodnog mesta, koje se nalazi u Lužničkoj kotlini, o dečjim igrama koje smo igrali, kako smo se družili. Lepota mog odrastanja je najviše u drugaricama, drugovima i prelepoj prirodi, kojom sam bio okružen. Boje jeseni su za mene ostale najupečatljivije, kada se preliju od zelene do bakarne istovremeno. Još kao mali sam shvatio da je priroda najveći i nalepši slikar. Sećanje na miris brašna u Ljuberaškim vodenici, pečenog hleba koji se vadi iz vurnje, sveže skuvanog mleka ili postavljen sto za Badnje veče, uvek me razneže i nateraju poneku suzu...

Od rodnog mesta ne možemo pobeći. On je naše obeležje, naš koren i naša najdragocenija i najveća imovina, dimenzija sveta, mesto ushićenja i nespokoja.

Nije isto napustiti zavičaj u zrelom dobu i u detinjstvu, jednako kao što je velika razlika između onih koji su morali otići i onih koji su tražili više. Ako se to uradi u zrelom dobu, čovek živi neobičnim dvostrukim životom, dočim, ako se to desi u mlađim godinama, zavičaj se brže i lakše zaboravlja. Kad napuste rodno mesto, ljudi ne napuštaju život, koji nikada nije daleko od zavičaja, iako je to odvajanje od načina života. Porede se stara i nova sredina. Nikome nije lako da se ukoreni, ma čime se bavio. U novom

Na kraju života, kada dođe dan da napustiš ovaj svet, kažu da ti kroz glavu prolaze samo slike života koji si živeo. Uspomene. Trenuci. Ne novac. Ne puni džepovi. Već momenti i osećaji koje si

imao u tom momentu. I tada shvatiš da nije najteže što si izgubio ljude, već što si ih izgubio dok su još bili živi. I tada najviše zaboli, što će među tim uspomenama zauvek faliti oni koji su mogli da budu tu, a izabrali su da ne budu.

Gledano iz kosmosa, svako malo mesto na Zemlji deluje nevidljivo, gubeći se u prostranstvu planete, baš kao što i sama Zemlja postaje tek bleda plava tačka u beskraju univerzuma.

Zavičaj zauzima posebno mesto, ne može da nestane iz tvoje glave ili tvojih misli, jer nije nešto što je prolazno i nebitno za tebe samog.
Pravi ljudi znaju da uvijek, ma gdje bili, ostaju dužni svom zavičaju. To zrno zavičaja, ta stopa zemlje, taj pramen neba iz kojeg su iznikli. I to nose sa sobom kao malo, lično blago, na kojem piše ko su i odakle su. Mnogi ljudi rođeni u Lužničkoj kotlini otišli su na razne strane, ali zavičaj nisu i ne mogu da zaborave.

MEZO-REGIONALNE KARAKTERISTIKE

„Čovek je ono što za njim ostaje
i po tome je neuništiv
Kao kamen, kao voda, kao nebo“
Tomislav Cvetković

Opštine Pirot, Dimitrvgrad(Caribrod), Babušnica čine celovitu ekonomsko-geografsku oblast i mezo-regiju koja prirodno ulazi u sklop niške mikro-regije i njne gravitacione sfere. Kasnijom izgradnjom saobraćajne mreže i prateće infra strkture gravitaciona moć pomenute mezo-regije znatno je ojačana. Prostori pirotske, dimitrovgradske i babušničke opštine, mnogo kasnije, su se povezali u regionalno jedinstvo sa definisanim administrativno-upravnim i ekonomsko-geografskim ciljevima. Po mnogim elementima, dakle, pomenuti prostor čini jedinstvenu celinu koja se često označava opštim pojmom – **gornje Ponišavlje.**Ona obuhvata prostor od oko **2.248 km**^{2} i prestavlja ekonomski čvrstu i istorijski celinu u prirodnom miljeu balkanske oblasti.

Zajednički regionalni naziv **– “gornje Ponišavlje sa Lužnicom“ –** mlad je termin za područje koje se nalazi u pomenutim okvirima (granicama). Ovde se može postaviti pitanje zašto je termin „**Lužnica“** pridotat već konstituisanom području? Možda je to upitno, kako kaže Jovan Ćirić, zbog toga što Lužnica ne leži u slivu Nišave, već je hidrografski vezana sa Vlasinom. Pa ipak, Lužnica je gravitaciono, ekonomsko-geografski i istorijski upućena na Pirot. Njena upućenost na takozvanu pirotsku mezo-regiju je sasvim prirodna i najzad, može se s pravom upotrebiti izraz **“gornje Ponišavlje sa Lužnicom”** za širi regionalni prostor o kome je bilo reči. I on se svojom uobičajenom upotrebom komukativnošću u običnom govoru, politici i nauci prihvata prirodno i primereno.

Nišavska i Lužnička kotlina tektonskog su porekla. Prošavši takozvanu jezersku fazu koja je ostavila abrazivne tragove u višim regijama (oseci i zaravni) pomenute kotline su ispunjene debelim naslagama jezarskih sedimenata. Po završetku ove faze, negde krajem pliocena obe kotline su ušle u fluvijalnu (rečnu) fazu razvoja koja i sada traje. Međutim, oba kotlinska prostora nisu dovoljno geološki i morfološki proučavana. Čitav niz prirodnih pojava traži bliža objašnjenja i ozbiljna naučna (raz)rešenja.

Lužnička kotlina se, kao deo prostora gornjeg Ponišavlja, prostire od atara sela Vojnici i Gornje Krnjino do Ljuberaždanske klisure dužinom od oko 15 km, dok je njena širina različita u razmeri. Pojedina brda koja je okružuju manje ili više zadiru dublje u kotlinu. Ona je najuža između sela Donje i Gornje Krnjino, zatim se, od sela Donji Strževac, prema jugu, postepeno širi, dostižući najveću širinu na liniji Stol-Suračevo, da bi se južno od sela Gorčinci završila lepom i živopisnom sutjeskom **Ljuberaždanske klisure.** Lužnička kotlina se nalazi na geografskim koordinatama **43^0 9’ 30’’** severne geografske dužine i **22^0 6’** istočne geografske širine (po Griniču).

Postoji, međutim, pretpostavka da je u prošlosti Lužnica tekla suprotno od sadašnjeg vodotoka. O tome piše jedan od bliskih saradnika Jovana Cvijića, Petar T. Janković u knjizi **„Istorija razvitka Nišavske doline“.** Kroz ždrelo teče reka Lužnica, kaže Janković. U dalekoj geografskoj prošlosti ova je tekla sa severozapada na jugoistok prema Znepolju. Ali unazadna erozija Ljuberažde, probila je okvir Lužničke kotline dotle, dok nije načela Lužnicu i obrnula je u svoju dolinu, umrtveći njen gornji deo. Ždrelo je tipska probojnica, pravi procep. Po Jankovićevim pričama Ljuberaždanski prolaz je primer stvaranja klisure regresivnom erozijom.Ona je spojila dve reke **(Lužnicu i Komaricu**) koje danas prestavljaju jedan tok, a koje u dalekoj prošlosti, nisu imale skoro ničeg zajedičkog. Lužnica se u prošlosti ulivala u Jermu i zajedno s njom tekla prema Nišavi.

U dalekoj prošlosti čitava Lužnička kotlina bila je pod vodom.Verovatno je tu bilo veliko jezero. Njene su obale prestvljale današnja uzvišenja koja zatvaraju vidik kotline. Ova tvdnja Petra Jovanovića idu u prilog fosili-okamenjene ribe koje su nađene u mnogim mestima Lužnice. Posebno je i danas bogata takvimi sličnim fosilima Peščara blizu sela Dučevci. Ako se Jankovićeva postavka prihvati kao realnost, onda bi mogla da se usvoji i prepostavka da je jezero oticalo prema jugoistoku, rekom Lužnicom u Jermu.

Dugo po oticanju vode iz jezera Ližnička kotlina se i dalje nalazila pod vodom u vidu kakve velike baruštine obrasle travom i trskom.

Novim tokom reke Lužnice, posle proboja i otvaranja Ljuberaškog ždrela, stekli su se povoljni uslovi za oticanje jezerske vode. U pojedinim delovima kotline baruštine i lužišta su se i dalje zadržavala. Zemljište oko reke Lužnice, pogotovo južno od Zlokučina (Draginca) prema Gorčincu, ostaje i dalje močvarno. Ono je moglo da se koristi za ispašu stoke, ili, pak, kao prostor za ubiranja sena. I u pamćenju starih ljudi današnji centar Babušnice nalazio se redovno pod vodom, pogotovo kod velikih padavina kiše ili topljenje snega.

Središnji deo Lužničke kotline, na najplodnijom zemljom, smeštena je varošica Babušnica, admnstrtivno-kulturni centar čitavog regiona.

Pojam prave Lužnice, međutim, kako tvrdi Ljubiša Ćitić, nije uvek i do kraja precizno određen. Periferijski delovi ove regije privučeni snagom i stepenom razvijenosti gravitaciono osciliraju između intersnih susednih opštinskih centara, pre svega, Pirota, Bele Palanke i Vlasotinca. U monografiji Đure Zlatkovića – „ **Zla vremena “** kaže se : (...) ” Lužnicom se po istoimenoj reci, zove čitavo područje babušničke opštine ... Ta se definicija poklapa sa lužničkim srezom koga pominje Milan Milićević. Lužnički srez su tada (posle oslobodilačkih ratova (1876 – 1878) činila 44 sela. Pod Lužnicom, kaže on, podrazumeva se ceo srez lužnički, iako je prava Lužnica ono polje gde spadaju sela :Babušnica, Izvor, Suračevo Gorčinci, Resnik, Provaljanik,Šljivovik, striževac, Bežište, Dučevac, Vojnici, Zlokučanje, Stol, Kambelevac, Bratoševac Gornje i Donje Krnjino, Ljuberađa, Radoševac“.

Sela koja pripadaju slivu reke Murgovice , pa preko crvenojabučkog rida, nosila su u tursko vreme naziv **Bukovik**. I danas se taj naziv čuje. U bukovik spadaju sela : Berduj, Rakov Dol, Radosin, Jabukovik, Darkovci, Crvena Jabuka, Kalna, Preslap, Studena, Preseka, Valniš, Raljin, Strelac, Masurovac, Radinjince.

I treći deo takozvano **„lužničko Zaplenje“**, gde pripadaju sela : Mezgraja, Malo i Veliko Bonjince Modra Stena, Zavidince Štrbovacl ...

Ne treba zaboraviti da se područje ove opštine naslanja i na državnu granicu Srbija – Bugarska koja, u isto vreme, prestavlja prirodnu, u jednom i etničku granicu u drugom delu.

Za vreme Turaka Lužnica je bila takoreći bez putne mreže.

A narod, ustvari nije voleo puteve u to vreme. Kad god bi Turci i opravili neki put, naši ljudi bi ga kod prve kiše ili snega isprovaljivali i raskopali. To je bar donekle odvraćalo neželjene goste, Turke da ubiraju harač. A raja je inače bila navikla na rđave puteve i na svakakve teškoće. Ustvari, narod je „živeo od teškoća“.

A drugi je razlog što se nisu gradili putevi u samim Turcima. Ni oni nisu voleli da putna mreža bude povezana. Svaka saobraćajna veza sa zapadnim svetom, sa hrišćanima značila je isto što i otvoriti vrata neprijateljskim uticaju, omogućiti mu uticaj na raju i ugrožavati tursku prevlast.To je, možda i glavni razlog što za vreme Turaka nije uspostavljena drumska veza između dva susedna regiona, ***pirotskog i leskovačkog***.Ljuberaški levak je bio prepreka za ovo povezivanje i ostvarivanje stalne i neraskidive veze sa susednim regijama.

Tek sa odlaskom Turaka i prosecanjem puta kroz Komaričko ždrelo ostvarena je ova od životnog značaja veza.

Danas geografskim dispozicijama i saobraćajnicama lužnička regija (područje) u stalnoj je i neraskidivoj vezi sa susednim opštinama Njen mezo-regionalni uticaj posebno je određen saobraćajnim položajem i putnim pravcima od interregionalne važnosti ka Pirotu. S druge strane, drumskim pravcem

prema Vlasotincu ova regija višestruko povezuje gornje Ponišavlje sa južnim Pomoravljem i Leskovačkom kotlinom.

Za Lužnicu je takođe od vitalne važnostii putni pravac prema Beloj Palanci. Njime je ova regija interesno povezana sa Niškom kotlinom i njenim putnim pravcima koji vode gotovo u svim smerovima. Ostali putevi su lokalnog karaktera i služe za međusobno povezivanje sela.

* * *

Prve kuće budućih urbanih naselja građene su po obodu uzvišenja. Po definitivnom oticanju vode iz Lužničke kotline ostala je plodna zemlja. Pored gajenja svih vrsta žitarica, krmnog bilja i povrtarskih biljaka, koje da uzgred kažemo, kasno sazrevaju, posebno traba istaći da je zemljište pogodno za gajenje kvalitetnog voća, pogotovu šljiva, od kojih se proizvodi na daleko poznata **lužnička rakija**.

Pečalbari su sa sobom vodili i mlade Lužničane. Prema njima nisu bili ni malo nežni

Dete daj malter . . .
Čuješ li bre, nema malter.
Ama dete, jebavaš li ti mene ili ne!
Jebavam te majstore jebavam
Ali ne mogu da postignem.

Na pečalbu odlaze, najčešće u proleće a kući se vraćaju u jesen, obično oko Mitrovdana (kao nekad hajduci !). U pesmi ***pečalovnik*** D.M. Forskog jedan lužnički pečalbar kaže :

„ Ja s'm ti k'o pile
Kad dojde vreme,
Mene uvati nedodrž;
Ja moram da idem,
Pukne proleće, ja odlazim;
Stegne zima, ja dolazim.
Ja s'm ti ko pile.“

I Lužničanka doživljava muževljevo pečalbarenje na svoj način. U pomenutoj knjizi „Pečalbari“ ona kaže :

„ Stanko moj !
Kad si ti ovde,
ništa mi nije,
kad tebe nema,
sve mi je teško.
Najteško je noću;
Neče san na oči.
Prevrtam se, mučim se ...
Oblačim tvoju košulju,
miriše mi na tebe,
ali neče Stanko,
prazna košulja !“

Pa i pored toga, više od dve trećine područja smatra se za nedovoljno razvijeno brdsko planinsko područje. Sa velikog prostranstva šumsko-poljoprivrednog zemljišta prinosi su relativno mali. Brda Lužnice

nisu bogata šumom, ali se ne može reći da su u pitanju goleti.Goleti, zapravo,u Lužnici u pravom smislu i nema. Ovo područje se i dalje svrstava u manje razvijene regije Srbije. Pre svega, gotovo nikakvom obradljivom zemljom ne raspolažu sela prema bugarskij granici – Rakov Dol, Radinjinci, Crvena Jabuka, Leskovica, Berduj, Vrelo ... Ovaj deo Lužničke kotline prestavlja područje sa izraženim migratornim tendencijama odlivanja stanovništva. Danas su ta sela skoro bez stanovništva.

Lužničani su se, zbog oskudoce i nemaštine, pored zemljoradnje i stočarstva, bavili, i još uvek se bave pečalbarstvom kao dopunskim izvorom prihoda. Neosporno je da se pečalbarstvo začelo u doba kada su Turci vladali ovim krajevima, omasovilo se po odlasku Turaka, a kulminiralo između dva svetska rata kada su Lužničani sa Crnitravcima gradili Beograd. ***Pečalbarstvo je postalo sudbina Lužničana.***

Svakog proleća, u vreme kada se život budi u planini, lužnički neimari napuštaju zavičaj i porodicu i kreću trbuhom za kruhom širom zemlje, pa i dalje, da bi se vratili sa jesenjim kišama i prvim snegom domu svome. Sa sobom su vodili i mlade lužničanje-početnike. Prema njima nisu bili ni malo nežni

Ostavljali su na svojim ognjištima žene da se bore sa ni malo lakim poslom vođenja domaćinstva u surovoj planinskoj divljini.U takvim uslovima Lužničanke su se prekalile, mnoge od njih su počele da rade muške poslove – kosidbu, oranje, branje drva, vršidbu, popravku zaprege, pletenje plotova i sve drugo ... No, nije bilo nikakvo čudo da neke od tih žena krenu sa svojim muževima , radeći, kao i oni, barabar sa njima zidarske poslove. Lužničani su se vremenom iseljavali iz svog zavičaja, ostajući najčešće tamo gde su radili.**U svom ličnom prtljagu nosili su zavičajni bol, prazninu, tišinu, često i besmisao.**

Minula stoleća nisu ostavila u nasleđe ni jedan vidan spomenik. Jedino što je ostalo iza vekova prohujalih nad ovim krajem su nazivi mesta i naselja kao i crkava i manastirišta.

U doba Nemanjića, na primer, Lužnica je pripadala Dubočici, u predkosovskom i kosovskom dobu Dubočicom, a verovatno i Lužnicom, vladao je **Jug-Bogdan**. Pod njegovom vladavinom narod Lužnice je "doživeo bliski susret“ sa budućim petovekovnim porobljivačima – Turcima. Posle stotinu godina od tog susreta Turci ponovo napadaju Dubočicu koju je junački branio srpski vlastelin **Nikola Skobaljić.** Nažalost, nije uspeo da sačuva svoje teritorije i one su ubrzo 1439 godine sa celom Srbijom –po;etnkeosvojene od Turaka. Do konačnog pada ovi krajevi još u nekoliko navrata bivaju slobodni. Gornje Ponišavlje definitivno pada u tursko ropstvo 1455 godine . U međuvremenu ovim prostorom su prolazile mnoge vojske, smenjvali se vladali i gospodarili, a narod ovog kraja tu živeo. Umirali su ljudi, gutala ih zemlja sa njihovom trošnom materijalnom kulturom. Možda i s toga prošlost Lužnice ostaje i dalje nepoznata Zagonetna ...

Sva je prilika da je dobar deo Lužničana učestvovao u Kosovskom boju. Oni su, po svkemu sudeći, bili u sastavu naistarenijeg odeljenja vojske stacionirane kod Pirota. Na čelu te vojne formacije nalazio se vojvoda Dimitrije Voihinović, sin Vuihine, i šurak despota Uglješe, Desno krilo srpske vojske u čijem su sastavu nalazili i odredi vojvode Vojihovića pokazalo je izuzetno junaštvo. Uostalom, posle naleta desnog krila srpske vojske ubijen je **turski car Murat.**

POSTOJANJE I RAZVOJ LJUBERAŽDE

Ljuberažda ima živopisnu okolinu i izuzetn geografski položaj. Smeštena je izmrđu **Suve planine** na severozapadu i planine **Ruj (Talambas)** na jugoistoku. **Ove dve planine odvaja rečna dolina reke Lužnice u ataru sela Ljuberađe na nadmorskoj visini od cca 440 metara.** Ljuberažda, ima i vrlo povoljnu mikro klimu , zahvaljujući ovim planinama.

Nalazi se južno od Babušnice u sklopčini između visova, među dve lepe sutjeske, **Ljuberaždanskog ždrela i Modrog kamena.** Sa istočne i severo-zapadne strane opkoljena je obroncima Suve planine od kojoh su najvažniji : **Đurđevica, Nerezina, Didaračin rid, Sokolica,** a sa južne strane dolaze ogranci **Crnog vrha – Ćitke, Modrog kamena i Golaša.**

Ljuberaždansko ždrelo smešteno je između **Đurđevice** i ogranka **Gabra (Stranje, Žljeb, Mačkatica, Garvanica, Kovačev kamen).** Ovo počinje od **Turskog kamena u Gorčincu** a završava se nešto niže od **Komaričkog vira**. Kroz ždrelo kao što se zna, teče reka **Lužnica.** Od Komaričkog vira otvara se širi prostor – sklopčina u vidu polukruga. Na kosama tog polukruga, u izvornom delu Prespanskog potoka Ljuberaždа, ima kao što je rečeno, živopisnu okolinu i izuzetan geografski položaj.

Komarički vir je okruglast i sa tri strane užljebljen u kamen. Na nekoliko metara od ovog manjeg vodopada nalazi se drugi – Komarički vodopad. Tu Lužnica pada sa nekih pet do šest metara . Nekada je bio mnogo dublji, kako se priča, **„vir bez dna**“.

Ja s'm ga meril...

Ostavlja zapis Sima Ilić Korda, prizetnik iz Ljuberaždе.

... ama dno mu nenajdo!

Mnogo je bil d'lbok.

Uzmem uže od trijes, četrdeset rastezi na kraj vržem golem kamik, pa ga spuštam...

Ama dno ne mogu da najdem.

Ama kako ču da najdem kad Komarica dno nema ...

Zatova stari orateoše :

„ Komarica je zbirština na ale i đavoli deka dno nema " .

Voda sa izvora i vrela Komaričkog vira je dobra za piće.

Osobito je dobra iz ***Krljotinskog vrela***. Čaršija i putnici namernici najčešće i najradije piju Krljotinsku vodu.

Nažalost, danas se stugom može reći da se **„krljotinska voda"** u Ljuberađi ne pije više.Ona je nepromišljeno i za uvek postala trajno vlasništvo Niša. Izgrađen je naime , vodovod, podignute ružne građevine koje su narušile i uništile prirodnu lepotu. Nestalo je prirodno blago zahvaljujući komotnom ponašanju čoveka. Na ovom mestu nema više slapova i vrela, niti se čuje onaj tako prepoznatljiv komarički huk vode. Međutim, sigurno je da se ne mogu nikako i ničim nadohnadito i povratiti. Njih je čovek Lužnice bezdušno i trajno oskrnavio i na taj način uskratio prirodno pravo potonjim generacijama da je poseduju i u njoj uživajukao kao što su njivovi preci.

Ako pitate meštane za starost imena naselja,oni odgovaraju**: „U knjiđe piše Ljuberađa, a mi si je okamo Ljuberaždа".** Da li je Ljuberaždа u prošlosti imala i drugi naziv nije poznato. U zvaničnim zapisima i drugim spisima iz turskog perioda naselje se pominje pod imenom – **Ljuberaždа.** Međutim, godspodski naziv, **„Ljuberađa"** javlja se u zvaničnim spisima tek po oslobođenju od Turaka 1877 godine kada je naselje postalo sedište Ljuberaždanske opštine. To se vidi, kako kaže Dušan Ćirić, po opštnskom pečatu iz tog doba na kom piše **„Sud opštine Ljuberaždanske – Ljuberđa".** No meštani su tu gospodsku reč izbegavaju i na pitanje odgovaraju : **„Ja sam iz Ljuberaždu".** Postoje, takođe, svedočenja starih ljudi da su Ljuberađu **Turci zvali mali Stambol**.Verovatno joj to nije bilo zvanično ime, već epitet kojim se ističe lepa i romantična okolzna. Sva priroda ovoga kraja nudi duši i oku harmoniju boja, gordost i individualnu nezavisnost gorštaka koji malo, sasvim malo traže od života.

Postoje, ipak, dva predanja o postojanju imena za naselje Ljuberaždе. Po jednoj legendi, misli se, ime je vezano za dva brata bliznaka, prvih stanovnika ovog mesta koji su se posle dugogodišnjeg lutanja po belom svetu, ovde sreli i izljubili bratski, pitali jedan drugog za zdravlje i tom se prilikom jedan drugom zavetovali – da se više nikad i nikako ne razdvajaju.

„Odi dedu sam si čul tuja priču, ostavlja svedočenje jedan anonimni pričalac, da je Ljuberaždа po tija dva ime dobila"...

Rad Vere Rašić članice LUNE

Komarički vodopad – simbol snage Suve planine

Po drugima, pak, Ljuberađda je dobila ime po akrostihu ***despota Stevana Lazrevića*** koji glasi – **„Slavo ljubve“.** Međutim, u tom tumačenju ne mogu da se nazru nikakve pouzdane istorijske činjenice. Pa ipak, stoji da je despot **Stevan Lazarević** dobio grad Kuprian kod Niša, Znepolje kod Trna – u planinama između Sofije i Niša – i još neke krajeve u sastavu svoje države po jednom ugovoru sa sultanom ***Mehmedom*** posle bitke kod Angore 1402 godine u kojoj je on učestvovao kao vazal na turskoj strani. U istorijskim dokumentima, međutim, nema podataka, ni pomena da je despot prošao kroz ove krajeve, pa ni da je boravio u Ljuberaždi. A ako jeste prošao, onda inspiracija da napiše poznati akrostih ima realnog opravdanja. Jer prirodne lepote ovog kraja bile su poznate i omamljajuće kako za druge pre njega, tako i za samog srpsko despota i viteza.

Po svemu sudeći Ljuberažda je staro naselje. Na samoj granici atara između Ljuberažde i Gorčinca u samom Ždrelu, nalazi se mesto **Gradište**. To je, zapravo, ono mesto gde se jedan prelepi prevoj Đurđevice uvukao u Ždrelo kao rt glavastog oblika, a oko njega teče reka Lužnica. Na vrhu tog glavastog uzvišenja koje je, očigledno, ljudskom rukom zaravnjeno nalazio se nekad dobro čuvani **grad – tvrđava.** Verovatno je Gradište bilo značajno utvrđenje koje svojim položajem dominira nad dolinom Komaričkog vrela. A taj prolaz u Komaričkom tesnacu bio je i te kako važan za kontrolu puteva ka Pirotu i Leskovcu. S **kule motrinje** na vrhu Gradišta video se unaokolo kao na dlanu ceo prostor. Mada nema pouzdanih

materijalnih dokaza, tvrđava Gradište, prema tvrdnji Konstantina Jirečeka, postojala je i u doba Tračana. A to njeno postojanje prepostavlja i postojanje naselja. Možda je tvrđava – motrinja na Gradištu stradala u drugom bugarskom napadu na Zaharija, sina Pribislavovog i unuka Mutimirovog. U tom strašnom ratnom činu nastale su prave strahote. Pobijen je silan svet, a ono što je preostalo od naroda razbežalo se na sve strane.

Zemlja je bez stanovništva ostala. Sistematskim pustošenjem uništeno je sve, možda i kula motrinja na Gradištu kod Ljberažde. Ovi događaj, kako kaže Stanoje Stanojević,silno su uticali na narodnu maštu i narodnu tradiciju ... Glavna sadržina tih priča, istina, dosta nejasno se stopila sa novim događijma i tako da živi u sećanju naroda do naših dana. Po pisanju grad-tvrđava Gradište je u doba Latina zatvarala ulaz u Klisuru. Posle Latina tu se, takođe, po prednju, naselio nekakav vojvoda ***Ždarko*** (možda jedan od braće blizanaca) koji je čeketalima davao do znanja prolaznicima i domorodačkom stanovništvu da je njegova posada uvek pripravna. Danas na Gradištu gotovo da ne postoje tragovi opostojanju nekadašnje tvrđave, niti bilo kakvi dokazi o načinu života - darkovih legionara. Danas nešto samotno i tužno izbija iz ovog napuštenog i uzvišenig prostora na kome je bila smeštena kula motrinja.Prazno i pusto vreme ubilo je ljudske živote, utrlo tragove jedne civilizacije. Ovde su, ipak, do nedavno, bili živi ljudi. Sada ih nema. Nema ni tragova o njima. Ali priče o njihovom dobu postoje. A priča kao i svaka priča nudi, koliko istine, toliko i nagrađanja. Pa ipak, gde ima priče ima i verovanja. A verovanje, razume se, prepostavlja istinu. Možda, u priči o vojvodi Ždarku i njegovim legionarima ima neke, za nas dovoljno neznane istine.

Uspomena, međutim,na vojvodu Ždarka postoji. Ispod kule–motrinje na Gradištu, prema današnjoj Ljuberaždi, nalazi se širok i dubok vir, poznat pod imenom Ždarkov vir, ili Ždarkovica. Po predanju u njemu se kupao vojvoda Ždarko. Zapadno od Gradišta, preko reke, na jednoj isturenoj gredi Mačkatice nalazi se i Ždarkova konjušnica. U pitanju je veća potklapina – pećina pravougaonog oblika,prostrana i široka. Ona je služila Ždarkovoj posadi kao konjušnica. Stari ljudi, upravo, tvrde, kako piše Dušan Ćirić, da su u konjušnici postojale očuvane jasle koje su čobani docnije rasturili i izgoreli.

Nešto severnije od konjušnice prema **Prevrškoj dolini** dolazi brdo **Garvanica.** Na njenoj okomitoj strani je pećina pod imenom **Terzijska rupa,** prilično duboka i do sada neispitana. U tursko doba mnogima je služila kao mesto zaštite od obesnih Turaka i Krdjalija. Po nekim kazivanjima u vreme oko prvig srpskog ustanka ove krajeve je harala najezda Krdjelija. Oni su se odnosil prema stanovništvu krvoločno, a prema njihovom imetku nasilno i bahato, rušeći sve ipaleći što stignu. Pred njihovim pohodima mesno stanovništvo se spašavalo begom. Tek kasnje su se, preostalom stanovništvu, priključivali prebezi postepeno obnavljajući jezgro naselja, a razume se, vremenom ga i brojno uvećavajući. O nasilju Krdjelija govori jedan zapis sa trebnika manastira u Mokroj kod Bele Palanke ***... "Kako izleznaše Krđali na narid dojde zor. Zapališe i izgoreše mnođi gradovi i sela 1796 godine".***

O vremenu krdjaliskih najezda svedoče i crkvene knjige koje su u Terziskoj rupi kasnije pronalažene. Budući da je Gorčinski manastir u neposrednoj blizini verovatno da su njegovi kaluđeri koristili pomenutu pećinu za skrivanje crkvenih dragocenosti. **Pećina-rupa na Garvanici** dobila je ime po nekom terziji koji se u njoj dugo krio. Priča se da je taj nesrećni terzija preko noći napuštao pećinu i od seljaka uzimao mere za krojenje, a preko dana u pećini skrajao rublje šio i tako zarađivao za sebe i svoje bližnje.

Prvobitno naselje Ljuberažde nalazilo se u **Selištu** , iznad poteza Nerezina, u malij sklopćini. I ako mnoga ostoleča nisu stavila u nasleđe ni jean spomenik, naziv SELIŠTE ostao je da svedoči i seća na prethodne vekove. Ovaj kraj je naseljen davno. Priča nije neistinita. Tu se i danas nailazi na tragove starog naselja temelja kuća, ognjišta, grnčarija, poljoprivredne alatke, kosti, nakit i slično. Čije je to bilo naselje, iz kog veka ... Zalud bi čovek ispitivao. Selište je, po svemu sudeći, prvobitno naselje Luberađde. Međutim, nema podataka u koje je doba postojalo, kada je uništeno, kada se i pod kojim uslovima raselilo,šta je uzrok seobe. Postoji verovanje da je Selište spaljeno od Turaka. Uzrok selidbe međutim, neko vidi u krvavim naletima Čerkeza i Krdžalija. I čovek se opet vraća na prošlost :

Selište je naselje koje odiše svojom starinom i silnim promenama koja su ga zadesila pod vlašću različitih gospodara tokom mnogih vekova. Kamenje od temelja, ostali raznoliki materijal rasturen po zemlji svedoči o staroj znanosti ovog mesta.

Pored Selišta pominje se i staro naselje na **Preslapu**, tačnije na mestu **SELO**. Čak se pamti i koliko je kuća bilo. Po onom što je zabeležio Dušan Ćirić selo je naselje od 7 kuća..Crvenjini, Mita Grga, Pilištari, Vasa Vukar, Đorće Salja, Bećirovi, čavkari. Ove porodice, kako se tvrdi, starosedeoci su Ljuberažde. Naselje Selo se u međuvremenu širilo na padinama Preslapa, posle oslobođenja od Turaka. Na Preslapu su pre naseljavanja bile pojate i plevnje, guvna i trle. Oko Ljuberaždanske crkve gde su danas naseljeni Pilištari mnogi su se posle oslobođenja od Turaka naselavali. Ni jedan od starosedoca na prostoru koji danas zauzima Ljuberaždanska Čaršija nije se doselio. Na Preslapu, po rečima Dušana Ćirića, žive sledrće porodice : **Činčini, Nikolinci, Velkovci, Čivuti, Čavkari...** Sve one vode porklo od Ljuberaždanskih starosedeoca, sem Čivuta koji su se doselili iz Velikog Krčimira početkom 19. veka. Uoči drugog svetskog rata Čivuti bivaju brojno jaka Ljuberaždanska porodica sa deset domaćinstva. I od porodica-domaćinstva starosedeoca ima njihovihpotomaka i danas.

Prostor gde je, zapravo, današnja Čaršija ostao je dugo nenaseljen bez obzira što je prepznat kao meto za vrlo povoljan život.

- Turci su izabrali Luberaždu kao mesto odakte su kontrolisali okolna sela. Priča se da su **Ljuberaždi dali naziv „Mali Stambol“.**
- Kratku putopisnu belešku o svom prolazu kroz **Ljuberašku klisuru i lužnički kraj**, punu oduševljenja , ostavio je ***ministar finansija Srbije ,*** **Mita Rakić**. ...***“Ovde mi se čini da je najživopisnije i najlepše mesto“***
- Vlasotinački trgovac Rista, po nagovoru žene - gatarke poslao je sina i snaju da krenu uvodno rečnim koritom Lužnice i da tamo gde im se bude najviše svideo tu zastanu i otpočnu nov život u nadi da dobiju potomstvo. Stali su gde je zapravo, današnja Čaršija. Tu i danas žive potomci porodice Ristić – Veličković.

Sela i sa leve i desne strani, visoko u brda Suve planine i Ruja su bila puna stanovništva ali Ljuberaždu su izbegavali. Plašili su se turske odmazde.

Za vreme Turaka Lužnica je bila takoreći bez putne mreže.

A narod, ustvari nije voleo puteve u to vreme. Kad god bi Turci i opravili neki put, naši ljudi bi ga kod prve kiše ili snega isprovaljivali i raskopali. To je bar donekle odvraćalo neželjene goste, Turke da ubiraju harača. A raja je inače bila navikla na rđave puteve i na svakakve teškoće. Ustvari , narod je „živeo od teškoća“ .

A drugi je razlog što se nisu gradili putevi u samim Turcima. Ni oni nisu voleli da putna mreža bude povezana. Svaka saobraćajna veza sa zapadnim svetom, sa hrišćanima značila je isto što i otvoriti vrata neprijateljskim uticaju, omogućiti mu uticaj na raju i ugrožavati tursku prevlast. **To je, možda i glavni razlog što za vreme Turaka nije uspostavljena drumska veza između dva susedna regiona, *pirotskog i leskovačkog*. Nije probijen put kroz Ljuberaški levak koji je bio prepreka za ovo povezivanje i ostvarivanje stalne i neraskidive veze sa susednim regijama.**

Tek sa odlaskom Turaka i prosecanjem puta kroz Komaričko ždrelo ostvarena je ova od životnog značaja veza. Njen mezo – regionalni uticaj posebno je određen saobraćajnim položajem i putnim pravcima od interregionalne važnosti ka Pirotu. S druge strane, drumskim pravcem prema Vlasotincu ova regija višestruko povezuje gornje Ponišavlje sa južnim Pomoravljem i Leskovačkom kotlinom.

Put kroz Komaričko ždrelo prosečen je 1895. godine posle oslobođenja od turaka. Radovima na prosecanju rukovodili su italijanski preduzimači **Majer i Čezari**. Zidanje škarpi zemljani radovi, po pisanju gorčinskog učitelja Dušana Ćirića, obavljeni su kulukom, a minere je plaćala država. I sad se mogu videti u stenama useci burgija iz doba prosecanja tog putnog pravca. Nema, na žalost, nigde ploče sa koje bi se

moglo videti kada je prosecanje puta završeno. Ovo prosecanje puta je od ogromnog značaja za čitav kraj, između ostalog i zbog toga što su najzad povezana dva susdna regiona Pirotski i Leskovački.

Za samu Lužnicu, a posebno za Ljuberađu prosecanje puta kroz Komarički levak je bilo od ogromnog značaja. Put je postojao od Leskovca do Ljuberađe i tu se prekidao. Da bi se put nastavio prema Pirotu išlo se preko Nerezine i Prevrške doline ili s druge strane preko Rosulje i Dedavice (bregovi , brda i doline neposredno oko Ljuberađe).

Prosecanjem ovoga puta, stavljen je u funkciju i ogroman hidropotencijal Ljuberaških vrela sa čime je došlo do naglog razvoja vodeničarstva u Ljuberađi. Pre toga, narod Lužnice se mučio jer nije imao gde da obavlj5a meljavu u suvim periodima.

1895. prosecanje puta kroz Komaričko ždrelo

Na kamenu su ostali tragovi istine.
Nemože da ih spere ni voda ni vreme.
Kamen ima dušu.
Kamen pamti sve.
U kamenu prepznajemo sebe.

Prostor gde je, zapravo,današnja Čaršija ostao je dugo nenaseljen. Na tom prostoru posle oslobođenja od Turaka pomonjala se **spahijska kula i miradžijska vodenica.** Nju je podigao pop **Nikola iz Suračeva oko 1870 godine.** Pored vodeničnog dela pop Nikolino zdanje imalo je i han za putnike i tovarnu stoku. Po svemu sudeći pop Nikola je prvi doseljenik u današnjoj Čaršiji. **Posle njega došao je Jovanović iz Berduja koji je podigao kuću na desnoj obali Prespanskog potoka, pored puta. Tu su ostali njegovi potomci. Raka od koga vode poreklo Rakići doselio se još u tursko doba1873 godine**. Posle oslobođenja od Turaka u Ljuberađu se doseljavaju : **Rista Veličković, Stojan Stojanović, iz Vlasotinca, Tanča Adamović iz Radinjinca, pop Gligorije iz Strelca**. I to su beleženja Dušana Ćirića doseljenici do 1900 godine. Prema podacima Eparhije niške za 1900 godinu Ljuberađa je imala svega 28 domova. Naseljavanje je slabo. Od 1900 – 1920 godine Čaršija je dobila samo nekoliko doseljenika **: Vlajka Takića, iz Vlasotinca, Stavru Videnovića iz Gorčinca, Miloja Milenkovića iz Linova, Mladena Stevanovića iz Dola, Stanka Petrovića iz Berduja**. **Svi doseljenici naselili su čaršiju podignuvši stambene zgradesa dućanima.** Ostali doseljenici, međutim, doselili su se do drugog svetskog rata.

Doseljavaju se **: Novica, Zlatko i Sima Milošević iz Gorčinca, Ignjat i Mladen Krstić, Ratko i budimir Kostić, Čedomir Stojanović iz Linova, Čedomir Stojanović iz Radinjinca, Rannjel Todorović Svetomir Mladenović iz Dola i mnoge druge zanatlije iz Neposredne okoline.**

U vreme formiranja ljuberaždanske čaršije, dakle, sredinom 19. veka mnogi starinom vezani meštani naseljeni oko crkve životom su upućeni na pojate, tamo ge je stoka obitovala.Priča se da su se hajduci najradije okupljali oko pojata i crkava. O prisustvu hajduka u Ljuberaždanskom ataru, osobito oko **Gorčinskog manastira i na Đurđevici** Sima Korda kaže :

… "odi stari sam slušal da je na Đurđevicu imalo mnogo ajduka. Orateoše da su se po nju vrteli, deka su ji ljuberašći vodeničari ranili. Omese im leb ili naprave kačamak, malko irenje ture i luk pa ajde u Dedavicu !
... A i za Vasu Vukara pričaoše, da je bil golem junak.
Na Turci se nije plašil.
Na trlu je spal, a pod glavu mu je bil pun pištolj.
S's ajduci je drugoval.
Jednuš si ga žena pitala :
Vaso, zašto odocutra ne prati mleko odi trlu!
Na to pitanje Vasa se brecnu i odgovori :
Zini da ti kažem.
Takve rabote se ne kazuju na žene .
A netejal da vu kaže deka tuja noč pri njega bili ajduci,
pa im od mlekoto pravil belmuž".

Ajdučki kladenac je naziv jednog izvora koji seća meštane i sada na hajdučke čete koje su ovde boravile za turskog zemana.

Ljuberađa je oslobođena od Turaka ***25. decembra 1877 godine*** od strane požarevačke brigade i dobrovoljačkog odreda Videna Stankovića Gavaza iz Striževca.

... „*Sneg golem, zima ljuta, čvrsta mrzlica.Vojska uleze u Ljuberaždu. Pobedili smo znači. Vekovni san o slobodnom životu počeo je da se ostvaruje...“ Srpskoj vojsci, kako piše anonimni letopisac, priključuju se dobrovoljci, naši ljudi, jure i razgone Turke čak do Slivnie“.*

Kraj prvog svetskog rata je doneo našem narodu oreol besmrtne Slave, trijumf ideala. Ali ta veličanstvena pobeda imala je i svoju poruku :

Ratovi Srbije : Srbija je krajem 19. i početkom 20. veka vodila četiri rata koja su bila ključna za definisanje njenih granica i stvaranje moderne države: **Srpsko-bugarski rat (1885)**, **Prvi balkanski rat (1912–1913)**, **Drugi balkanski rat (1913)** i **Prvi svetski rat (1914–1918)**.

Kraj prvog svetskog rata je doneo našem narodu oreol besmrtne Slave, trijumf ideala. Ali ta veličanstvena pobeda imala je i svoju poruku :

- Majke, ne čekajte svoje sinove, - **oni su pali za slobodu ! ...**
- Sestre, ne očekujte svoju braću , - **budite hrabre i ponosne ! ...**
- Ljube, ne čekajte svoje domaćine, - **oni vas i dalje vole ! ...**
- Deco, siročići, - **slušajte svoje majke, rastite i jačajte i budite ponosni što ste sinovi i kćeri junaka koji rasejaše svoje kosti ko gudurama, bojnim poljimmai u plavim dubinama morskim za vašu i našu s l o b o d u !**

Ove reši prkosno će odzvanjati na ovim svetim prostorima dogod bude **Domovine Srba** u njoj! Ali rat donosi promene. U srpsko – bugarskom ratu 1885 u Ljuberaždi nije bilo vojske.Planirana je bila tu poljska bolnica. Bila je samo par dana stacionirana, a potom prebačena u Svođe. Rat je srećom malo trajao i nije ostavio u Ljuberađi nikakve posledice. Doduše, bilo je bežanija i sklanjanja u strahu. Ubrzo je sve došlo na svoje mesto.

Nastao je miran period života i razvitka za čitavu Srbiju pa i za Lužnicu. **Zahvaljujući svom geografskom položaju i bogatstvu voda u periodu od 1918 do 1941 godine Ljuberađa je doživela neverovatan razvoj, možda jedinstven u Srbiji.**

Sve ovo je uzrokovalo da na početku i u prvoj polovini dvadesetog veka dođe do neverovatne ekspanzije gradnje vodenica u Ljuberađi. Na relativno kratkom potezu od oko 1000 metara izgrađeno je ***dvadesetak vodenica sa 54 vitla, 5 vunovlačara, 5 valjavica, 2 strugare, jedna hidrocentrala, a kasnije još dve***. I to zahvaljujući neiscrpnoj energiji koja su pružala brojna izdašna vrela i reka Lužnica i naravno vrlo povoljna konfiguracija terena. Sredinom dvadesetog veka u Ljuberađi je bilo oko **50 zanatskih radnji**. Do početka Drugog svetskog rata radilo je takođe **12 trgovina kolonijalne robe i osam kafana** od kojih je najstarija počela sa radom 1908 godine.

VODENICE STANIŠTA DEMONA I NEČASTIVIH

Tajnovitost mesta na kojema su podizane vodenice, istraživači narodnih običaja i tradicije dovode u vezu sa vodom, koja je vekovima kod Srba izazivala divljenje, ali i strah i podozrenje. Voda je povezivana sa različitim mitskim bićima koja su mogla bitno da utiču na život ljudi, a izvori su tumačeni kao mesta koja putem vode povezuju **tajanstveni svet, "sa one strane", sa realnim svetom.** Tako je u vezi sa vodenicama od vajkada, stvoren jedan, gotovo zaseban paralelni svet. S jedne strane onaj realan, u kome vodenica ima izuzetno značajnu praktičnu ulogu, jer se na njoj melje žito, osnovna životna namirnica, a s druge strane, prema pričama koje žive u narodu i njihovom verovanju.

Podignute na bujnim potocima i rekama, sagrađene na mestima za koja narod veruje da su staništa natprirodnih bića, vodenice su u arhaičnoj narodnoj svesti tajnovita zdanja, sazdana na razmeđi **„ovoga“ i „onoga“** sveta.

Voda i vodeni tok oduvek su u ljudskoj svesti predstavljali osobenu granicu između ovostranog i onostranog. Voda je oduvek za čoveka bila izvor života i kao takva izazivala veliko poštovanje, a čovek joj je zbog toga pridavao i veliku magičnu i natprirodnu moć. Voda je simbolično obeležavala sve značajne događaje u čovekovom životnom ciklusu. Obredno je kupan nakon rođenja i za vreme krštenja, obredno se kupao uoči venčanja i najzad, poslednji put obredno kupan posle smrti.

Građene na vodi i nad vodom, vodenice su u ljudskoj svesti označavane kao zajednička tvorevina Boga i đavola.

Vodenice potočare su vekovima bile važne za život naroda, ali su zbog svoje izolovanosti, buke vode i rada u gluvo doba noći postale središte mnogih sujeverja, mitova i narodnih verovanja.

Najčešće predrasude i verovanja vezana za vodenice uključuju:

Staništa demona i nečastivih: Zbog udaljenosti od sela i zvukova koje voda proizvodi, verovalo se da vodenice noću zaposedaju **demoni, vile, đavoli vodenjaci i vukodlaci.** Narod je izbegavao da u njih zalazi posle ponoći.

- **Legende o vampirima:** Vodenice su najpoznatija mesta u srpskoj mitologiji vezana za vampire. Najslavniji primer je vodenica Save Savanovića u selu Zarožje (nedaleko od Užica i Valjeva), za koju se verovalo da u njoj boravi vampir koji je proganjao i ubijao vodeničare.
- **Mesto magijskih rituala i lečenja:** Potočare su često smatrane mestima gde se susreću „dva sveta". Verovalo se da voda koja se okreće u vodenici ima isceliteljske moći, pa su roditelji dovodili decu koja imaju problem sa govorom da se napiju ili umiju vodom sa slapa kako bi "progovorila".
- **Zaštitni znakovi i "pomeljari":** Vodeničari i gosti koji su noćima čekali red za mlevenje žita (pomeljari) nosili su sa sobom amajlije, **beli luk i drvene krstove da se zaštite od zlih sila**.
-

Prema mitologiji Istočnih i Zapadnih Slovena, a negde i Južnih, **vodenjaci** potiču od duša utopljenika čija tela nisu regularno sahranjena.

Negde se veruje da utopljenik mora da je bio zao za života, da bi po tragičnoj smrti postao vodenjak, biće sa kandžama i dugim repom, pokriveno travom i mahovinom, a očiju „što svetle kao žar".

Negde se misli da je taj stvor zapravo starac zelene kose i brade, ili pokriven muljem kao riba. Ili da ima rogove. A negde da je potpuno crn, s iskolačenim crvenim očima i dugačkim nosem. Kakav god da je, krajnje je neprijateljski nastrojen prema ljudima, iako nekad, istina, samo zaustavlja točak vodenica, ruši mostove i cepa ribarske mreže. Inače davi smele i lude da se kupaju po zalasku sunca u vodenim tokovima. Muškarce čini svojim slugama, ili zetovima, oženjenim njegovim kćerkama – rusalkama.

Kako su vodenice – mlinovi za žito smatrane kao mesta oko kojih se okupljaju zle sile i demoni, tako je voda koja prska sa vitla ispod vodenice, stekla takva tajanstvena svojstva. Da bi se čovjek zaštitio i kako bi obezbjedio nesmetan rad vodenice**,** pribjegavao je raznim magijskim obredima…
Poštujući sve rituale – dolaska na crnom konju, probadanja mrtvaca glogovim kocem i prskanja vodom adžijazmom, ritualno obrađenom.

PREDRASUDE I VEROVANJA O KOMARIČKOM LEVKU

Komarički levak u Ljuberađi po verovanju meštana je bilo mesto koje su zaposedala demonska bića.

Verovanja u misterioznost **Komaričkog levka** i vodenica ostala su do današnjeg dana, iako ih je u Srbiji, nažalost, sve manje a u Ljuberađi ni jedna vodenica danas ne radi. Najveći razlog za propadanje vodenica je sve češće napuštanje sela, nakon Drugog svetskog rata, kao i uvođenje savremenog načina života od seljaka, koji su sve više kupovali gotov hleb u pekarama, pa im nisu bile potrebne velike zalihe brašna.

U narodnoj tradiciji živi još i danas verovanje da su vodenice (posebno potočare) mesta oko kojih se rado noću skupljaju demoni. Tu se, po verovanju, mogu sresti: **vampir, đavo i slična zla bića.** Ovo verovanje je vrlo rašireno i motiv je mnogih priča u kojima se govori kako je vampir ili đavo napao nekoga, mučio ga i možda čak ubio, i kako su se ljudi oslobodili ovog zla.

Sa nestajanjem vodenica potočara sigurno je imalo uticaja na smanjenje verovanja ljudi da su one sastajalište **demona, vampira i vila,** pa se vrlo brzo mogla napraviti neka intriga u vezi sa njima.

Zanimljivo je, da danas, kada pitate nekog od starih vodeničara da li veruje u priče o nečastivim silama uglavnom ostaju **rezervisani.**

Vrlo je zanimljiva različitost verovanja u vezi sa izuzetnim moćima koje krase mesta na kojima se podižu vodenice. Tako se, na primer, verovalo da pogača napravljena od brašna, samlevenog u vodenici, koja se nalevo okreće i vode u kojoj su odstojale lekovite trave, može da pomogne u lečenju od nekih bolesti. Takođe se verovalo da se mnogi ljubavni problemi mogu rešiti upravo u vodenicama, gde su se obavljale određene magijske radnje.

Zato se deci na jugu Srbije preti da će ih odneti vodeljak ako budu nevaljala. „Ne valja se“ ni dugo ogledati u vodi, jer vas čeka isti usud, prema mitovima mnogih kultura sveta.

U tom slučaju veliku ulogu je imala "**omaja",** voda koja prska sa vodeničnog vitla. Po narodnom verovanju "omaja" je mogla pomoći nerotkinjama da dobiju porod, ali i u drugim situacijama.

Vodenica u našoj narodnoj tradiciji oduvijek ima posebno mjesto i izaziva – strahopoštovanje. Kako je to primjetio i Petar Petrović, jedan od autora Srpskog mitološkog rečnika, vodenica je bila preko potrebna i korisna ljudima, ali je, kao i voda, smatrana opasnom po njihov život. Po takvim njenim odlikama nastala su vjerovanja i predanja o njoj. Za kapi sa vodeničkog vitla se, tako, vjerovalo da imaju čudotvornu moć …

A ustvari : ***(...)*** **“ Negativni joni koje stvaraju reka Lužnica i vodenična vitla utiču blagotvorno na raspoloženje, opuštanje, vitalnost tj. na celokupno fizičko i mentalno zdravlje ljudi. Za negativne jone se kažeda su vitamini iz vazduha. To je verovatno razlig za čudesnu moć vodenica . ”**

„Naši stari ljudi su imali razne uzrečice kojima su nas plašili, a koje su se zadržale do današnjih dana:

- ***ne gledaj se noću u ogledalu,***
- ***ne zviždi noću,***
- ***ne hodaj unazad,***
- ***ne drži noću otvoren prozor da ti 'mora' ne uđe i isisa iz tebe snagu".***

Predrasude o Komaričkom viru

Zbog mnogih priča koje su čuli meštani Ljuberađe, kako kažu, ne žele da iskušavaju sudbinu pa u kasnim satima nerado prelaze preko mosta u Komaričkom levku.

„Naši stari ljudi su imali razne uzrečice kojima su nas plašili, a koje su se zadržale do današnjih dana:

- ***ne gledaj se noću u ogledalu,***
- ***ne zviždi noću,***
- ***ne hodaj unazad,***
- ***ne drži noću otvoren prozor da ti 'mora' ne uđe i isisa iz tebe snagu".***

Zato se deci na jugu Srbije preti da će ih odneti vodeljak ako budu nevaljala. „Ne valja se“ ni dugo **ogledati u vodi**, jer vas čeka isti usud, prema mitovima mnogih kultura sveta.

Vodenice u Komaričkom viru

O vodenicama u Komaričkom levku , usmenim predanjima, prenosile su se pojedine legende i verovanja , koja su se često graničila sa sujeverjem :

- U Ljuberađi i susednim selima se priča da je nečiji konj zajedno sa sedlom , pao u Komarički vir. Vrtlog Komaričkog vira je ubrzo okrenuo konja sa sedlim. Malo kasnije nestao je konj, pa se samo

sedlo okretalo u sredini vira.Kada je vlasnik čuo za nestanak konja veoma se zabrinuo i pomislio da je za uvek izgubio konja, koji je nesta u Komarički vir. Posle nekoliko časova konj je primećen bez sedla , kako pase u jednoj dolinici ispid Komaričkog vira. Vodeničar i vlasnik konja nisu mogli da shvate i objasne na koji način se ovaj konj našao nepovređen u ovoj dolinici

- Na 2,5 kilometra od Gorčinca, kod brda Đurđevica pore jedne stene postoji jedna jama koju meštani nazivaju **„Propas“** . U blizini te jame došla je divlja svinja sa nekoliko prasića. Dok se ona rashlađivala i pila vodu sa njom su prasići došli do jame , a zatim su izneenada nestali zajedno sa svojom majkom.Kasnije se ta svinja sa mladuncima pojavila kod Komaričkog vira.
- Čuvajući ovce u blizini jame zvane **“Propas”** neki čibanin je bacio štap da bi sprečio ovce da se približe jami.Kad je video da mu je štap pao u jamu, izgubio je nadu da će ga ikad videti. Posle dužeg vremena kad nije ni pomišljaona na nestali štap, čobanin je došao nekim poslom u jednu od vodenica u Komaričkom levu.Iznenadio se i obradovao kad je pored jedne vreće sa žitom ugledao štap. Vodeničar se začudio zbog čega je čobanin iznenada promenio raspoloženje.Oduševljen što je ponovo video štap, čobanin se molećljivo obratio vodeničaru da mu dozvoli da uzme štap i objasni mu kada je i kako ga je izgubio. Vodeničar mu je odgovorio:***”šta će mi ta močuga”*** ?. Uzmi je ako ti se sviđa . Zadovoljan čobanin je uzeo štap, počeo polako da otvara gornji deo štapa i pokazao šta se u njemu nalazi. Tamo je ostavio svoju uštođevinu u zlatnim novčićima - napoleonima. Iznenadivši se vodeničar je upitao otkad u takvoj močugi, koju je dost davno izvadio iz vode skriveni novac.Čobanin mu je u znak zahvalnosti poklonio nekoliko zlatnih napoleona.
- **Ovo se desilo Stanojilu Krstiću iz Berduja**

  Berduj je selo iznad Ljuberđe. Poslao ga otac u vodenicu. Red mu je došao oko ponoći. Zasipao je mlivo i izašao na razgovor ispred vodenice gde su sedeli pomeljari i pričali. Malo posle toga vodenica se sama zaustavila. Mrak i tišina vladali su nekoliko trenutaka. Onda se iz mračnog neba pojavila svetlost meseca i prodoran krik. Vodeničko kolo je počelo da se okreće. ***Ljude je popustio strah i počeli su da raspravljaju o ovom događaju***.
- **Svatovi na mostu po mraku**

  Brine ih šta se to dešava na mostu.

  Još se stresem od straha kad se prisetim priče mog dede**, Radomira Rančića** zvanig **“Mirka Rakića” (1889 – 1964) -solunca.** Davno mi je ispričao kako je jednom, u rano zimsko jutro, po mrklom mraku krenuo sa konjima na pijacu u Babušnici. U povratku, Ide deda, a odjednom na mostu idpred Komarice, čuje i vidi svatove.

  Deda se prema njegovim rečima nije uplašio jer je bio siguran da je to svadba iz susednog sela i da je bilo toliko veselo da se slavlje nastavilo i noću. Nekad je naime bio običaj da kum mora da se isprati do kraja čak iako je iz drugog sela.

  Nastavi deda u tom smeru, a svatovi ga zaustaviše. Konji su se ukopale od straha, ali ne i on. Neznanci mu ponudiše da popije rakiju i on to učini. Međutim, u tom trenutku, svatovi nestaju u Komarički vir, a pojavljuju se konjske glave. Tada se prestravio - priča Deda.

  Nastavio je dalje priču deda, kad ono, sa druge strane mosta, opet svadba. I opet sve isto. Rakija, konjske glave. Jedva se izvukao odatle i od tada više nikada nije imao mira kad bi mu spomenuli most. Noću više nikad nije prolazio kroz Komarički levak.
- Naizgled sasvim mirno selo, čiji je kompleks od dvadeset vodenica, pet valjavica sukna, crkve, salaša, I desetak kafane 1923 godine proglašeno za jdino pijačno mesto Lužničke kotline, za kulturno dobro od izuzetnog značaja. Odlukom nadležnih vlasti Ljuberađa je1927 godine proglašena varošicom i taj status zadržala do početka rata 1941 godine. Bez obzira na sve to u

narodu su se uzburkali strahovi da će ljude progutati mrak ako noću budu prelazili preko mosta u Komaričkom levku.

- **Odjednom se međutim začu strašna rika.**
  Na mostu,u Ljuberaškom ždrelu kako tvrdi **Čeda Stefanović** (1909 – 1984) , jednom se to zamalo i dogodilo. I to njemu i njegovoj supruzi.
  Žena i ja smo otišli peške u posetu kod mog brata i snajke u susedno selo Gorčinci. Nas dvojica smo lepo razgovarali, supruge su plele i tako nam je brzo proletelo vreme da nismo ni primetili da je pala kasna noć. Krenuli smo kući i negde oko pola dvanajest. Ubrzo smo stigli u Komarički tesnac na mostu - kaže Čeda. Odjednom se začula strašna rika. Toliko ga je to iznenadilo i uplašilo da je ispustio cigaretu, a žena se oduzela od straha. Da bih nju umirio, napravio se da ništa nije čuo. Kad, ne leži vraže, rika postade još glasnija. Priča dalje :
  Supruga me steže oko ruke, a ja, da ne bi počela da paniči, slažem da se to jednom čoveku iz čaršije otelila krava, ali zaboravio da joj kažem. Vetar odjednom poče da duva kao da je pobesneo, a rika ne prestaje. Dolazimo kući, palim svetlo i vidim kako moja supruga samo pada na kolena. Bila je izbezumljena - ispričao je Čeda.
  Kasnije se pričalo u Čaršiji da je to doživeo i jedan komšija koji je posle tri dana poginuo.
- **Ni Ignjat Krstić –** bojadžija (1894 – 1957), penzioner iz Čaršije, ne veruje u naklonost energije mostova prema ljudima, jer se, kako kaže, lično uverio da tu nešto nije kako bi trebalo. Smeju mu se neki kad im ispriča što je doživeo, ali veruje da će promeniti mišljenje kad sami nešto slično osete.
  Jedne noći sam se vraćao iz Babušnice biciklom. Bilo je oko 22.30 sati. **Zaspao sam i u snu nastavio da vozim bicikl. Nisam sleteo u reku, nisam pao na put, nisam probušio gumu, nego sam iz vožnje izašao na pravi put i to čitav. Ma, nepovređen. Posle toga nisam hteo da prizivam zlu sudbinu, pa noću nikada više nisam prelazio preko mosta - uverava Ignjat.**
- Evo šta se dogodilo **Jugoslavu Ristiću** u njegovoj vodenici
  … „ Jugoslav Ristić i njegov sin pošli su da čuvaju vodenicu jer im se dešavalo da nestaje brašno iz zaključale vodenice. Oko ponoći, na drugoj obali reke, pojavi se čudna kolona. Na mjesečini, kroz tamu, razaznavala se bela haljina i iscepani crni barjak predvodnika. Gledali su : kolona je prešla preko vode ne dodirujući je nogama, nego kao da su leteli. Kad su izašli na drugu obalu, oni su zastali kao da lelujaju na vetru. Onda je onaj sa barjakom došao kod Uđe i zatražio brašno za pogaču. Ovaj ga je odbio i nije hteo s njim da razgovara. Uskoro se čula strašna grmljavina i zemlja je počela da se trese. Kolonu je obavila izmaglica i ona je nestala kao što se i pojavila“ !?.

SUVA PLANINA

Na jugoistoku Srbije gde se planine nadmeću u svojoj lepoti i visini,nalazi se jedna posebno raskošna u čaroliji svog gorostrasnog krša. Neobična i po imenu i po izgledu, uzvisila se ka nebu svojim oštim podkovičastim grebenom, kao da prkosi jakom suncu i kišama,vetrovima, mećavama koje je šibaju. Pa čak i tada Suva planina nimalo ne gubi od svoje divlje lepote. Prestavlja pravu planinsku lepoticu juga Srbije. Od milje je nazivaju **“Alpi juga Srbije”**.
Suva planina je planina u jugoistočnoj Srbiji duga 45 km, a široka 15 km, koja u geološkom i geografskom smislu pripada karpatsko-balkanskoj grupi planina na samoj granici sa starijom Srpsko-makedonskom masom.

Prostire se pravcem severozapad - jugoistok u visinskim zonama od 250 m do 1.810 m i počinje istočno od **Niške Banje,** a završava se jugozapadno od Babušnice ispod **Nerezine u Komaričkom levku.**

Gledano od **Ljuberadje, Suva planina** se prostire ka severozapadu u dva smera : Severnim krakom do **Crvene reke** (opština Bela palanka) i severozapadnim krakom do **Niške Banje** (opstina Niš). Od prvih nekoliko vrhova od Ljuberadje ka severozapadu izdvajaju se **Burca i Mečji vrh** sa visinom od oko**1180 m.**

Ovi vrhovi nalaze se izmedju sela **Bogdanovac i Bratiševac**. Nakon toga visina se naglo povecava na 1535 m – **Golemi vrh** koji se nalazi izmedju sela **Štrbovac i Resnik**. Ova teritorija pripada opstini Babusnca. To je prvi visoki deo Suve planine, go, sa vrlo malo rastinja. Tlo je kamenito, prepuno **vrtaca i uvala obraslih travom.**

Suva planina

Karakteristike Suve planine

Ova planina je masiv sa izuzetmim pojavnim oblicima kraškog reljefa, riznica sedimenata različitih starosti bogatih **fosinom** florom. Šume se uglavnom nalaze samo na nižim delovima.

Od ukupne površine Suve planine krečnjaci prekrivaju 60% teritorije, i to pretežno u centralnom delu.. **Vrtače** predstavljaju najrasprostranjeniji kraški oblik reljefa na Suvoj planini, gde ih je registrovano ukupno

1228. Prema genetskoj klasifikaciji vrtače Suve planine su klasične vrtače, vrtače-provalije i sufozione vrtače, a u pogledu morfologije pretežno levkaste i karličaste. Pored ova dva standardna oblika registrovan je i treći nestardandni tip - otvorene vrtače amfiteatralnog izgleda. Prema nameni prostora, vrtače na Suvoj planini su pod šumskim pokrivačem i planinskim pašnjacima.

Suva planina je siromašna vodom, bez površinskih tokova, zbog propustljivosti krečnjaka, kroz čije pukotine padavine poniru do vodonosnih slojeva. Postoji samo jedan izdašniji izvor, u podnožju **Rakoša, na 1260 m,** što je jedan od najviših izvora na **krečnjaku u** istočnoj Srbiji.

Suva planina je, kao što joj i ime kaže, poznata po svojoj bevodnosti. Razlog tome je propustljivost krečnjaka, kroz čije pukotine padavine prodiru do vododrživih slojeva.

Međutim, duž oboda Suve planine, obično u podnožju, voda izbija na nekoliko mesta u obliku manje-više snažnih vrela. Takva mesta se nalaze :

U Niškoj Banji, Studeni, Mokri, Divljani, babušničkom Izvoru, Ljuberađi, Linovu, Gornjem Dušniku, Mezgraja – Modra Strna (rečica Ržavica)... Jedno od jačih vrela je Ropot, između Velikog Krčimira i Štrbovca.

Rečica Ropot - čas je ima, čas je nema ...

Ropot je vodeni tok periodičnog karaktera čije izvorište verovatno funkcioniše na principu potajnice, slično Jelovičkom vrelu na Staroj planini. Obično je izvorište aktivno i vodeni tok postoji u periodu od januara do juna, mada to varira u zavisnosti od padavina i tipa zime. Nekoliko dana pre izbijanja vode na površinu **čuju se tutnjava i roptanje u dubini zemlje**. Otuda i ovom mestu takav naziv. Najverovatnije u unutrašnjosti zemlje, u blizini ovog mesta, postoji neko veliko **sifonsko udubljenje,** koje se hrani vodom iz atmosfere i koje počne da se preliva na izvorištu kada se ispuni. Kao što se Ropot iznenada javlja u drugoj polovini zime, isto tako misteriozno nestaje početkom leta. Tada potok u potpunosti presuši. U Ropotu nema riba, niti rakova iako je voda jako čista i bistra, zato što reke nema tokom cele godine.

REKA LUŽNICA

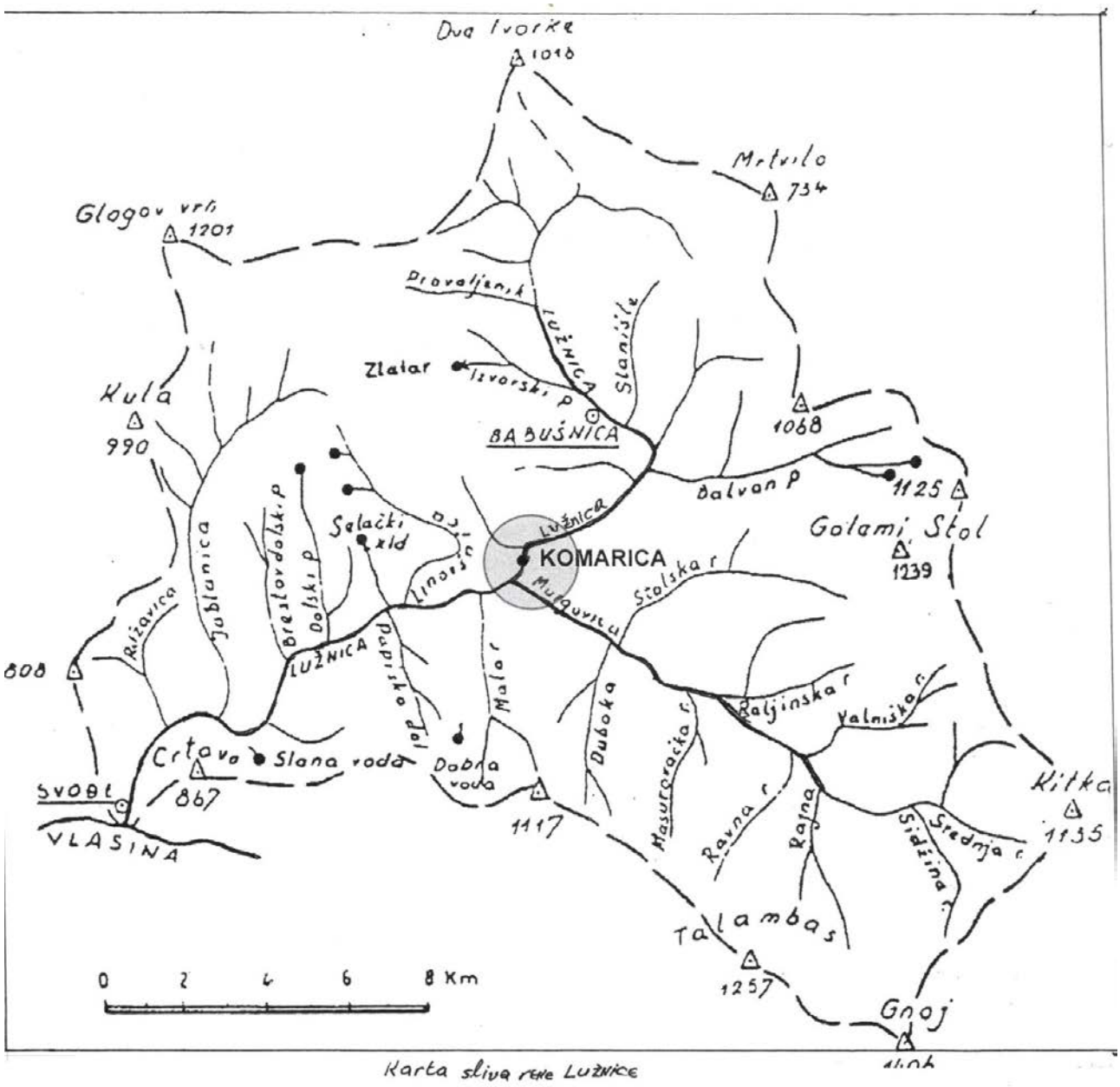
U dalekoj prošlosti čitava Lužnička kotlina bila je pod vodom. Verovatno je tu bilo veliko jezero. Voda iz jezera je oticala pravcem prema jugoistoku, **rekom Lužnicom pa Jermu i dalje u Nišavu. Novim tokom reke Lužnice ,** posle proboja i **otvaranja Ljuberaškog levka** , stekli su se povoljni uslovi za oticanja jezerske vode.Dugo po oticanju vode iz jezera Lužnička kotlona se i dalje nalazila pod vodom u vidu kakve velike baruštine obrasla travom i trskom. Današnji tok reka Lužnica, po kojoj je čini se i kotlina dobila ime, usmeren je prema **Ljuberaškom levku.**

Lužnica izvire nečto severnije od Gornjeg Krnjina , nastaje od više potočića koji se nizvodno sastaju kod uzvišenja i tvrđave Jeremija. Dužina Lužnice sa izvornim krakovima do Ljuberaškog levka je 22 kilometra.To je tiha ravničarska rečica koja se probija tromo i vijugavo kroz Lužničko polje sve do Ljuberaškog levka. Kada se krene iz Babušnice put Ljuberađe i dođe do Ljuberaškog levka kroz koji se Lužnica provlači kao konac kroz iglene uši i utapa - spaja sa mnogo većom vodom koja se ruši u kotlinu i Komarički vir. ***Na dalje to je brza i bučna planinska reka***.

„ ... od tih vrela Lužnica spaja vodu svoju s vodom Ljuberažde i svoje ime utopi u toj zajednici. Naniže odatle voda se ne zove Lužnica , nego Ljuberažda (Komarica) koja kod sela Svođa

pada s desne strane u Vlasinu, pa tu i ona svoje ime gubi. Ljuberažda je rasekla ovaj interesantan tesnac između bila od Crnog vrha i Suve planine. Duž nje prolazi put iz Lužnice u dolinu Vlasine i dalje k Moravi " ...

O gore navedenom piše jedan od bliskih saradnika Jovana Cvijića , **Petar T. Janković** u knjizi ***„ Istorija razvoja Nišavske doline"*** .

Karta sliva reke Lužnice i Murgovice

. . . Kroz ždrelo teče reka Lužnica , kaže Janković. U dalekoj geološkoj prošlosti ona je tekla sa severozapada na jugoistok prema Znepolju. Ali unazadna erozija Ljuberažde , probila je okvir ... Lužničke kotline dotle, dok nije načela Lužnicu i obrnula je u svoju dolinu , umrtviši njen gornji tok. ***Ždrelo je tipska probojnica , pravi procep****.*

Po Jankovićevim pričama Ljuberaždanski prolaz je primer stvaranja klisure regresivnom erozijom pireterije i poremećaja stare hidrografije. Ona je, kako dalje tvrdi Janković, spojila dve reke (Lužnicu i Komaricu) koje danas prestavljaju jedan tok, a koje u dalekoj prošlosti , nisu imale skoro ničeg zajedničkog. Lužnica se u prošlosti ulivala u Jermu i zajedno s njom tekla u Nišavu.

Danas ceo ovaj vodeni tok u dužini od 38 km. nosi zajedničko ime ***reka Lužnica.*** Mada reka Lužnica izvire daleko od Ljuberađe, tek ovde od potočića nastaje **čista, kristalno bistra i ribom bogata planinska reka, koja nastaje od više izdašnih vrela iizvora.**

VRELA I IZVORIŠTA U KOMARIČKOM LEVKU

Suva planina je Ljuberađi podarila vodu čiji je ukupn**i isticaj cca 1200 (l/sec). Mada reka Lužnica** izvire daleko od Ljuberađe, tek ovde od potočića nastaje čista, kristalno bistra i ribom bogata planinska reka koja nastaje od više izdašnih vrela :

- **Vrelo iznad Novićinog jaza**
- **Krljotinsko vrelo**
- **Ljuberaško (Čaršijsko) vrelo**
- **Komaričko vrelo**
- **Branino vrelo**

kao i mnogobrojnih manjih i većih izvora duž celog Komaričkog levkai s leve i desne strane procepa. Narod kaže **"kud god gakopaš poteče pitka voda".** To je ujedno i najveća voda u celoj lužničkoj regiji koja je inače siromašna vodom.

Kad je autor ovog teksta u razgovoru sa meštaninom Gornjeg Dušnika primetio da su njihova izvorišta vrlo velika. On je odgovorio Ima i veća na drugom kraju planine u Ljuberađi u tz. Komaričkom levku.

Vodovodni sistem "LjUBERAĐA – NIŠ"

Projekat je izradio beogradski „Energoprojekt", a radovi i kaptiranje izvorišta su započeti krajem sedamdesetih, dok je sistem za grad Niš pušten u rad tokom osamdesetih godina.

Regionalni vodovodni sistem **"Ljuberađa - Niš"** izgrađen je u periodu između **1982. i 1988. godine**. Pušten je u rad **1988. godine**.

Voda iz niškog vodovoda je zdravstveno potpuno ispravna i visokog kvaliteta.

Vodovodni sistem "Ljuberađa-Niš" je glavni regionalni izvorišni sistem. Obuhvata niz prirodnih kraških izvora **(Ljuberađa, Divljana, Mokra, Krupac)** i cevovod koji Nišu obezbeđuje između **800 i 1450 litara vode u sekundi.** Iz ovog sistema Niš dobija pijaću vodu još od 1980. godine.

U Ljuberđi je kaptirano 5 izvora. ***Za vodovodno postrojenje Ljuberađa - Niš izgrađeno je pet kaptažnih građevina zatvorenog tip***a. Pomoću tri cevovoda voda se iz kaptaža dovodi u bazen pumpne stanice Ljuberađa, odakle se pumpama potiskuje cevovodom naviše uz brdo Dedavica a od uzvišene tačke na brdu gde je postavljen prelazni rezervoar. Voda se dalje odvodi slobodnim padom. Ova bujična poplava je u znatnoj meri oštetila cevovod. Prekid saobraćaja i vodosnabdevanja trajao je nedeljama. Zvanični

zaključak je bio da je ta pojava posledica prodora toplog talasa iz jugoistočnih i južnih delova Evrope i naglog otapanja snega koji je bio propraćen osrednjim padavinama kiše.

Komarički levak

RUŽA VETROVA

Ruža vetrova je grafički prikaz srednje jačine i brzine vetrova iz pojedinih pravaca. Njihvo formiranje i pravci duvanja zavise od vazdušnih pritisaka i temperature na zemlji. Vetrovi duvaju tokom cele godine, u mnogome zavise od lokalne vremenske prilike i od geografskog položaja tj. konfiguracije terena. Vetrovi su definisani sa tri veličine i to **pravac, smer i intenzitet** drugim rečima to je **vektorska fizička veličina.**

Ružu vetrova u Ljuberađi formiraju Suva planina na severozapadu i planina Ruj na jugoistoku koja se prostire sve do granice sa Bugarskom.

Ove dve planine odvaja rečna dolina reke Lužnice u ataru sela Ljuberađa na nadmorskoj visini od cca 440 metara.

Najdominantniji vetar u Ljuberađi koji duva tokom cele godine dolazi s juga iz Vlasotinca, uzvodno uz rečno korito **Lužnice** između **Sokoličkog kamena i Modrog kamena.** Prolazi kroz Komarički levak, Lužničkom kotlinom i dalje ka Pirotu.

Ruža vetrova koja se formira u Ljuberađi je jedan pravi, mali, prirodni lekoviti raj koji donosi mir, spokojstvo i harmoniju duše i tela, zahvaljujući planinama Ruj, Talambas i Suvoj planini, kao i mediteranskoj klimi koja dolazi s juga. Dugo vremena Talambas nije smatran za posebnu planinu, a prostire se po obodu lužničke kotline. Ima blage padine obrasle bukovom šumom i pašnjacima. Ljuberađa a i Lužnica retko kad oskudevaju za atmosferskim padavinama.

* * *

Na formiranju klime Lužničke kotline u letnjem periodu presudnu ulogu imaju planine **Ruj i Talambas**. Može da se kaže da su to **planine kišnih šuma** i to zahvaljujući **Bukovoj šumi** koja je zastupljena cca 80 %. Poznato je da jedno razvijeno drvo buke u korenskom sistemu može da akomulira i zadrži i do **pet tona** vode.

Pri ekstremnoj letnjoj vrućini biljke su pod velikim stresom i mogu da uginu. Kako preživljavaju letnje žege ?

Taj zadatak obavlja lišće, drvo se hladi preko lišća. Drvo kišnih šuma ima površinu listova koja pokriva više od 40 do preko 120 ari zemljišta. Drvo se hladi preko lišća. ***Lišće sisa vodu iz korenskog sistema bukve i vrši konverziju vode iz tečno u gasovito stanje. Na taj način se održava temperature stable. Isto tako je važno da vodena para koja se oslobađa putem lišća kao lakša i toplija se penje uvis u višim slojevima atmosphere se rashlađuje i kondenzuje u kišne oblake. Dominanti južni vetar koji duva kroz Komarički levak ka Lužničkom polju i dalje ka Pirotu pokrće te oblake i zato se kaže " zadade se silan oblak od Komaricu če bude ubava ćiša". Zahvaljujući geografskom položaju Lužnica retko kad oskudeva u atmosferskim***

Negativni joni koje stvaraju reka Lužnica i vodenična vitla utiču blagotvorno na raspoloženje, opuštanje, vitalnost tj. na celokupno fizičko i mentalno zdravlje ljudi. Za negativne jone se kaže da su vitamini iz vazduha. To je verovatno razlig za čudesnu moć vodenica.

PLANINA RUJ

Smeštena na krajnjem jugo-istoku Srbije uz granicu sa Bugarskom. Najviša tačka iznosi 1706 m i ima još sedam vrhova viših od 1400 m. Vrh je zajednički , Srpski i Bugarski i dok idete prema njemu možete se kretati po samoj graničnoj liniji, ...

Državne granice često zamišljamo kao neprobojne zidine, kilometre žice ili neprohodne kanjone i gudure. Slika koju imamo u glavi obično nije pitoma planinska livada kojom vijuga kolski put.

A upravo tako izgleda Ruj. Ipak, ova otvorena panorama samo je privid slobode. Ruj, ujedno i naš i njihov, zabranjena je zona. Prava ničija zemlja. Ali, zar nije svaka zemlja zapravo - ničija?

Planina RUJ

Greben Ruja najzapadniji je krak venca Rodopa, sa pogledom koji puca na sve strane sveta. Podno najviše tačke planine, sa bugarske strane kao na dlanu se prostire plodna Znepoljska kotlina. Nije teško razumeti zašto je srpska strana nakon Balkanskih ratova tražila kontrolu baš nad ovim vrhom. Današnja granica, koja u ovim krajevima uglavnom prati planinske grebene, na ovom mestu se kao klin zabija u teritoriju Bugarske, i odmah posle vrha oštro zaokreće nazad ka nekoj logičnijoj putanji.

Planina Ruj nalazi se na preseku dve zamišljene linije - jednoj koja se od **Pirota** spušta ravno na jug, i drugoj koja razdvaja **Srbiju i Bugarsku.**

U sklopu planine Ruj nalazi se i ćerka planina ***Talambas.*** *Dugo vremena, Talambas nije bila smatrana za posebnu planinu, već kao deo planine Ruj. Prostire se na obodu Lužničke kotline, pravc istok-zapad, od sela* ***Preseka, preko sela Berduj, Ljuberađa****,* ***Modra Stena, Svođa*** *sve do sela Sastav reka. U srcu Talambasa smestilo se i selo Preseka i planina Tumba. Negde na sredini venca između sela Preseka i Berduja nalazi se vrh* ***Talambas (1258 m).*** *Talambas je planina blagh padina, bogata šumama i pašnjacima. Talambas je planina blagih padina, bogata šumama i pašnjacima. Selo* ***Strelac*** *nalazi se u celini na ovoj planini, dok je selo* ***Studena*** *delom na Talambasu, a delom na Stolskoj planini.*

Planina **Talambas** prostire se između **Suve planine** i **planine Ruja**, odnosno između sela **Preseke** na istoku, **Svođa i Sastava reka** na zapadu, **Rakite i Berinog izvora** na jugu **i LJuberađe i Berduja** na severu. Od Suve planine odvojena je rečnom dolinom reke Lužnice u ataru sela LJuberađe, a od Ruja rečnom dolinom Rakitske reke u kojoj su smeštena sela Berin izvor i Rakita. Najviši vrhovi Talambasa su **Crni vrh (1 463 m**), Negde na sredini venca, između sela Preseka i Berduja, nalazi se i vrh Talambas (1 258 m).Talambas je planina blagih padina, bogata šumama i pašnjacima. Selo Strelac nalazi se u celini na ovoj planini, dok je selo Studena delom na Talambasu, a delom na Stolskoj planini.

Planina Ruj i Talambas podarile su Ljuberaći reku Murgovicu i potok Zli Dol

REKA MURGOVICA

Južno od Rakite dolazi reka Murgovica. Sastoji se od tri izvorna kraka koji se spajaju kod sela Studena. **Dugačka je 19 km.** Murgovica prolazi kroz sela **Strelac, Studena, Radinjince a skoro u samom centru Ljuberađe uliva se u reku Lužnicu.**

Reka Murgovica se razlikuje od Lužnice koju stvara Suva planina. Lužnica je formirana od dubinskih voda sa dosta soli i minerala, uglavnom krečnjačkog porekla tako da je to ustvari **tvrda - bazna (pH > 7)** tj. voda sa **većom PH vrednošću**. Voda Murgovice je **"meka voda"** često kiselija, **(pH < 7). Prema - Pravilniku o higijenskoj ispravnosti vode za piće, idealna pH vrednost je između 6 i i 8,0.**

Murgovica je **površinska voda** čija su izvorišta povezana sa vodom koju akomulira korenski sistem drveća. Planine Ruj i Talambas svojim blagim padinama bogatih šumama i pašnjacima stvaraju ovu reku koja je čista i penušava sa velikom čistoćom i providnošću. To je meka voda sa pH vrednošću **6,0 – 7,0 .**

Od Radinjinskog mosta pa do utoka u Lužnicu u **dužini od 3 km i padu od 27 m.** Murgovica je relativno mirna rečica, koja lagano i vijugavo teče kotlinom između visokih, šumom obraslih a delimično kamenitih brda, paralelno s njom s desne strane je ukopan i asfaltiran put **Ljuberađa- Radinjince.**

Lužnica i Murgovica su dve potpuno različite reke. Lužnicu formiraju uglavnom, **dubinska izvorišta Suve planine,a murgovicu površinske vode planine Ruj.**

Preko leta je topla a u zimskom periodu hladna i često zamrznuta, dok je lužnica obrnuto, leti hladna a zimi topla, voda koja se isparava. **Od mesta Stanci, gde se reke spajaju pa nadalje voda nije ni hladna ni topla i idealna za letnje kupače, kao i za ribe.** Za vreme letnjih meseci, to jest od sredine maja pa do kraja oktobra Murgovica je topla, mekana voda, razigrana i penušava sa mnogobrojnim virovima ne velike dubine ali velike prozračnosti. Kada terperatura pređe 30^0 C svi virovi su puni kupača. Deca i odrasli iz okolna sela i Babušnice svakodnevno su dolazili u Ljuberađu na kupanje u Murgovicu.

Takođe je sredina koja ribama najviše odgovara gde se osećaju najbezbednije i gde se najradije mreste. M**može se smatrati prirodnim mrestilištem.**

Murgovica i Lužnica su veoma bogate ribom. Najviše ima krkuša, pljoski, klenova i ređe pastrki.

Skoro svaka kuća u Ljuberađi sredinom prošlog veka je uzgajala **grsnice (konoplje),** jer su svi od prtenog platna pravili i nosili donji veš. Početkom jeseni brale su se grsnice vezivale u snopove i potapale u reku na nedelju dana, a posle sušile na jakom suncu i išle u dalju preradu. Deo Murgovice s desne strane od velikog mosta do ušća sa Lužnicom pretvarao se u **topila za grsnice** jer je voda Murgovice najbolja za preradu grsnica.

Zli Dol

Zli Dol je kraći vodotok uskog i dubokog korita, dužine oko 2,5 km , čije korito tokom godine obiluje manjom ili većom količinom vode u zavisnosti od padavine koju definiše planina Ruj. **Za raziku od Lužnice i Murgovice Zli Dol nema irazitih izvora.** Voda se sakuplja sa obližnjih brda **Golaš i Citka** i sliva u zaravan, u podnožju brda gde se formira potok, sa jasno izraženim uskim koritom prepunim manjim i većim kamenjem.

Karakteristie Zli Dola

- Potok je nastao radom prirode, tako što su nadošle vode posle zime ili jakih letnjih pljuskova, kanalisale i odvele Zli Dol u reku Lužnicu.
- Prirodni vodotok, koji sačinjavaju usečeno korito i vodena masa koja se u njemu kreće između brda Golaš i Ćitka.
- Zbog erozivnog delovanja, dno Zli Dola je stenovito ili prekriveno kamenjem i šljunkom.
- Voda je izuzetno bistra i pitka, prozirna i hladna tokom većeg dela godine.
- Tokom topljenja snega ili jakih kiša, vodostaj naglo raste, dok leti može znatno opasti.
- Ima vrlo brz odziv. Kod velikih padavina naglo nabuja-podivlja.
- celo korito je prekriveno velikom količinom kamenja bez oštrih ivica. Mnogi Lužničani su koristili ovaj kamen za kaldrmisanje dvorišta i zidanje kamenih ograda
- Ceo ovaj deo Ljuberađe nosi naziv “Zli Dol”.

LJUBERAĐA JE GORSKI KRISTAL

Prvih godina po oslibođenju od Turaka lužnički kraj pohode više poznatih ličnosti iz javnog i kulturnog života ondašnje Srbije. Poznato je da su na proputovanju kroz oslobođene predele, kroz Lužnicu prošli : Đura Daničić, Milan Đ. Milićević, Milorad Petrović- Šapčanin, **Mita Rakić** i drugi. Svi oni su o tome kasnije i pisali u svojim putopisima, izveštajima, dnevnicima ili naučnim istraživanjima.

Kratku putopisnu belešku o svom prolazu kroz **Ljuberašku klisuru i lužnički kraj**, punu oduševljenja , ostavio je ***ministar finansija Srbije ,*** **Mita Rakić**. Ova putopisna beleška, koju je objavio časopis za **književnost, nauku i društveni život „otađbina“** 1880. godine, je sastavni deo Rakićevog dužeg studijskog zapisa pod naslovom „Iz nove Srbije“.

Taj tekst ovde u celosti prenosim :

„ (…) Iz Vlasotinca valja preći preko mosta na desnu stranu Vlasine, i onda se odmah uđe u klisuru, koja se, dokle traje reka Vlasina, zove Vlasinska, a odakle nastaje oblast reke Ljuberažde, i ona se zove klisura Ljuberažda. Klisura je tesna; mestimice ima gde i put ide pored reke, ali obično samo reka teče između visokih, šumom obraslih , a gdegde i kamenitih brda, a put se penje na brdo i spušta niz njih, i opet penje i spušta , i sve tako jednako. Ali, pri svem tom, put je tako dobar (opet delo Mitard – pašino!) da se čovek diviti mora; a klisura je tako pitoma, tako živopisna , tako izvanredno lepa, da joj nema druge ni u Staroj ni u Novoj Srbiji.

Ovo je jedan najlepši komad iz lepe, pitome (ne divlje) Švajcarske. Ima ljudi koji ne mare za prirodu, koji su neosetljivi prema lepotama njenim; i ti isti ljudi , kad su prošli ovom klisurom, pričali su mi o njoj s puno osećanja.

Put ide na istok, može se reći, sve do utoka Ljuberažde u reku Vlasinu, koja teče s juga od velikog sela Vlasine, koje sam pomenuo u vranjanskom okrugu.

Ljuberažda utiče u desnu obalu Vlasine prema selu Svođu

Od uteka njenog, put savija na severoistok.

Jedan čas uz vodu , selo je Pođei mesto Gliblje. Tu uvire u Ljuberaždu rečica Rđavica, koja teče sa severa, između Velikog i Malog Bonjinca , duž puta za Kutinu.

Desno od puta , na levoj strani Ljuberažde , selo Modra Stena. Nekoliko minuta dalje, uvire s desna u Ljuberaždu rečica Kukavica, koja teče sa severa, pored M. Bonjinca.

Posle toga dolazi, takođe sa severa Dolska rečica, i selo Grnčar na levoj obali Ljuberažde.

Ovde Ljuberažda izbija iz jedne grdne stene, pod kojom odmah vodenica melje, a niže nje čeketaju još nekoliko drugih vodenica Ovde mi se čini da je najživopisnije mesto. I sad se divim u pameti i njemu i reci Ljuberaždi. I mesto je krasno , i reka je krasna, pravi gorski kristal, ali je ime najkrasnije. Ljuberažda! To će reći ljubav rađa. Al, ko živi u ovom divotnom mestu i pije vodu Ljuberaždu, u tom se mora roditi ljubav !

Ljuberažda se sliva u Grnčar preko jedne stene kojom je put prosečen, i izvire iz te stene, ali je je njen prvi i dalji izvor istočno odatle, ispod planine Stola.

Pred Grčarom utiče u Ljuberađu rečica Lužnica, na austrođeneralštabnoj karti Rabušnica (verovatno štamparska greška na karti R = B).

Odatle se, za jedan čas u dužinu, raširilo polje tako župni i lepo, da ga je milina gledati. Graniči ga sa severoistoka padina Suve planine, a s jugoistoka digao se veliki impozantni Stol. U ovoj župi ima dvanaest sela, između kojih da pomenem Stol i Vava. Doninom s leve strane puta, pod Suvom planinom Gorčince i Suračevo, na austr. Đeneralštabnoj karti Srbije.

Od ove male župe načinjen je srez koji hvata jeda deo Suve planine, Belavu, pa čak prelazi preko Stola, te uzima neka znepoljska sela. Vidi se da nismo vodili računa o granicama, koje je sama priroda povukla predelima.

Od Gorčinca put se penje na sever, jednim tesnacem, na Belavu planinu i kad se više Krnjina, ispne na visini od 721 m., onda se spušta na istok i kod sela Blato, koje sasvim nezasluženo nosi ovo ime, pređe na put niško – pirorski. Od Blata ima jeda čas do Pirota.

Izlazeći ovde iz Lužničkog sreza, pomenuću da je on, za prve podele, dok mu nije oduzeto ono što mu je od Znepolja dato, ima 65 sela, 14 opština, 1881 dom, 15176 duša, 7597 muškaraca, 7579 ženskinja, 2758 poreskih glava . ”

LJUBERAĐA KRAJEM DEVETNAJESTOG VEKA

LjUBERAŽDA, 21. MAJA. 1892 :

Gotovo ceo april mesec bio je močvaran. Po Uskrsu beše napao visok sneg kao u sred zime, a zatim skoro neprestano padala kiša. Pa ipak prodreše ljudi te posejaše sve proletnje useve. Od kad je zagrmelo pa do danas imadosmo tri put grad. I ako nije bio jak (20. ovog meseca bio je najjači) te mu i šteta mala, opet više puta po malo čini mnogo. Voće, koje usled aprilskog snega koji ga zateče u cvetu, a koji usleda, isuviše je slabo. Još i grđe i malo je voće, a i šuma da strada od gusenica, ali ih kišovito vreme od te bede sačuva.

Strmna žita dobro napreduju, ali su na nekim mestima od jučerašnje poplave jako nastradala, i to pored reke Murgovice do Studene pa na Strelac, Radinjence, Ljuberaždu. Grnčar i sva sela dole niz reku Ljuberaždu. Interesantno je da sve ovogodišnje velike kiše pojaviše se uvek preko granice u Znpolju. Odatle zahvataju jugo-istočni deo Lužničkog sreza i čini uvek veliku štetu. Tako se jedna kiša s gradom pojavi juče i za tili čas naraste voda toliko , da mala Murgovica , koja nas svakog leta od sebe ostavlja samo korito sa po kojim žabljakom , nadođe i svu dolinu oko sebe, koja je na nekim mestima po 600 – 700 metara širokaraspline. Od nje naraste i Ljuberažda te i ona poplavi svoju dolinu. Voda se gušaše između bregova noseći velike vrbe koje je iskrutila iz zemlje. Huka beše takva da mi se činilo da sam u sipu kod donjeg Đerdapa. Vrbak svuda položi na zemlju, a od žita , sa najboljih njiva pomenutih sela, ni traga nema. U selu Radinjincima odnela je nekoliko zgrada. Šteta je u žitu vrlo osetna, a čuh da je i u stoci, ima i ljudskih žrtva.

Nema sumlje da je isti udes zadesio i Nišavsku dolinu sa reke Jerme , Tegošničku,i Vlasinsku (srez Vlasotinački) sa istoimenih reka je sigurno.

Ove godine je otpočeto ovde i gajenje svilene bube. Hranjenju dosta otežava kišovito vreme, ali opet su povoljni izgledi. Ova tako korisna životinjica na više mesta izaziva nekako čudjeđe, jer su znju gotovo samo **“pelagovci**“ znali hodeći po drugim zemljama i unutrašnjisti Srbije.

Zdravlje je kod stoke povoljno. Bačijanje je otpočelo.

Kod ljudi je loše. Boginje su se ugnjezdile još zimus i još se tu bave odnoseći kad – kad koji život.

1. Na šta treba paziti pri popravljanju stoke, i koji su sorte, prema našim prilikama najpodesniji za to.
2. Važnost i potreba đubrenja, kako se đubre pribira i na đubrnjaku čuva, i kako se đubrenjak podiže.
3. Sušenje duvana i najpraktičnije sušnice.
4. Gajenje živine za podmirenje domaće potrebe i za izvoz.
5. Najbrži i najlakši način za ***močenje – topljenje – i spremanje konoplja za preradu.***
6. Korisnost pošumljavanja vrletnih i za kutiviranje nepovoljnih mesta, s uputom kako ih treba pošumljavati.
7. Važnost gajenja variva i povrćaza svoju potrebu i za prodaju.
8. Prerađivanje, čuvanje i spremanje voća za izvoz.
9. Kako se ispituje i ocenjuje plodnost zemlje.
10. Kako se stoka iz daljine najudobnije prenosi železnicom
11. Šta je uzrok te su strmnine kod nas, prema zapremini lake i kako bi postigli obilate žetve.
12. Šta treba sve činiti, dok lekar ne dođe, u najčešćim bolestima, kojima je narod podložan.
13. Sastavljanje i zaključivanje godišnjeg računa.

LjUBERAĐA, 20. SEPTEMBRA 1892 :

Ceo avgust i septembar do danas u ovoj okolini bio je podesan za rad. Narod se sada bavi berbm kukuruza i za koji dan biće sve polje obrano. Vršidba strmnih useva do skoro je trajala – do polovine ovog meseca.

Prinos po podacima, koje je za sebe pribavila ovdašnja poljoprivredna družina,ovakva je od hektara :

Čitalac će videti da u ovom pregledu nisu spomenuti neki usevi. Ti usevi ili se ovde nikako ne seju, ili ih ove godine nema, nije rodilo. Tako na primer**, helda, proso, duvan, lan i bostan** nikako se ne seju u ovome (lužničkom) srezu, **a kupus, šljive i uopšte voće – sem oraha** – propalo je usled prirodnih nepogoda.

Imalo bi se zameriti mnogome koje čemu u ovome kraju. Tako strmna se žita žanju dockan i mnogo od njihovog prinosa propada na njivama što dugo stoje u **krstinama i stogovima.** Ovome je uzrok neznanje kad treba otpočeti žetvu, jer ovde čekaju da sasvim uzru žita, a to je i pogrešno i štetno. Drugi je uzrok oskudica radne snage. Koliko bi u ovakvim prilikama vredela moba !!!. Ali ona nije uobičajena u ovom kraju ... Sasvim sigurno je ovome (žetva) sa berbom kukuruza. Tu se ne čeka da dobro uzri a radna snaga je pojačana dolaskom pečalbara.

Loše je s pasuljem, tom najglavnijom hranom seoskog sveta. Njega ovde seju samo s drugim usevima, najobičnije s kukuruzom. Gledao sam kako prezreo, raspuknu se maune po njivama i ponovo niknu!

Baštenski usevi, i ako dobar prinos daju, opet malom paž nje uživaju. Arpadjik retko ko proizvodi već kupuju sa strane. Tako isto kupuju i bela luka, krompira i kupusa. A sve bi seovo moglo ovde proizvoditi ne samo za domaću potrebu, već i za prodaju. Ovome nas uveravaju, očigledni primeri otresnijih poljoprvrednika.

Pčelardtvo je ovde prilično razvijeno, ali rad je primitivan u svakom pogledu. Prinos im je ove godine bio dobar. Prijavilo se nekoliko pčelara ovdašnjoj poljoprivrednoj podružnici, da im se za iduću godinu nabave đerzonke. Sigurni su izgledi da će se zavesti umešno pčelarstvo.

Stočna hrana je mnogo obilatija, no prošlih godina. Ove je godine ovde prvi put posejana **detelina.** Ona vrlo dobro napreduje, i svi se raduju ovoj – ovde – novini. Ljudskoj hrani cena je neznatna, a stočnu niko ne kupuje.

Pečalovnici se vraćaju iz pečalbe. Ne tuže se na zaradu, a to je znak da su lepše prilike i za njih i za krajeve u kojima su radili.

Zdravlje je kod ljudi dobro. Mnogi pate od **groznice i srdobolje**, a onaki sifilis sve se većma Opančar je zanatlija koji se bavi ručnom izradom obuće, pre svega opanaka. Opančarski zanat u Srbiji se, od kraja 19. do polovine 20. veka, razvio do gotvo umetničkog nivoa. Spada u tradicionalno narodno stvaralaštvo i kao takav se nalazi na listi nematerijalnog kulturnog nasleđa Srbije.

UČENICI IZMEĐU SUDBINE I ŠKOLE

Izgoreo oko pa ne može u školu

Razloge oslobađanja od daljeg školovanja ***Milutina Rančića iz Radinjinca,*** učenika I razreda. Školski odbor je ovako objasnio ministru prosvete ***„ ... Kad je bio Milutin još mali pao je u vatru i jedno oko izgoreo, te je sada sakat u oku. Nije mu sasvim zdravo, međutim, ni ono drugo. Kad je lečeno bolesno oko nije obraćana pažnja na njega te je ono poremećeno, pa ne vidi dobro. Od naprezanja***

ga zaboli glava te ne može čitati i pisati ... “.

Ministar je bio saglasan sa mšljenjem Školskog odbora da se ovaj učenik može ispisati. U knjizi za upisivanje rođenih crkve Ljuberaške – Hram sv. proroka Ilije stoje ovi podaci o Milutinu Rančiću : Rodio se 18. marta 1879 godine od oca Živka i majke Kate Rančić, težaka iz sela Radinjinca. Kršten je u hramu Sv. proroka Ilije u Ljuberđi 20. marta 1879 godine, kao šesto dete. ***Krstio ga je sveštenik Jovan Veljković paroh radinjinski. Kum je bio Ćira Jovanović, zemljoradnik iz Masurovca. Nije vanbrčno rođen i nema telesne nedostatke.*** Roditelji sa zadrugom plaćaju neposredne poreze 62,92 dinara i pripadaju zadruzi srednjeg imovinskog stanja.

Prema podacima iz 1884 godine porodičnu zadrugu su činili : Miladin 57 godina, starešina zadruge, otac Živko55 godina, stric Radenko50 godina, strina Gajtana 47 godina, mati Kata 57 godina, sinovac Dimitrije 17 godina, sinovac Zlatko 6 godina, sinovica Jelena 21 godina i sinovica Ljubica 9 godina.

Propao pokušaj

Bogdan Aranđelović iz Linova se rodio 5. jula 1881 godine, od oca todora i majkeJovanke zemljoradnika iz Linova. U prvi ratred je upisan 15. oktobra 1889 godine. I pored urednog pohađanja i dobrog vladanja Bogdan je slabo učio pa je prvi razred ponavljao. U ponovljenom razredu u školskoj godini 1890/91, prestao je da dolazi u školu, a nikakvim se srestvima na to nije mogao naterati. Bogdanovi roditelji su zbog toga jednom kažnjeni opomenom, drugi put novčanosa 4 dinara a treći put, takođe, novčano, sa 5 dinara.

Kako su se kazne uvećavale a dete i dalje nije dolazilo u školu, Bogdanov otac je januara 1891 godine podneo molbu da ga ispiše iz škole. S ovim je bio saglasan i Školski odbor, ali kad je odobrenje potraženo od ministra, iz njegove službe došao je odgovor da nema razloga da se Bogdan oslobodi školovanja sa izričitim naglaskom da se nastavi sa izvršavanjem kazni nad roditeljima : **„i to kako se koja izrekne odmah naplati “ .** Tako je pokuš[aj slabog ђака да се одупре образовању пропао.

Članovi porodične zadruge u kojoj je Bogdan živeo bili su : Todor, Bogdanov otac 35 godina, Jovanka mati 33 godine, Marica sestra godinu i po stara, stric 28, Bosa, strina 23, Mladen, stric20, Blagoje, strina 18Stana, baba60, Agna, tetka 22, Bogdan učenik 10 godina.

Todor je sa svojim bratom Aleksom plaćao neprekidno godišnje poreze 30,52 dinara.

Drama učenika Milana

“ . . . po svršetu časa za vreme školskog odmora đaci su počeli kukati po školi i u najvećem neredu izlazili trčeće napolje, tako, da su na pragu nekoliko đaka i pregažena. Nastavnik, čuvši sve ovo, dođe da vidi šta je, zbog čega đaci beže iz škole i tu čuje od đaka da je Milan Mitić poludeo i hoće da ih pobije.

Kad je nastavnik ušao u školu, našao je Milana gde na patosu lupa glavom i nogama, prevrtajući se ispod klupe, sa penama i ljigama puštenim na usta. Đaci su se toliko uplašili da su drhtali od straha, zbog čega nastavnik toga dana sa njima ništa nije mogao da radi “

A na proglas Kraljevine februara1895 godine osetio je da će pasti u crkvi, pa je izašao i onako nesvestan pošao putem kući.Kad je došao na most, na reci Murgovici , dogodi se da tu padne, pa se od mosta svalja u reku. Slučaj je hteo da se tu desi neki čovek, te ga izvadi iz reke, inače bi se udavio. Ovako je učitelj Petar Ognjanović pisao ministru prosvete u ime Školskog odbora i predsednika Mite Adamovićao razlozima da se Milan Mitić , koji je bolovao od epilepsije oslobodi daljeg školovanja. ***Ministar je krajem marta 1895 godine odobrio ispis.***

Milan Mitić upisan u školu u Ljuberađi 25. avgusta 1891 godine. Ima 12 godina, učenik je II razreda. Njegovi roditelji plaćaju neposredne godišnje poreze 117,21 dinara.

Porodična zadruga : Nikola otac 58, Dana majka 46, Mijajilo brat 21, Tasa, sestra15, Ranđel, stric 46, Marija strina, strina 40 i braća od strica Đorđe 21, Andon19 i vojin12 godina.

Cvetan -neurasteničan

Od prošle godine pati od neurastenije zbog čega je izostao njegov uspeh, jer je ponavljao III razred. Stanje mu se pogoršalo u ovoj godini pa češće izostaje iz škole. Po savetu lekara Selakovića u Pirotu, njegov otac je podneo molbu Školskom odboru za ispis – pisao je predsednik Školskog odbora Mita Adamović ministru prosvete decembra 1894 godine.

Cvetan je u I razred upisan 25. avgusta 1891 godine, a u vreme ispisa imao je 11 godina.

Njegovi roditelji plaćali sugodišnji porez 24,16 dinara. Pored oca Milojka (40) i majke Zlate (42) njegova porodica nije imala drugih članova. Roditelji nisu kažnjavani.

Ostao bez oca i školovanja

Za ispis Vojinov se zalagao njegov stric Marinko, koji je u molbi naveo ove razloge***. „Moj brat Konstantin Stanković, težak iz Grnčara, umreo je 16. marta 1894 godine. Njegov sin Vojin je đak II razreda škole u Ljuberađi, živi kod mene i nema ko da ga izdržava. Molim da Školski odbor škole u Ljuberađi zamoli ministra prosvete da Vojina oslobodi daljeg školovanja, kako bi mogao na zanat da ga dam“ .***

Vojin je bio odličan učenik i imao je 13 godina.

Stric Marinko plaća 46,93 dinara godišnji porez.

Zadružno stanje : Nikola, stric 60, Marinko, stric48, Cveta, strina 48, Gligorije bratod strica 20, Stana snaha20, Mileva sestra 12 i Leposava sestra od strica 12 godina.

Nagluvi Svetozar

Svetozar Ž. Marković đak III razreda ljuberaške škole usled gnojenja uha postao je nagluv i nije sposoban za školu – tvrdi u lekarskom uverenju, izdatom 15. septembra 1895 godine, okružni lekar dr.Janko Stjenkijevič.

Uvažavajći lekarski nalaz ministar je odobrio ispis Mvetozara Markovića.

Svetozar je upisan u školu u Ljuberađi 21. oktobra 1890 godine . Slabo je učio, ima 13 godina. Njegovi roditelji plaćaju godišnji neposredni porez 34,18 dinara.

Porodična zadruga : Živko otac 56, Jona mati 51, braća Jovanča 27, Tanča24, Veličko 16 i snaha Dena 26 godina.

Teško je sa dva đaka u razredu

Moj sinovac Miloje Jovanović prešao je ove godine u treći razred osnovne škole. Školski odbor mi je upisao sada i mog sina Stevana Krstića, kako sam sirotnog stanja nemoguće mi je izdržavati dva đaka.

Molim da Odbor ispiše mog sina Stevana iz škole, a kad Miloje svrši osnovnu školu onda pristajem dati Stevana u školu – pisao je starešina zadruge Stanoje Krstić iz Linova

12. septembra 1895 godine.

Uvažavajući teškoće u školovanju dva đaka u istoj zadruzi Školski odbor je trađio od Ministarstva prosvete da se učenik Stevan Krstić na određeno vreme oslobodi od školovanja, ali ministar nije bio takvog mišljenja i na povratnom aktu ispisao je odgovor **: „Ne oslobađa se“.**

Zadružno stanje : Otac Bogdan 34, maćeha Milinka 31, strina Todora 17, strina Gispodinka 15, stric

Ilija 28, brat od strica Luka 21, brat od strica Krsta 13 i baba Stanojka 66 godina. Zadruga plaća godišnje neposrednepireze 35,45 dinara.

POP GLIGORIJE I UČITELJ PETAR

Sveštenik **Hadži Gligorije Popović**, dugogodišnji paroh ljuberaške crkve, bio je poznati **radikalski** vođa u lužničkom srezu i narodni poslanik, ali čovek niskih moralnih vrednosti, politički moćnik, nadmen i bezobrazan u ostvarivanju svojih ciljeva. Zbog toga je ćesto dolazio u sukob sa sredinom u kojoj je živeo. Prepuni su crkveni protokoli i protokoli Ministarstva unutrašnjih dela o njegovim zloupotreba i sukobljavanja sa svim parohijanima. Više puta za njegova nedela je morala biti formirana takozvana **mešovita komisija** koja je isleđivala njegove postupke i nepravde nanešene meštanima. Višednevnu epitimiju, jednu od crkveni kazni, pop Gligorije je često izdržavao u manastiru Sv. Roman kod Aleksinca.

U njegovu nemoralnu mašineriju morao je upasti i učitelj **Petar Ognjanović**, čovek bez poroka koji bi ga činili nedostojmim učiteljskog poziva.

U napadu na pojedince ili u svojoj odbrani bio je jako vešt i imao je pri tom čitav niz metoda. Evo kako je pokušao da ocrni učitelja Ognjanovića, njegovog političkog neitomišljenika, pred ministrom, da bi ga ovaj sklonio iz Ljuberađe i poslao negde po kazni u još zabitije mesto. U izvršenju te zamisli upotrebio je svog prijatelja Milenka Živkovića iz Girčinca kao i Stanka Petrovića predsednika gorčinske opštine i još nekoliko drugih ljudi iz ovog sela.

Krajem marta 1897 godine na adresu ministarstva prosvete stigla je tužba Milenka Živkoviđa iz Gorčinca u kojoj obaveštava ministra da učitelj Petar Ognjenović od roditelja, kojima je decu oslobodio od škole, dobija rušvet (mito) po nekoliko banaka, i da decu oslobađa od škole bez znanja Školskog odbora. Pri tom je naveo da je 1895 godine oslobodio Đuru, sina Veljka Novakovića, Đorđa, sina Živka Stamenkovića, Božina sina Stojadina Jovanovića, a da je te 1897 godine oslobodio od škole Svetozarevog sina sve iz Gorčinca, kao i da je od Adama Nikolića, takođe iz Girčinca, učitelj tražio šest banaka da mu od škole oslobodi sina Vujicu.

Nakon izvesnog vremena i sam Gligorije se javio Ministarstvu dostavom u kojoj je, ustvari, samo potvrdio optužbe njegovih satelita dodajući da učitelj kinji i muči decu i da deca od straha neredovno dolaze u školu, a da decu čiji su roditelji radikali prezire i ukorava unoseći razdor i mržnju.

Ove optužbe, i priloženi iskazi pojedinaca protivu učitelja Petra pokrenuli su i sresku vlast. Sreski načelnik Mihajlo S.Petrović 8. marta 1897 godine sazvao sastanak sa Školskim odborom u Optinskom sudu u Ljuberađi, međutim prah se upravo tu slegao. Predsednik Sima Jovanović i članovi Školskog odbora su na tom skupu izjavili da su učitelju prošlog leta đaci brali dudovo lišće za ishranu svilene bube, i da su mu te godine brali i lešnikke, i da oni za druge neurednosti učiteljeve ne znaju. I još su izjavili da je učitelj Petar Ognjanović primeran čovek u svakom pogledu.

U kasnijem obraćanju ministru učitelj je uveravao da iza ovih neosnovanih optužbi stoji pop Gligorije s kojim je bio u svađi, jer je popova ćerka odnela 6 ćuraka iz kokošinjca, što je i Opšinski sud potvrdio. Uzrok nastale mržnje je i taj što je učitelj Petar potvrdio svedočenja očevidaca pred Mešovitom komisijom koja je 1896 godine isleđivala mnoga popova zlodela, a popu se nije dopadalo i to što učitelj nije pripadao radikalnoj stranci.

Na sve ovo, u svojoj odbrani, učitelj je dodao da je lako popovom prijatelju i partijskom drugu Stanku Petroviću da ipotpisuje nepismene ljude i kobajagi njihove izjave, kad takvi ljudi za datu rakiju mogu ne samo lažno svedočiti protiv nekoga već ga mogu i ubiti.

Ove učiteljove navode na kraju spora potvrdio je i sreski načelnik izjavomda je jedno isto lice, predsednik gorčinske opštine, i pisao optužbe i isleđivao navodna lica i zbog toga optužbe protivu učitelja Ognjanovića nemaju pravnu vrednost, i da je on dobar učitelj i građanin.

Međutim, spor i netrpeljivost između popa Gligorija i učitelja Ognjanovića se ovde nije završio. Želeći da se oslobodi svake komunikacije sa sveštenikom i njegovih usluga, učitelj je na podnete optužbe ministru prosvete odgovorio optužbom protiv sveštenika episkopu niške eparhije Inokentiju, u kojoj ga je izvestio da mu sveštenik Gligorije ne vrši činodejstvija , da ga on kod seljaka opanjkava, i neprestano tužaka,. I na kraju ga zamolio da mu odredi drugog sveštenika koji bi mu vršio činodejstva. Saznavši za optužbu sveštenk je tvrdio da to nije istina i da mu on redovno vrši činodejstva, da mu je krštevao decu, vršio opelo nad umrlu decu i da mu je vodicu za slavu svetio. Nakon ovako oprečnih stavova sukobljenih učitelja i sveštenika, episkop je obavestio ministra prosvete da se učitelju Ognjanoviću ne može odrediti drugi sveštenik, jer bi se time uvela rđava praksa , koja bi služila parohijanima na sablazn. Time bi se omalovažio čin sveštenstva i to bi dovelo do toga da i ostali parohijani kad dođu u sukob sa ovim sveštenkom mogli da traže drugog za činodejstvija. Episkop je na kraju svog dopisa ministru prosvete stao na stranu sveštenika i tražio da se učitelj pristojnije ophodi prema svim parohijanima i da prestanu svađe i razdor između učitelja i sveštenika, jer oni su pozvani da u narod gaje dobre ljudske vrline a ne da se narod nad njima sablažnjava.

Na zadovoljstvo svih u sukobuje razum na kraju nadvladao**. „ Izmirio sam se sa popom još 8. novembra 1897 godine“** – javio je ministru prosvete učitelj Petar Ognjanović.

Prema pisanju učitelja Borivoja M. Bogdanovića u istoriji osnovne škole u Gorčincu, izvesni deda Manojlo Petrović pohvalno govori o pomenutim učiteljima – Petru Ognjanoviću i Ljubici Malovukovoj. Dobro se sećam, kaže on, da me je u I i II razredu osnovne škole učila učiteljica Ljubica. Imala je dosta prakse i iskustva u radu, naročito sa prvim razredom. Vrlo dobro je obrađivala azbuku. Koristila je slovaricu koju je sama izradila. Brzo i vešto slagala je slova u reči i rečenice koje smo posle mi svi naglas čitali. U III i I razred učio me je učitelj Petar Ognjanović. To je bio učitelj !

LJUBERAĐA DVADESETI VEK

Zahvaljujući svom geografskom položaju i bogatstvu voda u periodu od 1918- 1941 godine Ljuberađa je doživela neverovatan razvoj, možda jedinstven u Srbiji.

Ljuberađa je bila predisponirana za nagli razvoj i to iz dva fundamentalna razloga :

- **geografski položaj.** Kada bi se na mapi Lužnice ucrtao krug, centar kruga bila bi Ljuberađa. Ljuberađa je raskrsnica puteva za sela**: Gorčince, Linovo, Grnčar, Vrello, Berduj, Radinjince.** A preko ovih sela mnoga druga sela prirodno gravitiraju ka Ljuberađi. **Ali ona je i na putu, kako je rečeno, koji spaja pirotsku sa leskovačkom kotlinom. Gotovo sva sela iz sliva reke Murgovice (bukovika) i dobar deo Zaplanja bila su direkno ekonomski zavisna od Ljuberađe.**
- **Bogatstvo mnogobrojnih vrela i izvora**. Suva planina je planina duga 45 km, a široka 15 km. Prostire se pravcem severozapad – jugoistok u visinskim zonama od 25m do 1810 m i počinje istočno od Niške Banje, a završava se jugozapadno od Babušnice ispod Nerezine u ***Komaričkom ždrelu.*** Suva planina je poznata kao planina bez površinskih tokova. Ali zato u podnožju planine se nalaze mnogobrojna vrela i izvori. Ljuberađi je podarila vodu čiji je ukupni isticaj od 1000 – 1200 l/sec.Narod kaže ***„ kud god zakopaš poteče pitka voda“.*** To je ujedno i najveća voda u celoj lužničkoj regiji koja je inače siromašna vodom. U Ljuberađi, pored reke

Lužnice utiče i reka Murgovica i potok Zli dol. Sva sela iz Lužnice, Bukovika i dobrog dela Zaplanja obavljala su meljavu u Ljuberađi. Naročito preko leta i s jeseni kada potočare ne rade zbog nedostatka vode. Tada je u ljuberaškim vodenicama čitav vašar. Meljari su čekali na red i po nedelju dana.

Već 1890 godine Ljuberađa je postala sedište opštine, a od 1923 godine proglašena je za jedino pijačno mesto lužničke kotline. Svake srede Ljuberađa se pretvarala u jak pijačni centar gde su iznošeni zemljoradničko-stočarski i zanatski proizvodi pa i industrijska roba koja je preko gradskih trgovaca na ovom području plasirana, kao što su poljoprivredne alatke i drugi proizvodi vezani za svakodnevne potrebe stanovništva.

Od malog naselja sa dvadesetak domaćinstva narasta na mesto sa oko 1200 stanovnika. Proglašena je za varošicu, dobila svoj **pijačni dan** (***sredu***), policijsku stanicu, dva vašara Svetog Iliju i Mijovdan, plan za uređenje mesta, naziv ulica, izgrađena je i nova školska zgrada i td. To je bilo vreme kad su sela bila puna, kad su kuće bile pune stanovnika.

Odlukom nadležnih vlasti Ljuberađa je 1927 godine proglašena varošicom i taj status zadržala do završetka aprilskog rata 1941 godine tj. kapitulacije stare Jugoslavije.

Gradnja vodenica i vodeničarstvo su inicirali nagli razvoj Ljuberađe.

Takođe zanatstvo se u Ljuberađi počelo da javlja i pre Prvog svetskog rata, ali su ratovi omeli njegov razvoj. Počelo je naglo da se razvijatek posle oslobođenja. U ovoj knjizi zanatstvo će biti posebno, detaljnije opisano.

Varošica Ljuberađa je podignuta na dva stuba, na vodeničarstvo i zanatstvo.

NASTAJANJE I RAZVOJ VODENICA U LJUBERAĐI

Pre pojave vodenica, po lužnočkim selima žito se mlelo kao i u drugim krajevima Srbije, ručnim ***žrvnjevima*** (mali ručni rotacioni mlin).To je bio mukotrpan i skoro neprekidan posao.

S druge strane postojala je ogromna potreba za vodenicama, jer ljudi nisu imali gde da obavljaju meljavu.

Još za dugo, sve do završetka velikog rata 1918 godine, ljuberaška vrela nisu bila identifikovana kao veliki hidropotencijal. Suva Planina, kao što je ranije rečeno je bogato obdarila Ljuberađu brojnim izdašnim vrelima. i **to sa 1000 do 1200 litara u sekundi** t**okom cele godine.** Ta voda je tekla, uglavnom neiskorišćena.

Neka lužnička sela imala su male vodenice, potočare sa jednim kamenom, koje nisu ni izbliza zadovoljavale potrebe stanovništa, jer su radile u vrlo kratkom vremenskom periodu, samo za vreme velikih kiša i za vreme topljenja snega.

Pojavile su se i male poredovične vodenice potočare sa više vlasnika podignute na koritima buičnih tokova ali i one su radile samo povremeno. To su bile vodenice sa po jednim, malim kamenom.

Vodenice su svojevrsni svedok načina života i civilizacije koju smo imali.Vredan spomenik graditeljstva preko koga su osvajana tehnička znanja. Bile su nekada simbol sigurnosti, obezbeđenja hrane, moć i snaga nekih domaćinstva, ali su i svedok naše budućnosti.

Ovaj stari zanat, nekada je bio veoma cenjen i rasprostranjen.

To je početak korišćenja snage vode za mlevenje žita.Kasnije su vodenice potočare postale simbol Ljuberađe.

Snaga seljačkog duha bila je ravna snazi reke Lužnice koja pokreće vodenični kamen.

Sve ovo je uzrokovalo da na početku i u prvoj polovini dvadesetog veka dođe do neverovatne ekspanzije gradnje vodenica u Ljuberađi.Na relativno kratkom potezu od oko 1000 metara izgrađeno je ***dvadesetak vodenica sa 54 vitla, 5 vunovlačara, 5 valjavica, 2 strugare, jedna hidrocentrala, a kasnije još dve***. I to zahvaljujući neiscrpnoj energiji koja su pružala brojna izdašna vrela i reka Lužnica i naravno vrlo povoljna konfiguracija terena. Sredinom dvadesetog veka u Ljuberađi je bilo oko 50 zanatskih radnji. Do početka Drugog svetskog rata radilo je takođe 12 trgovina kolonijalne robe i 10 kafana od kojih je najstarija počela sa radom 1908 godine.

Gotovo sva sela iz Lužnice, Bukovika, dobrog dela Zaplanja obavljala su meljavinu u Ljuberađi. Naročito preko leta i s jeseni kada potočare ne rade. Tada je u Ljuberaškim vodenicama čitav vašar. Često su mogla da se vide kola natovarena, vrećama pšenice i kukuruza kako čekaju na red.

Najveća gužva bila je u Avgustu kada se ovrše žito i jedva sačeka prva pogača ili hleb iz crepulje od godišnjeg roda.

- ***„ Navalica je strašna „ !... Eve čekam tri,dni, pa nikako red da uvatim. Ako mogu n'č's da zasipam, dobro če da bude... – U sve sam vodenice pituval i nigde ne mogu tenu da najdem. Moram mlivo da ostavim. Kako ču doma da se vrnem i ja ne znam ? - Pa brašno nema! „ – Ne s'm znal deka je ovolika navalica pa i malko ranu za stoku poneso !... Ovo pusto po ovija kamenjar, nema kude čovek ni stoku da napase " !***

Tako su se vajkali meljari, koji su više poznati pod imenom pomeljari.

U svojim torbama pomeljari su nosili hleb, sira, po neku pečenu papriku, so, paradajz i obavezno šiše rakije, a nosili su i hranu za stoku.

Vodeničar neprekidno kontroliše protok vode kroz „buku", rad kamena i otkucaja čeketala.Na zahtev pomeljara, kvalitet brašna se stalno proverava, tako što se brašno uzme u šaku i protrlja. Na levi dlan se prebaci brašno, a onda palcem i kažiprstom desne ruke se prihvati brašno radi ispitivanja tvrdoće i krupnoće propuštanjem između prstiju.Ako mušterija nije zadovoljna kvalitetom mlevenja vodeničar odmah vrši korkciju mlevenja.

Skoro svaki vlasnik vodenice ili ortak toliko je vičan da može raditi u vodenici i da može sam, pomoću određenih alatki, da skine i podigne gornji kamen kad je potrabno da se ***„kove".***

Najbolji način kontrole kvaliteta mlevenja je kad se iz sanduka za brašno uzme šakom brašno i baci na zid sanduka s unutršnje strane a brašno se zalepi za zid tj. ne padne u sanduk što znači da je brašno dobrog kvaliteta.

Najsitnije čestice brašna koje se raspršе svuda u vodenici i pomešaju sa paučinom u Lužnici su poznati pod nazivom **"paspalj".**

Za merenje žita u vodenicama korišćeni su ***kantari*** ili drvene posude ***šinici*** koji hvataju (15 – 20) kg. Kasnije su kantari zamenjeni ***vagama*** a šinici sličnim posudama izrađenih od lima.

Za uslugu mlevenja vodeničar uzima ***ujam-ušur*** od pomeljara.

Vodeničar izlazi iz vodenice i pita pomeljare :

Ama kude je Stanojil iz Berduj,
doš'l je red na njega a nema ga nigde!
A pomeljari odgovaraju :
Ene ga u Mičinu kafanu, zaćisal k'o motiče u ločku.

Dok su čekali red pomeljari su pili rakiju, nudili jedni drugima duvan i pričali.
Brojne su naše narodne izreke vezane za vodenicu potočaru :

- ***melje kao vodenica***
- ***navrta vodu na svoju vodenicu***
- ***vredan je i radan kao donji vodenični kamen***
- ***težak je kao vodenični kamen***
- ***progutao čeketalo***
- ***smeje se kao lud na brašno***
- ***naslušao se priče kao u vodenci***
- ***prazna vodenica beskoristan razgovor***
- ***u ustima mu čitava vodenica***
- ***čekeće ko da ga je otac napravio u vodenici***
- ***brz je ko donji vodenični kamen***
- ***nema pamet u glavi mu je paspalj***

Najsitnja čestica brašna koja se raspršri svuda u vodenici i pomeša sa paučinom u Lužnici je poznata pod nazivom **PASPALJ.**

Žena iz Radinjinca dovezla žito na mlevenje u Ljuberađu. Međutim, gužva je, mora da čeka red. U međuvremenu rešila je da napiše pismo mužu pečalbaru .Prešla je u Čaršiju da potraži učitelja Branču kako bi napisali pismo.Seli su za sto ispred kafane . Naručila je čokanjče šljivovice za učitelja a za sebe klaker.

Bako, Bako, piši :
Ali da pisuješ kako ti ja kazujem
Milutine, Milutine,
R'ž u reku izrovil ***(*)***
Galja dve ovce udavil
Galju smo utepali
Pri plot smo ga zakopali
Milutine, Milutine
Šalji odm'a pare
deca nemaju kakvo da jedu.
Bako, napiši i ovoj
Milutine, Milutine ide Sveti Ilija
gledaj da dojdeš
ali dva tri dana ranije
da ti se izradujemo i ja i deca.

(*) Raž-žitarica u reku iznikao

Još jedna žena piše pismo mužu pečalbaru. Opisuje vremenske prilike u selu i svoje emotivno stanje, kratko i u stilu Japanske Haiku poezije :

Ovamo sve izgorelo
najviše izgorelo ispod
opregljaču.*

(*) Opregljača - kecelja

Evo jedne anegdote o rakiji i vinu tj. o Lužničanima i Piroćancima :

Autobuska linija Pirot, Babušnica, Ljuberđa, Veliko Bonjince decenijama je bila najvažnija veza između Pirota i Lužnice.

Autobus je polazio ispred kafane na velikoj pirotskoj raskrsnici svakog dana u pola pet posle podne. Dva lužničanina, stariji ljudi u godinama sede za stolom u kafani.

Ćute i jedu hleb, slaninu i crni luka . ***Režu malom britvom čas zalogaj hleba, čas crni luka i režanj slanine*** **kao da su na njivi.** ***Zatim trgnuše po gutlja rakije iz flaše, ustvari iskapili su flašu sve do dna. Zapališe po jedan duvan. Pućkajući jedan od njih reče :***

E ja nikad nisam ovako nešto videl.
Pogledaj tamo za onija astal dva Piroćanca,
na astal ispred njih litar vina,
pijanice,zamisli popiće ceo litar.
Za Piroćance Lužničani nisu znali za vino,
a za Lužničane Piroćanci su pijanice.

Učitelj Slavko Laf

On je službovao u svom selu Stelcu, a njegova deca su se školovala u gradu, pa tamo i službovana.Na primer, sin Čalaje bio prosvetni radnik u Pirotu. Ode Slavko sa ženom u posetu sinu i primeti da svekrva i snja, mimo ženskog običaja, samo ćute. Zbog čega, to su samo one znale. Prd polazak Slavko kaže ženi ***: Na oratu kraj nema, ajde da si idemo doma.***

Šta se desilo starom Ćosi za vreme velike poplave reke Murgovice 1988 godine.

Dešava se ponekad, kada oblaci prekriju nebo iznad cele Lužničke kotline i kada se nebo otvori do velikih poplava. Pritoke Murgovice se sjedine inad Radinjinskog mosta u veliku maticu sa buičnom pesnicom i velika voda krene uskom dolinom 3 km dugom sve do Ljuberađe. Nosi sve pred sobom mulj, granje, veliko kamenje, plotove usputnh bašti, oborene vrbbe, utoljenu stoku.

Ljudi iz Čaršije izađu na drum, na Okuku i sa visine posmatraju nadolazeću stihiju. Voda je ogromna, buja i raste neprekidno.Čuje se kako sa muklim praskom veliko kamenje, koje nosi matica udara u betonske stubove velikog mosta. Voda nosi klade i panjeve koje Murgovica donosi iz obližnja brda.

Stari Ćosa vozi seno iz ***„Gorčinsko livađe ".*** Stao je ispred velikog mosta koji je izdignut iznad korita reke 4 metara .Stoji već dugo zbunjen, razmišlja šta da radi. Napred, preko mosta nesme, nazad neće. Stoji Između neba, pobesnele reke i brda Žarkovice i Golaša. U magnovanju iznenada donosi odluku da pređe preko mosta, potera krave i krene ubrzano, žustro. Imao je sreće prešao je preko mosta i ubrzo uterao zapregu u avliju.

Neposredno posle toga naišao je još veći talas, voda je oborila ogradu mosta, prelila se preko kolovoza, a onda se odjednom otkačila jedna strana od njegovog obalnog zida. Most se zaljuljao i povio, okrenuo nizvodno, zatalasao, kao da je od gume, matica ga povukla sa sobom, vrlo brzo se raspao i nestao u pobesneloj vodi.

Meštani naselja Saljinci su strčali niz put do leve obale Murgovice. Nisu mogli da poveruju da velikog mosta više nema. Došla je i Ćosina žena, nije mogla uzdržati svoje zaprepašćenje, išla je tamo amo kao luda. Plakala je i kukala, krstila se i zahvaljivala bogu za krave i kola, Ćosu nije uopšte spominjala.

A Ćosa je stajao pored zaprege u avliji. On ni sam ne zna i nije mogao da poveruje šta se desilo. Najpre je za njega to bilo teško i bolno, osetio je unutrašnju nesvesticu, kako mu se po udovima rastapa olovo. Posrtao je u sebi kao čovek kome se zemlja pod nogama pomera i nestaje. Zatim je još samo osećao u sebi veliki pustoš, odsustvo svakog uporišta.

Danima su se okupljali dokoni ljudi u čarsijske kafane i uz kafu i čašicu rakije nudeći jedni drugima duvan, prepričavali ovaj događaj i veliku sreću Ćose, koji je za dlaku izbegao sigurnu smrt.

VALjAVICE (Tupavice)

U Ljuberađi nisu skorašnjeg datuma. Bilo ih je i za vreme Turaka. Pamte se dve : **Karpuzova na Arnautskom vrelu, Pilištarska u Kaino vodeničištu**. Radile su izvesno vreme i posle oslobođenja od Turaka. Danas ne postoje, valjavica u Kajinom vodeničistvu je odnela voda, a Karpuzova je prepravljena u vodenicu.

Pre balkanskih ratova podignute su **Miraščiska i Pilištarska** vodenica. Upravo, Mirazčiška vodenica u jednom delu imala je valjavicu. Pilištarska je za tu svrhu podignuta. Nalazi se na prostoru između Čaršije i Pilištarske mahale. Pilištarska je radila do pred kraj dvadesetog veka.

Posle Prvog svetskog rata podignute su još dve : braće Rakića i Janka Stojanovića (Japanca) . I ako su valjavice u Ljuberađi starog datuma, ipak nisu stekle onaj glas koji imaju valjavice u **Niškoj Studeni**. Zato se često čuju ovakvi ili slični prigovori :

... „More dado klašlje (sukno) na valjavicu u Ljuberaždu, pa bolj da sam noće prebila da i ne'sm dala ! ... Upropasti i' ženo pisana I zlatna" ... Smlatili ji nadve nati, pa se zbrčkale kako cerova kora! ... Sestrica si ubavo napravi što si dade na Studenčanje, pa oneja klašnje kako kupen šajak. Ubave, ubave , oči da si isturiš! ... A mije, kako u topilosa su bile !" ...

Valjavice su bile jednostavne konstrukcije i sve su bile identične. Drveni sanduk, napravljen od talpi sa dva malja koji su sistemom poluga povezani sa pogonom i jednog kazana gde se grejala voda.

Potrebna snaga za rad valjavica je oko ***(4 – 5) KS.***

Ciklus valjanja je trajao oko 4 sata. Za sve vreme sukno je polivano vrućom vodom. Poželjna je bila meka voda.

Evo primera iz novo komponovane narodne pesme popularnog srpskog pevača Predraga Živkovića Tozovca u kojme se pominje valjavice.

. . ." ja sam Jeremija
prezivam se Krstić
imam njivu i livadu
vodenicu, valjavicu."

Valjavice i vunovlačare su bile po važnosti za Lužničane na drugi mesto, odmah iza vodenica.

VUNOVLAČRE (vlačilje)

Vunovlačare su se u Ljuberađi pojavile posle Prvog svetskog rata. Za njihov rad u početku nije korišćena vodena snaga. Naročito za prvu vunovlačaru **Todora Stojanovića.** Docnije, kako njegova, tako i novo podignute, **Arnautska, braće Rakića, Zlatka Ranđelovića i Saljinska,** bile su na **vodni pogon.** Njihova pojava potpuno je potisnula primitivno **vlačenje vune na grebencima.** Ne samo Ljuberaščanje nego i ostali lužničanje **vlačili su vunu isključivo u Ljuberaždu !? ...**

... More... nes'm znala kakvo sam rabotila! ... Zberemo se po pet-šest vlačilje pa po cel d'n maamo s's grebenci kako lude ! ... A s'g ... zač's ! ... Em golemi ni grebenci vunu počiste em ju vlačiljća ubavo uvlači. Kudeljica stoji na kudelju kako grozd! ...

Tako govori žena o vunovlačarama, ali i dodaje ...

Ono ne može da bude, ukradnu ni po nekoju kudeljicu, ama neka im je alal, bar ju ubavo uvlače! ...

Vunovlačare su se gradile na vodenične dovodne vade, gde je to bilo moguće. Tu je brzina kretanja vode manja od 0,5 [m/s], nema vodenog pada (H = 0). Korišćen je drugi princip. Snaga protočne vode bez vodenog pada zavisi isključivo od **kinetičke energije** vode koja se kreće. U direknoj je funkcij od količine vode i brzine prolaska kroz dalap (pad uopšte nije igrao ulogu).To su znali ljuberaški majstori.

PRIMER :

Po povratku sa Solunskog fronta Radimir Rančić (Mirko Rakić) preuzeo je vodenicu od oca Mladena. Staru vodenicu je sručio. 25 metara uzvodno podigao spratnu zgradu , postavio Francisovu turbinu sa horizontalnim pogonom i vratilom na koje je prikačio sledeće potrošače : ***2 mlinska kamena od 110 cm, vunovlačaru, valjavicu, strugaru sa jednom testerom, cirkular sa pokretnim stolom dužine L= 12 m, malu hidrocentralu od 5 kW. Takođe je napravio mali ribnjak u denu stare vodenice****. Podigao je pravi mali industrijski kompleks zahvaljujući Fracsisovoj turbini.*

S drge, desne strane reke, malo nizvodno, pedessetak metara je ***vodenica i stugara Zlatka Ranđelovica.*** *Znao je da više ne ugražava Rakićev mlin, više nema podedanja uzvodnog postrojenja, jer je napravljena distanca a I sam rotor turbine je 60 cm iznad donjeg nivoa vode . Zlatku su se stvorili svi uslovi da postavi na svom placu vunovlačaru, što je I učinio. Ovo pokazuje šta su sve radili ljudi u šaršiji nebili što bolje iskoristili hidro potencijal reke Lužnice.*

Može da se kaže: **Između dva svetska rata Ljuberađa se razvija u ekonomski i trgovački centar sreza Lužničkog.** ***To je period kada je Srbija najviše napredovala. Ali šta se dešava pred kraj dvadesetog veka.***

* * *

Propadanje ekonomije Srbije započelo je od 1946 godine odmah po završetku rata. Vlast je odmah krenula sa **nacionalizacijom i oduzimanjem imovine**. Taj proces u bivšoj Jugoslaviji odvijao se u nekoliko faza a kulminirao je donošenjem ključnih zakona.koji se odnose na oduzimanje krupnih privrenih resorsa, nekretninama ili preduzeća u cilju javnog interesa tj. radničke klase.

Posle Drugog svetskog rata, Jugoslavija je ušla u epohu u kojoj se **privatna svojina nije uklapala u novu sliku društva.** Nacionalizacija je počela formalno 1945, ali je pravi talas krenuo između 1946. i 1958. godine**, tiho, zakonom, pečatom, jednim potpisom koji je odlučivao sudbinu hiljada domova**. Procene govore da je u Srbiji i širom Jugoslavije nacionalizovano **desetine hiljada zgrada, kuća, vila, stanova, poslovnih objekata, hala, radionica i magacina.** U Beogradu, najveći udar**. Cele ulice su preko noći promenile vlasnike, kuće bogatih zanatlija, fabrikanata, trgovaca, lekara, pravnika, porodica koje su generacijama gradile svoje živote, ulazile su u evidenciju kao „društvene svojine“.** Prvih godina, uprkos svemu,većina tih objekata je nekako održavana. Gradili su se novi sistemi, nove potrebe, nova mreža institucija koje su morale da rade. I radile su, u kućama koje nisu bile njihove.

Ali zidovi pamte.

Pamte vrata koja su se zatvarala poslednji put. Pamte tišinu hodnika dok su se novi pregledi i sastanci pravili na mestima gde su nekada stajale porodične fotografije, gde se slavila slava, gde su deca učila da hodaju. Nacionalizacija je bila više od zakona. Bila je rez.

Moj deda je govorio da oni koji su dobili tuđe, izgubiće, a oni koji su naučili da stvaraju, stvoriće ponovo.

Nacionalizacija o oduzimanje imovine, do sredine 20. veka, Ljuberađi nije mnogo nanela štetu, naprotiv, to je bio ujedno vrhunac napretka Ljuberađe. Hidropotencijal reke Lužnice je maksimalno korišćen.

U funkciji su bile 22 vodenice , 5 valjavica, 5 vunovlašara, 2 strugare, 2 male hidrcentrale podignute u čaršiji I treća najveć nizvodno u mesto LUG. Zanatskih radnji 61, trgovina desetak, kafana 11.

Zanatstvo, trgovine i kafane radile su još uvek punim kapacitetom.

Osmogodišnja škola u Ljuberađi 1960/61 godine imala je 330 učenika. U sastavu škole u Ljuberađi bile su i seoske osnovne škole u : Gorčincu, Radinjincu, Berduju, Leskovici, Vrelu, Grnčaru, Brestov Dolu, Dolu, Štrbovcu, Linovu i Bogdanovcu.

Vlast u Srbiji nije mogla, ili nije htela da se priključi racionalnom svetu. Nije uvažavala vrednosti u širem smislu te reči, Nije poštovala ni rad, ni znanje. **Komunisti da bi se dodvorili radničkoj klasi tj. da bi ostali na vlast izmislili su samoupravljanje i uništili ekonomiju !!**

Ali vreme kašnjenja (time delay) je isteklo. **Krajem dvadesetog veka počelo je naglo propadanje Ljuberađe a i cele Lužnice.** Nigde se tako nije osećao dah propadanja i nekog čistog, smirenog umiranja kao po dvorištima čaršijskih kuća. Vodenice su ostale nepromenjene, tehnološki zastarele i kao takve dotrajale do naših dana. Danas ne postoji ni jedna vodenica u Ljuberađi.

Urušavanje zanatstva koje je bilo drugi stub na kojem je izgrađena Ljuberađa je mnogo kompleksnije. ***Najpre je poreska uprava u Babušnici*** nametnula velike poreze zanatlijama. Mnogi od njih, a naročito mlađi, su zatvarali radnje i sa porodicom napuštali Ljuberađu. Babušnica nije bila svesna da seče granu na kojoj svi sedi.

Drugi razlog veliko iseljavanje tj. migracija stanovništva.

I treći, možda najvažniji, zadesilo nas je **samoupravljanje.** Ustav iz 1974 god. uveo je nove društveno ekonomske i samoupravne odnose. Preduzeća i fabrike pretvorene su u ***OOUR-ove*** (osnovne organizacije udruženog rada), radnici su postali ***samoupravljači*** a izmišljene su i ***samoupravne interesne zajednice tz. SIZ- ovi***. **Preko dvadeset SIZ- ova, koliko ih je formirano, imalo je moć oporezivanja, izigravale su državu**. U racionalnom svetu jedino je država ta koja oporezuje narod.

Kardelj po profesiji učitelj, bio je jedan od glavnih arhitekta teorije poznate kao **socijalističko samoupravljanj. I**zmislio je ***dogovornu ekonomiju***. Nije uvažavao zakone tržišta. Po njemu ***jedan i jedan su dva, ali ako se dogovorimo mogu da bud i tri.*** Zamislite inžinjera statičara da projektuje i napravi most po formuli da su jedan i jedan tri. Šta bi se desilo s mostom, pa logično most bi se odmah srušio.

A šta je sa Ljuberađom.

U Čaršiji još žive ljudi. Malobrojni, navikli na život u bivšoj varošici. **Većina se preselila na brdo iznad krstine gde je veliko seosko groblje. Grobovi su uglavnom zarasli u pavit i trnje, divlje drveće, šiblje. Mnogo je sivih i nekad uspravnih spomenika palo ili se nagnulo i sprema se da legne u grob zajedno sa svojim pokojnikom.**

A dole u dubini kotline, presijava se prelepa reka Lužnica. Reka koja je i koja će vekovima proticati hladna i zapenjena, uvek nova i uvek ista.

Dok je Čaršija opustela bez ljudi. Polako izumire.

Za malobrojne ljuberaščanje dan nema imena a vreme nema meru.
Moguće je da čaršija ostane bez ljudi. Ali, ipak na kraju uvek pobeđuje život.

Poznato je da u proleće pored reke Lužnice iz starog korena vrbe izbija novi zeleni izdanak, uvek je tako bilo i uvek će tako biti jer život je večan.

KONOPLJE - GRSNICE

Konoplje (Canabis sativa) po nekim legndama je biljka koju je Bog stvorio kako bi čoveku služila za sve **: kao hrana, lek, miris, energent, gradivni i odevni material, stočna hrana, za razne industrijske proizvode i naravno, za uživanje Ii opuštanje kao smotana cigareta**. Postoje verovanja da je biljka vanzemaljskog porekla, jer je jedina biljka na Zemlji koja se pokazuje u dva vidljiva pola – **kao muška i ženska konoplja,** što nije opšta karakteristika ovozemaljskih biljaka, već se pol bilje mora otkriti analizim hromozoma.

Veruje se da potiče sa **Kavkaza,** baš odakle potiču, po neformalnoj legendi, i **prvi ljudi – nefilimi**

Odnosno **divovi plavih očiju** koji su po tim istim pričama stigli iz " svemira " . Spustili su se zatim u podnožje drevnog Sumera i tu su bili doživljeni kao bogovi koji su došli sa nebesa.

Nazvani su I anunaki (oni koji su sišli sa neba) I doneli možda čarobnu biljku - za sve. Bilo kako bilo, baš u Sumeru je tada pre između 8.000 i 10.000 godina naprasno nikla ovozemaljska ljudska civilizacija, bar kaliko su današnja saznanja da to istorijski sagledaju. Poovoj istoj legendi , ovi civilizovani bogovi , koji su sišli sa nebesa, izrodili su mnogo dece sa zemaljskim kćerima. Pisani tragovi govvore da je konopljaje bila gajena u **Egiptu pre 6.000 godina.** U drevnoj Kini sačinjeni su zapisi, o njenoj preradi I praktičnoj primeni. I pažljivo listanje Biblije mmože da otkrije poneki putokaz o ovoj biljci. (Posejaću za njih biljku o kojoj će se nadaleko čuti, i neće više biti gladi na ispošćenoj zemlji . Naravno, mnogo toga je tokom vekova dopisivano, brisano, prepravljano …

ODŽACIi : berači grsnica

ODŽACI – Evropski centar za uzgajanje konoplje u vreme vladavine habzburške monarhinje i tokom vladavine carice Marije Terezije bilo je mesto Odžaci. Konoplja se tada uzgajala u čisto industrijske svrhe za izradu konopaca, tkanine, platna, hartije, odeće i građevinskih materijala. U Odžacima se nalazila berza koja je diktirala cenu vlakana u Evropi.

Turci su ubrzo po dolasku u Vojvodinu uvideli da je zemlja oko Odžaka savršena za uzgajanje konoplje zbog svoje vlažnosti. Leva pritoka Dunava Mostonga često je plavila to područje i stvarala savršene uslove za gajenje biljke koja se još naziva i kanabis ili marihuana.

Kasnije su konoplju nastavili da u 18. i 19. veku uzgajaju nemački kolonisti, ali isključivo u industrijske svrhe. Proizvodnju je inicirao baron Kotman koji je prvi izvestio Beč da u Odžacima konoplja uspeva gde god da se zasadi.

Baron Kotman je okupio proizvođače kudelje, obezbedio im sredstva za radi i obavezao se da će od njih redovno otkupljivati 5.000 lakata tkanine na godišnjem nivou. Proizvodnja se vrlo brzo omasovila, a Odžaci su postali evropski centar konoplje za proizvodnju kudelje.

Porodica Ertl 1907. godine otvara u Odžacima jednu od najvećih evropskih fabrika za preradu kudelje i proizvodnju užadi. Fabrika je na početku imala 200 zaposlenih, a 1929. godine taj broj je porastao na 800. Proizvodnja se vremenom širila, pa su osim užadi počeli da se prave i jutani tepisi, a na kraju čak i svilena tkanina.

Starijoj populaciji u našoj zemlji su poznate kudeljare, fabrike gde su se vlakna odvajala od stabljike konoplje. U Odžacima se nalazila berza koja je diktirala cenu vlakana u Evropi. Ona su važila za najizdržljivija vlakna i pravila su se užadi za mornaricu, džakovi, kanapi, a asortiman proizvoda se samo širio., češko nopi, poljsko konopie) su toliko slične da ona zasigurno vuče poreklo iz zajedničke slovenske prapostojbine. Poznavanje reči nam ukazuje i na poznavanje biljke, pa tako etimologija može pomoći da se otkrije koliko dugo Sloveni poznaju konoplju, kada drugi, arheološki ili pisani, izvori nedostaju.

O konoplji su na Balkanu zabeležena brojna narodna verovanja. Upravo u Srbiji mnoge bolesti su lečene dimljenjem konoplje i ceđenjem njenog ulja. Pušenja konoplje će docnije dolaziti sa turskim zavojevačama. Kod Srba je čak postojalo i žensko ime Konoplja, što govori koliko je ova biljka bila cenjena.

U svojoj knjizi "Privreda Srbije u Drugom svetskom ratu", istoričar Dragan Aleksić takođe navodi neke zanimljive podatke i o konoplji. Tu se vidi da je uzgajanje konoplje, odnosno kudelje, između dva svetska rata u Srbiji bilo veoma razvijeno.

Legalnost: gajenje industrijske konoplje u Srbiji je legalno samo za sorte koje su registrovane u **Registru sorti konoplje Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije**. Gajenje ilegalnih sorti konoplje može biti zakonom kažnjivo.

Istorija konoplje u pisanom obliku traje skoro **5000** hiljada godina, a evidentno je da su upotrebu konoplje ljudi beležili od početaka svoje pismenosti. Konoplja je jedna od prvih kultivisanih biljaka i smatra se da je upotreba konoplje stara koliko i poljoprivreda. U početku se najviše gajila zbog vlakana, a stari Kinezi su od nje pravili konopce, odeću i hartiju. Najranija pominjanja njenih psihoaktivnih svojstava mogu se naći u vedskom spisu Atharva-Veda, indijskom svetom spisu starom četiri hiljade godina. *Mnogo je zakonskih zavrzlama oko uzgoja i plasmana ove profitabilne biljke kod nas. Jedna od njih je i to da je CBD, kao najvredniji sastojak konoplje proglašena za psihoaktivnu supstancu od strane nadležnih institucija.*

To znači da, kada govorimo o kanabisu, prvenstveno imamo na umu da je to biljka koja u sebi sadrži neke psihoaktivne supstance. Iz toga sledi normalan zaključak da je zbog toga i zabranjena već decenijama. Ali, malo ljudi zna da je ova biljka ništa drugo do stara dobra industrijska biljka - konoplja, koje se nekada masovno uzgajala u čitavom svetu. Zabranom uzgajanja ove biljke, zbog pomenute psihoaktivne supstance, nažalost, drastično se smanjilo ili potpuno eliminisalo i njeno korišćenje u industriji. Iako se tu ne koristi

njena psihoaktivna supstanca, već izuzetno kvalitetno i čvrsto vlakno, posledice zakonske zabrane najviše su i pogodile kudeljarsku industriju.

Dakle,ova biljka je zabranjena i svaka pomisao da ona može da se koristi za nešto drugo osim kao opijat, naravno, nema nikakvog smisla.

Prednosti vlakna od konoplja

Konoplja je superiorna u odnosu na druga prirodna vlakna, kako u pogledu uzgoja tako i u primeni. Njena vlakna imaju brojne prednosti, uključujući :

- manji unos potreban za uzgoj i manje vode nego za pamuk
- otporna je na štetočine i bolesti
- može se dobiti mnogo više vlakana nego od pamuka ili lana koristeći istu količinu zemlje
- najjače prirodno vlakno
- manja elastičnost, tako da odeća zadržava svoj oblik
- mekoća se povećava sa upotrebm
- odličan izolator
- antibakterijska svojstva
- odlična prozračnost

Tkanina od konoplje je odličan izbor za jastuke iz nekoliko razloga: vlakna konoplje održavaju osećaj **svežine i prirodno su otporna na buđ i mikrobe,** sama konopljina tkanina je **otporna na habanje** i "trošenje" te **ima duži životni vek**, s godinama postaja mekša, bez gubljenja svojih pozitivnih svojstava.

* * *

Skoro svaka kuća u Ljuberađi do sredine prošlog veka je uzgajala grsnice (konoplje), jer je svako dimaćinstvoi od prtenog platna pravilo i nosilo donji veš. Početkom jeseni brale su se grsnice vezivale u snopove i potapale u reku na nedelju dana, a posle sušile na jakom suncu i išle u dalju preradu. Deo Murgovice s desne strane od velikog mosta do ušća sa

Lužnicom pretvarao se u topila za grsnice jer je voda Murgovice bila najbolja za preradu grsnica.

Nakon dobijanja vlakna ostaje drvenasti deo stabljike koji se koristi za izradu papira, celuloze, izolacionog materijala a upotrebljava se i kao ogriev.

Čajem od samlevenog semena nekad se lečila upala mokraćnih kanala, a služio se oblozima pri ubodima i oteklinama. Njime su se lečile i bolesti poput upale krajnika, groznice, nesanice, bradavica i opadanja kose.

Seljaci u Srbiji su mogli bez države, proizvodili su sami hranu, odeću i obuću su im obezbeđivale **ovce i grsnice ,** kupovali su samo so, šećer (u kocku) flašu petroleja. Ali država nije mogla bez seljaka.

Trlica šta beše

najsnalažljiviji i najviše para su imali, donosili su iz evropskih gradova i ovde prodavali štofove, svilu, posuđe, a tamo prodavali pšenicu, svinje, suve šljive.

Zanatlija je bilo najviše, a majstori si imali šegrte, dečake koji su uglavnom dolazili sa sela da nauče zanat. Pored učenja zanata, podrazumevalo se da za vreme šegrtovanja koje je Trlica je

drvena naprava pomoću koje se **trlila grsnica** da bi se odstranili drvenasti štapići tj. **Puzder**. Potom se kudeljasti deo vlačio grebencima tako da povesma budu sto finija, a posle su babe prele i dobijalo **prteno predivno**. Zatim se od tog prediva, tkanjem, dobijalo prteno platno.

Dete nemoj da besneješ !
Ču te isteram napolje,
da spavaš ispod trlicu,
na puzder.

Bolje da slušaš, a ne da besneješ **:**

" Ako ne slušaš
če spavaš po'd trlicu
na pozder zajedno s kuče".

Proizvodnja i prerada **konoplja i lana** su tipični za svo slovensko stanovništvo, bez obzira na regiju i osnovana je teza da su Germani i drugi narodi tu veštinu preuzeli kasnije, prilikom doseljavanja, od autohtonog slovenskog stanovništva.

" Trla baba lan (grsnice) da joj prođe dan"

ZANATSTVO U KRALJEVINI SRBIJE

Razvoj zanatstva kroz vekove

Razvoj zanatstva kroz vekove je fascinantna tema koja obuhvata prelaz od ručne izrade do doba industrijske revolucije. Tokom praistorije, ljudi su izrađivali osnovne alate i predmete koji su im potrebni za svakodnevni život. Kako su društva napredovala, tako je i zanatstvo postajalo sve sofisticiranije, reflektujući kulturu i tehničke inovacije tog doba.

Zanati kao deo kulturnog nasleđa

Zanati su uvek bili integralni deo kulture naroda. Kroz njih se prenosi bogatstvo tradicija, znanja i veštine koje su generacije sticale i unapređivale. Zanatske tradicije često reflektuju specifičnosti lokalne zajednice, doprinoseći njenom identitetu i kulturnom nasleđu.

Uvod u istoriju i značaj starih zanata

Zanatstvo ima duboke korene u našoj istoriji i predstavlja bitan deo naših kulturnih vrednosti. Od ranih civilizacija do današnjeg dana, zanatske tradicije su evoluirale prateći promene u društvu i tehnologiji.

U devetnaestom veku gradovi u Srbiji imali oko 10 do 15 hiljada stanovnika i u njima su živeli **radnici, činovnici, trgovci i zanatlije.**

- **Činovnici** su bili najobrazovaniji i najugledniji ljudi tadašnj Srbije.

- **Trgovci** su iz evropskih gradova donosili i ovde prodavali štofove, svilu, posuđe, a tamo prodavali pšenicu, svinje, suve šljive...
- **Zanatlija je bilo najviše a majstori su imali šegrte, koji su uglavnom dolazili sa sela da nauče zanat. Poerd učenja zanata, podrazumevalo se da za vreme šegrtovanja koje je trajalo 3 godine, obavljaju i razne kućne poslove. Po završetku šegrtovanja postajali su *kalfe* i obično su nastavljali da rade kod istog majstora ali su sada dobijali neku vrstu plate. Da bi postali majstori, kalfe su polagale majstorski ispit i dobijali *Majstorsko pismo* kao potvrdu da su** stručni i da mogu da otvore svoju radnju. Kako su se u Srbiji zanatima najviše bavili Turci i zanati su imali turske nazive. U eri modernizacije sve je manje ljudi koji se bave starim zanatima, tako da je sve manje majstora koji su nastavili tradiciju izrade i popravke predmeta starim tradicionalnim načinom. I ako potreba za ovim zanatima nije prestala, sve je teže pronaći majstora kovača da otkuje kosu, napravi sekiru, potkuje konja ili bilo šta od starih zanata.

Pregled zanimanja i zanata u Kraljevini Srbiji

Pregled zanimanja i zanata u Kraljevini Srbiji je prikaz najzastupljenijih zanimanja i zanata u ovoj od Osmanlija tek oslobođenoj državi s kraja 19. veka

Razvoj zanatstva u Srbiji u 19. veku najbolje ilustruju podaci iz 1836. i 1900. godine pa se prema njima može vršiti poređenje. Prema tim podacima u Kneževini Srbiji je bilo 1836. godine oko 58 različitih zanata sa 5.212 majstora i 1.900 pomoćnika. Godine 1900. godine bilo je u Kraljevini Srbiji 126 različitih zanata sa 33.476 majstora i 21.910 pomoćnika.

Grupe zanata

- **Obradom drveta** — bavi se više različitih zanata: tesarski, drvodeljski, kačarski ili pinterski, koritarski, kolarski i stolarski zanat.
- **Obradom metala** — bavi se više različitih zanata: kovači, potkivači, kazandžije, puškari, zlatari
- **Obradom kože** — jednim od najstarijih zanata, više različitih zanata: bački, sarački, opančarski, obućarski, ćurčijski i sarački zanat.

.U ovom tekstu su date tradicionalne veštine koje su bile ključne za preživljavanje prošlih generacija, a koje su sada prepuštene zaboravu. Očuvanje starih zanata ima neprocenjiv značaj za identitet zajednice. Promene u društvu donele su nestanak mnogih zanata, ali kroz dokumentaciju i obrazovanje, možete pomoći u očuvanju ovog dela kulturnog nasleđa. Važno je prepoznati vrednost tradicionalnih znanja i veština, te ih preneti budućim generacijama kroz lokalne inicijative i obuke.

U prošlosti su stari zanati predstavljali osnovu svakodnevnog života i ekonomije širom sveta, pa tako i u Srbiji. Ovi zaboravljeni poslovi su osiguravali opstanak mnogih porodica i u velikoj meri doprinosili lokalnim zajednicama. Danas, sa tehnološkim napretkom i modernizacijom, mnogi od ovih zanata su skoro potpuno nestali ili su postali izuzetno retki

* * *

ZANATSTVO U LJUBERAĐI

Prostor gde je, zapravo, današnja Čaršija ostao je dugo nenaseljen Na tom prostoru posle oslobođenja od Turaka pominje se spahijska kula i miradžiska vodenica. Nju je podigao pop Nikola iz Suračeva oko 1870 godine. Pored vodeničnog dela pop Nikolino zdanje imalo je i han za putnike i zaprežnu stoku. Posle njega došao je izvesni Jovanović iz Berduja koji je podigao kuću na desnoj obali Prespanskog potoka, popred puta. Tu su ostali njegovi ptomci**. Raka** od koga vode poreklo RAKIĆI

doselio se u Ljuberađu još u tursko doba.1973 godine. Posle oslobođenja od Turaka u Ljuberađu se doseljavaju :

Rista Veličković, i Stojan Stojanović iz Vlasotinca, Tanča Adamović iz Radinjinca, pop Gligorije iz Strelca. I to su po beleženju Dušana Ćirića jedini doseljenici do 1900 godine. Prema podacima Eparhije niške z 1900 Ljuberažda je imala svega 18 domaćinstva. Naseljavanje je slabo. Od 1900 – 1920 godine Ljuberažda je dobila smo nekoliko stanovnika :

Vlajka Takića iz Vlasotinca, Stavru Videnovića iz Gorčinca , Miloja Milenkovića iz Linova, Mladena Stefanovića iz Dola, Stanka Petrovića iz Berduja. Svi doseljenici naselili su se u Čaršiju podigavši stambene zgrade sa dućanima.

Osetnije doseljavane, međutim, desilo se do drugog svetskog rata. Doseljavaju se :

Novica, zlatko i Sima Milošević iz Gorčinca, Ignjat i Mladen Krstić, Ratko i Budimir Kostić Čedomir Stojanović iz Linova, Čedomir Stojanović iz Radinjinca, Ranđel Todorović i Svetomir Mladenović iz Dola i mnoge druge zanatlije iz neposrednog okruženja.

Na mesto današnje Ljuberaždanske čaršije :

Beaše vrbaci, pavitljaci i trnjaci,
stra' da te uvati.
Parasina i gluvak.
Ali od kad dojdoše ovija surtuci kakvo sve ne napraviše.
Tuva su ti dućanje, mejane, vurnje, strugare, krečane,
vunovlačare, mlinje, vodenice.
Ubavilo nastade.
Gazde, gazde, bre stanuše.
Kuj kao nji, na sirotinju ne gledaju.

Pomenutu priču je od Sime Korde pribeležio učitelj Dušan Ćirić.

ZNATSTVO U ČARŠIJI

U V O D

Kako su se u Srbiji zanatima najviše bavili Turci i zanati su imali turske nazive. U eri modernizacije sve je manje ljudi koji se bave starim zanatima, tako da je sve manje majstora koji su nastavili tradiciju izrade i popravke predmeta starim tradicionalnim načinom. I ako potreba za ovim zanatima nije prestala, sve je teže pronaći majstora kovača da otkuje kosu, napravi sekiru, potkuje konja ili bilo šta od starih zanata.

Takođe, zanatstvo se u Ljuberađi počelo da javlja i pre Prvog svetskog rata. Ali su ratovi omeli njegov razvoj i ono je počelo da se razvija naglo tek posle oslobođenja. **Na osnovu kazivanja starih Ljuberaščanja, kaže se da je prva lončarska radnja u Ljuberađi osnovana 1840 godine.** Pred Drugi svetski rata bilo je čak 23 lončarske radnje u Lužnici.

* * *

Porodice na selu, pre pojave zanatstva su se zvale **kuća** ili **familija** i svaka kuća je imala starešinu koji je uglavnom bio najstariji i najodgovorniji i on je brinuo o napretku domaćinstva i odredjivao ko će od ukućana šta raditi.

U Lužničkim selima nije bilo nikakvih prodavnica. Stanovnici sela su sami proizvodili hranu,odeću i pokućstvo. Radili su vredno i složno i ništa nisu bacali. Ovce su vodili na ispašu,muzli ih,šišali,klali. Mleko se pilo ili se od njega pravio sir. Vuna se prala i prela pa su od nje pleli ili tkali odeću. Meso se jelo uglavnom za praznike a i koža se koristila.

U onim krševitim predelima gde nije bilo puno pašnjaka čuvale su se uglavnom koze koje su mnogo skromnije u izboru hrane a i od njih se koristilo i mleko i meso i koža (za izradu gornjih delova opanaka) ali i dlaka.

Vremenom su se i u selima pojavile zanatlije. Razvijali su se zanati čiji su proizvodi bili potrebni ljudima na selu **(kovač,opančar,korpar,abadžija,mutavdžija)**

U nizu ljudskih delatnosti, značajno mjesto zauzimaju zanati.

Vreme i iskustvo dali su čoveku veštinu da **"što oči vide, ruke urade",** ali i talenat da stvori ono što nikad niko nije stvorio.

Stari zanati, koji su pre nekoliko decenija mnogima bili glavni izvor prihoda, danas polako odlaze u prošlost. Veliki broj mladih danas i ne zna šta je to**,** recimo**, lončarski, samardžijski, sarački ili ćurčijski zanat.**

Teško je dati tačnu procenu kada se koji zanat pojavio na ovom području. Ipak, na prostoru Lužnice još ima onih koji ne dopuštaju da svi ti stari predmeti odu u prošlost, već ih svojom izradom još uključuju u upotrebu.

Pre velikog rata bile su još dve zanatske radnje, kako piše Dušan Ćirić i to : ***Stavre Vidanovića*** i samarđiska ***Tanče Adamovića***. Posle velikog rata zanatstvo se naglo razvija i otvaraju se mnoge zanatske radnje u čaršiji. Tako na primer od 1918 – 1941 godine u Ljuberađi su bile otvorene sledeće radnje :

- KOVAČKA : Čedomira Stefanovića , Branimira Nikolića,Stavre Vidanovića, Stoiljka Mitrovića, Srećka Mladenovića, Muse Durmišovića,
- POTKIVAČKA : Dobrivoja Stojanovića, Budimira Kostića, Dragoljuba Milosavljevića, Ratka Kostića.
- TERZIJSKA : Dimitrija i Čedomira Stojanovića, Sergija Stefanovića, Relje Soiridonovića, Dragomira Marinkovića, Novice Miloševića, Vitomira Milenkovića, i Čedomira Nikolića,
- MUTAVDjIJSKA : Nikole Mitrovića,
- BOJADjIJSKA : Ignjata i Dragoljuba Krstića,
- OPANČARSKA :Vlajka Đorđevića, Dragutina Cvetkovića, Čedomira Milenkovića.
- KROJAČKA : Branimira Todorovića,
- OBUĆARSKA : Milorada Jovanovića,
- PEKARSKA : Dragutina Stojanovića i Radoslava Krstića,
- KOLARSKA : Koste i Sotira Krstića,
- ŠTRIKARSKA : Ranđela Todorovića,
- ĆURČIJSKA : Dragoljuba i Baška Milošević, Svetomira Mladenovića.

Zanatlije su mahom doseljenici iz susedna sela, sem nekolko meštana. Mnogi nisu mogli da opstanu pa su se preorijentisali na trgovinu, industriju ili se vraćali poljoprivredi.

KREČANE : U Ljuberađi pre Prvog svetskog rata nisu postojale niti se u njoj kreč prodavao. Javile su se mnogo docnije. Dve su podignute posle 1930 godine, a treća 1943 godine. Sve su dobro radile, a naročito je prodavan o pijačnom danom, sredom. Kamen za preradu uziman je iz Ždrela, jer je pretežno sastavljen od krečnjačkih stena i doterivan je do krečana koje su se nalazile pored samog puta ispred

Ljuberađe u pravcu Babušnice. Tu su bile dve krečane Jovana Ilića iz Suračeva (Jovo krečar) i Branimira Rakića iz Ljuberađe, dok je treća Pilištarska bila u njihovoj mahali.

ELEKTRIČNE CENTRALE : Iako je Ljuberađa imala mogucnosti da bude elektrificirana ipak među prvim selima u Lužnici, ona ipak tu čast nije doživela. Veloko Bonjince i Moda Stena su prva mesta koja su dobila električno osvetljenje. Braća Rakiđi su 1934 godine prvi postavili električni stroj u svojoj vodenici, u cilju osvetljavanja svojih domova. Svakako, da su imali u planu Ljuberađu, no ona je elektrificirana kasnije. Kad je Ljuberađa sticajem okolnosti postala sresko mesto, pošto je Babušnica okupirana od Bugara proširena je električna mreža i na zgrade u kojima su bila nadležstva, na mnoge dućane i uvedena u domove u čaršiji.

Posle oslobođenja 1944 godine, podignute su još dve : prva 1951 godine, a druga 1953 godine. Za prvu je iskorišćena Turska vodenica svojine Milutina Todorovića iz Gorčinca, a druga je svojina Radomira Rančiđa (Mirka Rakića) iz Ljuberađe. Radove na izgradnji hidrocentrale je poverio starijem sinu Miodragu Mladenoviću. Za vreme okupacije podignuta je zgrada električne centrale u Lugu, ispod Ljuberađe, ali usre rata nije postavljen električni stroj. Posle oslobođenja Ljuberađe u septembru1944 godine Miodrag odlazi u Narodno oslobodilačku vojsku i postaje oficir JNA. Docnije je poklonio centralu Zemljoradničkoj zadrzi u Ljuberađi. Vremenom su ove centrale spojene i formirale električno društvo, koje uspeva da za relativno kratko vreme elektificira veliki broj sela u srezu lužničkom . Ljuberađa (Čaršija je ranije elektrificirana 1933), Grnčar, Gorčince, Suračevo, Babušnica, Izvor, Provaljenik, Gornji Striževac, Donji Striževac, Draginac, Aleksandrovac i dr.

TRGOVINA **: Od trgovačkih radnji u Ljuberađi je bilo najviše bakalskih. Do Prvog svetskog rata u ovom mestu rade tri bakalnice i to : Sime Jovanovića, Riste Veličkovićai Mladena Branimira Nikolića, Nikole Mitrovića, Dragoljuba Milosavljevića, Dobrosava Adamovića, Vojislava Veličkovića, Jugoslava Ristića, Stanka Petrovića, Srećka Mladenovića, Čedomira Stojanović, Ignjata Krstića i Stefanovića. Posle 1918 godine, pored ovih, otvaraju se i bakalnice Zlatka Ranđelovića, Ranđela Todorovića. Pored kolonijalnih roba u bakalskim radnjama se prodavala i hrana za ljude – pšenica, kukuruz – koju su kupovala sela Bukovika i Zaplanja. Naročito su velike količine hrane prodavale bakalnice Mladena Stefanovića, Dobrosava Adamovićai Vojislava Veličkovića.**

Mnogi bakali su se usput bavili i špekulativnim poslovima kupujući i preprodavajući kožu, krupnu i sitnu stoku, meso, vunu i piće.Jedno vreme u Ljuberađi vladala je čitava trka za bogaćenjem sa svim karakteristikama i manifestacijama palanačkog tiftizma.

KAFANE :**Geografski položaj Ljuberađe od davnina nametao je potrebu za mestom gde mogu svratiti putnici i namernici. Otuda i pojava pop Nikolinog hana u Mirazčijskoj vodenici i pop Adamovom Ždrelu. Posle oslobođenja od turaka Ljuberađa dugo nije imala kafanu sem pop Nikolinog hana koga je držao Rista Veličković. Mnogo docnije, tek 1908 godine Todor Stojanović podigao je prvu kafanu od tvrdog materijala a posle Prvog svetskog rata otvaraju kafane – Mladen Stefanovič, Srećko Mladenović, Novica Milošević, Milan Rakić, Ljubomir** Mladenović i još neki koji su se uz bakalske, bavili i kafanskim poslovima.Sve govori da je u Ljuberađi bio razvijen kafanski život. One su naročito dobro radile za vreme pijačnog dana (srede) I u vreme vašara.

ZEMLJORADNIČKA ZADRUGA : Osnovana je prvi put 1931 godine. Za njeno osnivanje najviše su zaslužni Čedomir S. Živadinović učitelj I član Demokratske stranke, Dušan Stojanović, Milorad Jovanović, Aleksa Marinković, Ignjat Krstić I drugi. Zadruga se svojom delatnošću prostirala, pored Ljuberađe I na sela – Linovo, Vrelo, Berduj, Radinjince. Zemljoradnička zadruga je ubrzo, potpuno

umrtvljena. Poslovno je obnovljena 1938 godine I otpočela rad kao **" Druga Ljuberaška zemljoradnička nabavljačka zadruga " .** Od tada, za vreme okupacije I popsle oslobođenja, ona nije prestajala sa radom. Samo, pre ovog rata, ona nije uspela da se uzdigne da se uzdigne I ojača kako su to, inače druge zadruga u srezu postigle. Za njen tako aljkav rad ima više razloga. Ali jedan od najubedljivijh bio je taj što je pomenuta zadruga raspolagala oskudnim srestvima (poslovala je samo sa ugrađenim udelima) a udeo je bio 50 dinara. Broj zadrugara I upisanih udela nije bio veliki. Uz to, zadruga nije imala nikakvu podršku vlasti, jer je bila u rukama opozicije.

Iako nije uspela da se materijalno stabilizuje I postane na duže vreme odlučujući factor, zemljoradnička zadruga se u Ljuberađi osećala kao činilac koji pozitivno deluje na potrošačke cene svoje sa druginim cenama. Dešavalo se da bakali neku svoju robu prodaju po veoma niskim cenama u odnosu na zadrugu koja je, kako se zna, ipak diktirala odnos ponude I potražnje.

VODENICE : Vodenice i druga postrojenja na reci Lužnici, detaljno su opisana u knjizi

Hidroenergetika Ljuberađe i njeno korišćenje

Između dva svetska rata Ljuberađa se razvija u ekonomski i trgovački centar sreza Lužničkog.

U posleratom period do 1970 godine, u zanatskom centru Ljuberađe – Čaršije, cvetalo je zanatctvo. Pojedini zanati su u međuvremenu isčezli (terzije, mutavdžije, kolari i dr.), ali se povećao broj zanatlija u ostalim zanatima.

U čaršiji se nalazilo (kako piše Dragan Todorović) 65 kuća. Samo u šest nije postojala ni jedna radnja. Unekim kućama nalazile su se i po dve radnje. Van Čaršije nalazila se jedna strugara,jedna pinterska I dve kolarske radnje.

Zbog činjenice da je Ljuberađa tipičan primer emigracionog područja u Lužnici – najčešće od 1961 do 1971 godine dolazi do naglog smanjenja zanatlija i do zatvaranja mnogih zanatskih radnji.Urušavanje zanatsva koje je bilo drugi stub na kome je izgeađena Čaršija u period od 1961 do 1971 godine dolazi do naglog smanjenja zanatlija. Drugi razlig je što je poreska uprava u Babušnici nametnula velike poreze zanatlijama. Mnogi od njih, a naročito mlađi, su zatvarali radnje i sa porodicom napuštali Ljuberađu. Babšnica nije bila svesna da seše granu na kojoj se nalaze svi. U naselju su ostala malobrojna staračka domaćinstva.

Nigde se tako ne oseća dah propadanja i nekog čistog, smirenog umiranja kao po dvorištima Čaršijskih kuća.

Danas, zanatstvo u Čaršiji kao da je utihnulo. Radi jedino poslastičarska radnja Nakić Milorada i bombodžijska Stanković Radoslava.

Zanatske radnje u Luberađi u posleratnom period do 1970 godine :

Potkivači 5 radnji, kovači 5, limari 4, stolari5, krojači 5, štrikeri 3, vunovlačari 2, bojadžije 3, kamenoresci 1, opančari 6, sodadžije 2, ćurčije 4, grnari-lončari 2, strugari 1, mašinbravari 1, bombindžije 3, pekari 2, bravari 2, Kazandžije 2, fotografi 1 . Ukupno 59.

U daljem tekstu dat je opis pobrojanih zanata od 1 do 20.

1.Terzijski zanat

Terzija je zanatlija koji se bavio krojenjem, šivenjem i ukrašavanjem **stare građanske, narodne nošnje.** Majstori terzijskog zanata su šili različite delove odeće od materijala kao što su **čoja, somot, atlas** a ukrašavali su odeću **svilenim gajtanima**, **kićankama, šljokicama, srmom.**

Majstor uzima meru, bira materijal **- pliš, somot, čoju, crta motive, šije i veze**. Tako se prave **jeleci, anterije, suknje.** Za dobrog terziju potrebno je stpljenje, mukotrpan rad.

Terzijski zanat orijentalnog je porekla o čemu svedoči njegov naziv koji dolazi od **derzi (persijski) ili terzi (turski) što znači krojač,** i veruje se da su ga kod nas doneli Turci za vreme osmanske vlasti terzijski

zanat je bio jedan od brojnijih i jačih zanata po varošima, kako je odevanje srpskog građanstva bilo orijentalnog tipa uz određenu ornamentiku koja je bila karakteristična isknjučivo za Srbiju.

Prilikom izrade odevnih predmeta poput **jeleka, pamuklija, anterije, zubuna, libada, ćurčeta, fermena, džamadana…** terzije su koristile finije materijale poput čoje, svile i somota. Ukrašavanje odeće se vršilo vezom različitim vrstama gajtana, kićankama, svilenim nitima – srmom i šljokicama.

Današnji krojač ili šnajder je nekadašnji terzija. Izrađuje narodnu nošnju, za kulturno-umetnička društva, i specijalne prilike - krštenja, rođendane. Ovim retkim zanatom bave se pojedinci**. "Ovaj zanat se nekada šegrtovao i učio četiri godineTo je pretežno muški zanat".**

Terzijski zanat - "BEZ ALATA NEMA NI ZANATA"

Terzijski zanat je bio jedan od najbrojnijih starih zanata koji se zadržao i nakon odlaska Turaka. U okviru zanata izrađivana je muška i ženska nošnja od uvoznih skupocenih materijala : čoje, kadife, atlasa, koja je nakon toga ukrašavana gajtanom i zlatovezom. Prve terzijske radnje osnivane 1851 godine bile su vlasništvo Petrović Andrije.

Seoske terzije su bile malobrojne, one su išle po selima kao pečalbari ugovarajući poslove. Seoska odeća je bila od prostijeg domađeg materijala i manje ukrašena. Nju su izrađivali abadjije ili klašnjedjije od **grube vunene tkanine** „**aba"** ili „**klašnja"** koja se smatra sirovinom domaćeg porekla, pa shodno tome, i njeni tvorci se smatraju domaćim zanatlijama. Nova **"nemačka moda"** utiče

na potpuno gušenje terzijsko zanata. Krojači ili šnajderi počinju da koriste šivaće mašine i preuzimaju poslove dotadašnjih tterzija koji su ručno izrađivali odeću.

Terzijska rupa

Nešto severnije od **Komaričkog levka** prema Prespanskoj dolini dolazi brdo Garvanica. Na njenoj okomitoj strani je pećina pod imenom **Terzijska rupa,** prilično duboka i do sada ne ispitana.

U tursko doba mnogima je slila kao mesto zaštite od obesnih Turaka i Krdjalija. Po mnogim kazivanjima u vreme prvog srpskog ustanka ove krajeve je harala **najezda Krdjalija.** Oni su se odnosili prema stanovništvu krvoločno, a prema njihivom imetku nasilno i bahato, rušeći sve i palići šta stignu. Pred njihovim pohodima mesno stanovništvo se spašavalo begom. Tek kasnije su se, preostalom stanovništvu, priključivali prebezi postepeno obnavljajući jezgro naselja, a razume se, vremenom ga i brojnouvećavajući.. O nasilju Krdjelija govori jedan zapis sa Trebnika manastira u Mokroj kod Bele Palanke : „ Kako izleznaše Krdjali na narod dojde zort. Zapališe i izgoreše mlađi gradovi i sela1796 godine“.

O vremenima krdjalijskih najezda svedoče i crkvene knjige koje su u **Terziskoj rupi** kasnije pronalažene. Budući da je Gorčinski manastir u neposrednoj blizini verovatno da su njegovi kaluđeri koristili pomenutu pećinu za skrivanje crkvenih dragocenosti. Branko Petrović iz Gorčinca priznaje da je u Terzijskoj rupi našo nekoliko knjiga koje su bile od vlage prilično oštećene. Ali kako nije znao njihovu vrednost, on kaže da ih je bacio***. Pećina-rupa na Garvanici dobila je ime po nekom terziji koji se u njoj dugo krio pred tursko – kardjaliskom poterom. Priča se da je taj nesrećni terzija preko noći napuštao pećinu i od seljaka uzimao mere za krojenj, a preko dana u pećini skrojeno rublje šio i tako zarađivao za sebe i svoje bližnje.***

2.Mutavdžijski zanat

Reč je o jednom od najstarijih zanata u Srbiji pa I lužničkom kraju o kome su njegovi majstoti govorili da je star otkad koza postoji

Mutavdžije su se bavile preradom i izradom predmeta od kozije dlake – kozine. Smatra se da su ga kod nas donele Osmanlije na šta ukazuje njegov naziv nastao od kovanice – „mu“ – vlakno **i „tafen“** – usukati.

Spadao je u teške zanate jer kako bi došao do gotovog proizvoda, mutavdžiju je čekao dug proces obrade kozine. Najpre se kozina vlačila – stalnim udaranjem i kvašenjem kozje dlake dobijalo se vlakno slično nepredenoj vuni nakon čega je to vlakno bilo upredano. Proces upredanja je vršen na točku pomoću koga bi se dobila žica od koje bi se dalje, na razboju tkao proizvod. Prilikom tkanja, mutavdžija je sedeo na niskoj drvenoj klupici sa nogama ispruženim ispod razboja koji je ukopan u zemlju i gornjom stranom naslonjen na zid. Proizvodi mutavdžije imali su veliku primenu u seoskim i gradskim domaćinstvima.

Ovaj zanat je kao i svaki drugi imao svoje uspone i padove. U njegovim najboljim danima, gotovo da nije bilo kuće u kojoj se neki član nije bavio ovim zanatom.

Modernizacijom opreme i upotrebom savremenih sirovina, mutavdžijski točak počinje sporije da se okreće. Razvojem tekstilne industrije između dva rata mutavdžijski zanat se polako gasi, stupanjem na snagu 1948

godine **zakona o zabrani čuvanja auktoktone Srpske koze (balkanske koze)**. To je inače rasa brdsko-planinskih predela, izuzetno otporna i prilagodljiva, ali i veliki štetočina.

Ona nije pala travu kao ovca, brstila je grane drveta i mladih voćki.

Koze **(balkanska rasa** koje više skoro da nema) su se uglavnom šišale (strig'le) u junu mesecu a mutavdžije su vunu koju su otkupili od seljaka razvrstavali po bojama, namakali,preli i tkali na razboju. Zamenjene su **Sanske koze vode poreklo iz Švajcaske. Nastale su planskom selekcijom I dobrim uzgajem. Dobra je rasa, odlikuje se plodnošću i dobra je mlekulja Laktacija traje 280 dana u kojoj da od 650-1000 litara mleka. Ima karakteristike plemenite rase tako da auktoktona balkanska rasa nije mogla da opstane.**

Mutavdžija ili Mutabdžija je stari zanat. To je „pletilja" ili tkač koji se bavio tkanjem seoskih torbica od kozje dlake, a u kojima se ranije nosilo vino, so, sir, hleb, pogača ili rakija kad je seljak odlazio da radi na njivi ili deca u školu. U nekim delovima Srbije (npr. Pirotski kraj) ta torbica se zove „šarenica". Svaki kraj je imao svoju boju, tj. svoju kombinaciju boja, kao znak raspoznavanja.

Sanskim kozama koje imaju kratku belu dlaku neupotrebljivu za mutavdžijske poslove.

Sanske koze vode poreklo iz Švajcaske. Nastale su planskom selekcijom I dobrim uzgajem. Dobra je rasa, odlikuje se plodnošću i dobra je mlekulja Laktacija traje 280 dana u kojoj da od 650-1000 litara mleka. Ima karakteristike plemenite rase tako da auktoktona balkanska rasa nije mogla da opstane.

Mutavdžija ili Mutabdžija je stari zanat. To je „pletilja" ili tkač koji se bavio tkanjem seoskih torbica od kozje dlake, a u kojima se ranije nosilo vino, so, sir, hleb, pogača ili rakija kad je seljak odlazio da radi na njivi ili deca u školu. U nekim delovima Srbije (npr. Pirotski kraj) ta torbica se zove „šarenica". Svaki kraj je imao svoju boju, tj. svoju kombinaciju boja, kao znak raspoznavanja.

Smatra se da su Turci doneli mutavdžijski zanat na Balkan u Bugasku, Srbiju, na Kosovo i Metohiju i u Bosnu i Hercegovinu.

Da bi se upražnjavao mutavdžijski zanat neophodno je sakupljanje osnovne sirovine – kozje dlake tj. kozine, zato je mutavdžijski zanat bio tesno povezan s gajenjem koza i ovaca u visinskim delovima Srbije. Proizvodnja mutavdžijske tkanine prolazi kroz nekoliko faza:

- ***Trebljenje – dlaka je sortirana po dužini i boji;***
- ***Rasčešljavanje ili bičevanje krzna;***
- ***Predenje konca, često sa kukom;***
- ***Tkanje na platnu, tradicionalno na vertikalnom razboju sa dva krsta.***

To je pomagalo, pomoću kojeg se mogu tkati različite tkanine. Mutavdžije su proizvodili: **vreće, bisage, pokrovce, zobnice, torbe i kolane**. **Pokrovci su služili za pokrivanje stoke: krava, magaraca, konja i volova, u hladnijim i kišnim danima.** Za nuždu su pokrivke od kostreti koristili i ljudi, jer mutavdžijski predmeti dobro štite od kiše. Mutavdžije su još pravili kolane, pojaseve koji idu preko trbuha konja a s njim se učvršćuju sedlo, ili samar na muli ili magarcu.

Mutavdžijske radionice su uvek bile izdvojene prostorije u sklopu seoskog domaćinstva. U mutavdžijskoj radionici su se vršile sve navedene radnje sem grebenanja odnosno razbijanja kozine koje je vršeno u posebnoj šupi.

Nekada davno u Srbiji je bilo malo gradova,malo prodavnica a tržnih centara i supermarketa uopšte nije bilo ali je zato bilo je puno sela u kojima su živele mnogobrojne porodice.

Verovatno da na selu danas samo stariji ljudi znaju ko je bio mutavdžija,šta je on proizvodio i od čega.

U torbama kozjim se nosio i slavski kolač u crkvu a u narodu postoji priča da je i glava Kneza Lazara odneta u ovakvoj torbi.

Dali je koza najčistija domaća životina :

Da, koze se često smatraju jednim od najčistijih domaćih životinja. Iako se često pogrešno smatraju prljavim zbog karakterističnog mirisa jarčeva, koze su zapravo veoma izbirljive u ishrani i higijeni.

Koze brste, a ne pasu kao ovce. Neće jesti prljavu hranu ili hranu koja leži na zemlji, već traže čiste, visoke biljke.

Veoma su inteligentne i radoznale životinje, što se ogleda u stalnoj želji za čistim okruženjem. Njihova radoznala priroda podrazumeva stalno čišćenje i održavanje, higijene. Ipak, važno je napomenuti da, iako su koze čiste, miris jarčeva (posebno tokom sezone parenja) može biti intenzivan, ali to nije pokazatelj njihove nehigijene. Iako njihov miris ne prija nikome, one su među najčistijim domaćim životinjama ...

Tkanina od koje dlake ne prihvata prljavštinu, takoreći ne prlja se !

* * *

Nekada davno, gotovo da nije bilo kuće u kojoj se neki član nije bavio ovim **“zanatom**” tj. na neki način prerađivao kozinu.

Cena jarića koji su se prodavali pijačnim danom-sredom u čaršiji bila je vlo niska. Malo viša od otkupne cene kože . Narod se šalio … govorili su **„u čaršiji džabe jare”.**

U Ljuberaći zadnje mutavdžije koji se pamte su :

- **Milaćija (Denča) Vitanović** (1878 – 1957) iz naselja Kalilo i
- **Jovan Ristić (1901 – 1963)** koji je živeo i radio u selu Grnčar, gde mu je bila mutavdžijska radiinica. U čaršiji je držao samo radnju i tu je uglavnomje komunicirao sa kupcima i dobavljačima. Jovan je bio zadnji mutavdžija. Posle njega mutavdžiski zanat je nesto za uvek.

Mutavdžija ili Mutabdžija je stari zanat. To je „pletilja“ ili tkač koji se bavio tkanjem seoskih torbica od kozje dlake, a u kojima se ranije **nosilo vino, so, sir, hleb, pogača ili rakija** kad je seljak odlazio da radi na njivi ili deca u školu. U nekim delovima Srbije (npr. užički kraj) ta torbica se zove „šarenica“. Svaki kraj je imao svoju boju, tj. svoju kombinaciju boja, kao znak raspoznavanja.

3.Lončarski – grnčarski zanat

Lončarski-grnčarski zanat svoje poreklo vodi iz najstarijeg doba i prema spomenicima iz tog doba bio je veoma razvijen u srednjem veku. Na osnovu kazivanja današnjih Ljuberaščanja kaže se da je prva lončarska radnja u Ljuberađi osnovana je 1840.godine. O tome je pisao I Goran Popnovaković 2016 godine. Pred Drugi svetski rat bilo je čak 23 lončarske radnje u Lužnici. Inače, oni su izrađivali širok spektar proizvoda za potrebe domaćinstva, pre svega razno posuđe, kao što su: testije, ćupovi, šerpe, kondiri, buklije, rukatke, panice, kapci za kazane i slično.

Smatra se da su prve glinene posude niški grnčari izrađivali oblepljivanjem pletenih korpi od vrbovog pruća blatom, koje su potom sušili na suncu a kasnije i pekli. Kako je potreba za glinenim sudovima u domaćinstvima od pamtiveka bila nasušna, **pronalazak grnčarskog kola, gleđi i grnčarske peći** bio je revolucionaran korak, koji su prihvatili i grnčari u Jugoistočnoj Srbiji što je značajno unapredilo i omasovilo ovaj zanat. Sva kasnija dostignuća u ovom zanatu svodila su se na poboljšanje kvaliteta **gline, gleđi i pečenja.**

Kao novi urbani centar Kneževine Srbije Niš je postao privredno središte oblasti, u kojoj se razvijaju prateće delatnosti kao: poljoprivreda, vinogradarstvo, vodeničarstvo i stočarstvo, ali i zanatstvo i trgovina koji postaju dominantno zanimanje gradskog, a vremenom i seoskog stanovništva. Krajem 19. veka Niš postaje grad poznat po svojim zanatlijama, naročito, po **grnčarima, bojadžijama, terzijskim, tkačima, ćurčijama, kačarima, saračima i mutavdžijama**. Osnivaju se i prvi esnafi zanatlija.

Grnčarski proizvodi, kako u gradu Nišu tako i u okolnim selima, tokom prošlih vekova u nedostatku predmeta od metala, stakla i porcelana bili su najzastupljeniji predmeti u pokućstvu. Kako su ove posude bile lako lomljive, trebalo ih je stalno obnavljati, što je indirektno uticalo i na povećanu brojnost majstora grnčara. **Sve veće potrebe za grnčarijom u Nišu podmirivali pored niških i pirotski grnčari - pečalbari.**

Grnčarski ili lončarski zanat u Nišu pripada grupi veoma starih, razvijenih i esnafski uređenih zanata u Južnoj i istočnoj Srbiji. Osim materijalne, i upotrebne vrednosti, grnčarstvo i predmeti koje su niški grnčari vekovima izrađivani u glini imaju i veliku umetničku, nematerijalnu i kulturnu vrednost za istoriju niškog kraja. Zato se ovaj zanat svrstava u najstarije niške umetničke zanate.

*Ločar je najstariji termin u južnoslovenskoj varijanti jezika i u upotrebi je u **pirotskom,** potpećkom ali i drugim krajevima Srbije. Jedan od najstarijih ločarskih esnafa u Srbiji, bio je onaj osnovan u Pirotu pod nazivom **„Ločarski esnaf u Pirotu" još 1840. godine.***

Slučajno ili namerno, **grnčarski zanat** pada u zaborav i nestaje.

Zadnja lončarska radnja u Ljuberađi zatvorena je osamdesetih godina prošlog veka. Nju je držao izvesni majstom Nikola iz Pirotskog sela Blato.

Testije su nekada bile neizostavan deo svakodnevnog živita, posebno kada su u pitanju vrući letnji dani. Tada postaju neverovatan vredan partner i oslonac .Svestranost testije nije samo u očuvanju temperature vode, već i očuvanju kvaliteta ukusa. Arome se zadržavaju unutar testije, pružajući vam vrhunsku događaj pri svakom gutljaju. Zato je voda za piće koja se čuva u testiji - stovni dominantana u odnosu na vode koje se čuvaju u staklene, plastične ili metalne-prohrmske boce.

Lončarstvo je jedan od prvih zanata

* * *

Ovo ima objašnjenje u **termodinamičke zakone – Njutnov zakon hlađenja** (Isak Njut (1642 – 1727). **Zidovi testije propuštaju vodu koja isparavai l na taj način rashlađuje posudu.** Na isti način se rashlađuje i ljudsko telo. Ne postoji organ koji reguliše – odtžava temperature tela 37^0 C, tu funkciju obavlj kompletna površina kože putem isparavanja-znojenja.Za prelazak iz jedno u drugo agregatno stanje tj. iz vode u paru troši se određena enegija. Dolazi do debalansa energije tj. smanjenje telesne temperature.

Za vreme Prvig Svetskog rata u Severnoj Africi engleski vojnici su rashlađivali vodu za piće tako što su vezivali čuturicu na čuturicu.Onu na vrhu bi probušili. Voda po sistemu kap po kap bi vlažila oblogu-čoju nižihih čututica. Isparavanjem bi radhlačivala čuturice.

Danas su testije zamenjene **termos bocama-flašama** koje imaju istu funkciju, ali različit princip rada. Koncept ovih flaša je da su to dve flaše, jedna unutar druge. Između ovih flaša postoji prazan prostor bez vazduha (vakum) koji **sprečava prenos toplote provođenjem (kondukcijom) i strujanjem (konvekcijom)**, dok posrebreni unutrašnji zidovi smanjuju gubitak toplote zračenjem. Krajnji efekat je isti ka I kod testije.

Priča o testiji

Dobrosav Adamović, jedan od bogatijih ljudi u Čaršiji, sa ortakom Vojislavom imao je dve vodenice, dućan i veliku crepanu. Veliku kuću u centru Čaršije. Gazda Dobra je prešao 60- tu godinu ali još uvek je bio svež i jak. To je čovek puniji, onižeg rasta, rumenog lica, skoro ćelav sa sedim brkovima i ogromnim obrvama koje su se nadnosile iznad očiju, kao dva travnata busena na koje je bio ponosan .

Nije pio ništa osim vode i to isključivo iz *testije (stovne*), premda je njegova kuća priključena na čaršijski vodovod. Birao je izvore i kladence širom Ljuberađe pa i šire. Vodu su mu točili i donosili članovi porodice a najviše sin Stojan. Najviše je voleo vodu sa kladenca na ***Trešnji*** pored crepane.

Jednoga dana Stojan je krenuo po vodu i usput svratio u Mičinu kafanu da odsluša prenos fudbalske utakmice. Bio je strastven navijač Crvene Zvezde.

Testije su nekada bile neizostavan deo svakodnevnog živita, posebno kada su u pitanju vrući letnji dani. Tada postaju neverovatan vredan partner i oslonac .Svestranost testije nije samo u očuvanju temperature vode, već i očuvanju kvaliteta ukusa. Arome se zadržavaju unutar testije, pružajući vam vrhunsku događaj pri svakom gutljaju. Zato je voda za piće koja se čuva u testiji - stovni dominantana u odnosu na vode koje se čuvaju u staklene, plastične ili metalne-prohrmske boce.

Čaršijski brica Gojko ciganin koji ide od kuće do kuće, od domaćina do domaćina, redovno je šišao, brijao i štucao brkove gazda Dobri a obrve nije dirao, to nije dozvoljavao gazda Doca. Obrve su slobodno rasle i bujale. Bio je skoro nepismen, kao i većina zanatlija u Čaršiji ali velikog srca, zdravog razuma i vedrog duha.

Testija-stovna *: Posuda od gline ovalnog oblika sa drškom od dva otvora. Jedan širok na kome se puni na izvoru, a drugije mali na kome se pije voda.*

Po završetku prenosa utakmice, pošto je kasnio, hteo je da nadoknadi vreme. Pri prelasku preko pešačkog mosta ispod Saljinske vodenice, pogledao je u bistru, hladnu vodu Lužnice i doneo odluku*.* Sišao je ispod mosta i natočio stovnu hladnom vodom iz reke Lužnice.

Pa dobro bre Stojane
gde si ti do sad, što kasniš.
Daj tu stovnu ovamo.
Oh, oh, što je hladna ,
oh što je dobra vodica !

Turska izreka **: Dete prvo istepaj, pa ga tek onda šalji po vodu u krčak-stovnu.**

4. Kovački zanat

Kovački zanat je nekada bio jedan od najcenjenijih zanata. Bez njega je život na selu bio gotovo nezamisliv. Zanat je bio najaktivniji na prelazu iz XIX u XX vek, a nakon toga opada. Duže se održao na selu. Danas je situacija drugačija, sve je manje kovača i kovačkog posla ali postojanje pojedinih kovačkih radionica pokazuje da pomenuti zanat nije zaboravljen. Kovački alat podrazumeva: **različiti čekići, nakovanj, tocilo, kovačka kliješta, razne makaze za sečenje gvožđa i lima, ložište za vatru, mehovi, police sa alatom …** Za kovačke poslove potreban je zdrav i snažan čovek u dobroj fizičkoj kondiciji. Kovač mora imati sposobnost dobre procene prostornih odnosa, sjajnu koordinaciju pokreta i posebno važno – emocionalnu stabilnost i jasan stav prema poslu. Ako se gvožđe za vreme rada brzo hladilo, kovaču je bio potreban pomoćnik, osim u slučaju obrade jednostavnijih predmeta.
Duže se održao na selu. Nekada su kovači najviše izrađivali poljoprivredne alatke**:** Nekada su kovači najviše izrađivali poljoprivredne alatke: **plugove, raonike drljače, motike, lopate, ašove, srpove, kose, grabulje, delove za kola, opremu za ognjišta, potkivanje konja i krava i delove za kola, opremu za ognjišta, potkivanje konja i krava i izradu plugova**.

Kovački zanat, poput mnogih drugih, danas u Srbiji polako posustaje u trci sa novim tehnologijama, ali je na sreću malobrojnih kovača još uvek postoji potreba za popravljanje poljoprivrednih alatki.

* * *

U Ljuberađi vremenom je bilo dosta kovača. Evo nekih od poznatijih :

- **Stavra Videnović, došao iz Gorčinca.**
- **Branimir Nikolić (1908 – 2007) starosedeoc Ljuberaće.**
- **Todor (Petar) Stojanović (1909 – 1978). Došao iz Berduja.**
- **Stanimir Stojanović (1940 – 2005), zvani "Tošin"**
- **Stoilko (Dragutin) Mitrović (1904 – 1984). Došao iz Linova.**
- **Todor (Petar) Stojanović (1909 – 1978), došao iz Bogdanovca.**
- **Slobodan (Dragomir) Stojanović. Došao iz Radinjinca,umro 2003 godine**

Kovački zanat je osnova za druge slične zanate (bravare, potkivače, kolare)… Mnogi, menjaju svoju osnovnu delatnost u cilju poboljšanja svog materijalnog stanja. Jedino **Stoiljko Mitrović** je ostao veran svom zanatu do kraja života.

Zato će ovde biti reči o kovaču Stoilku Mitroviću koji je započeo 1930 godine sa čekićem, nakovanjom i mehom i nije ništa menjao do penzionerskih dana. Za razliku mnogih koji su prešli na slična zanimanja.

„Kovač i čekić" nije samo priča o zanatu, već o čoveku koji se suočava sa svojom sudbinom i shvata da se istinski oblikujemo tek kada nas život iskuje.

Život između čekića i nakovnja

Od ranog jutra njegovu kovačnicu posećuju meštani Lužničkih sela, a najviše njegovi seljaci iz **Linova, Bogdanovca i Štrbovca** , jer kad siđu u Čaršiju, kovanica je odmah tu s leve stran

Linovskog puta. Majstor Cile sa ponosom ističe da njegova radnja nikada nije bila zatvorena. Da nije imao radno vreme, kao i da mušterija odavde nije izašla nezadovoljna jer je kvalitet usluga zagarantovan, a cene prisupačne već godinama.

Svakog dana od sedam sati ujutro do predveče i zimi i leti, **majstor Cile klepa i oštri motike i sekire, kose i raonike …**.U radnji je sve gotovo isto kao na početku. Kroz njegove ruke prošlo je nebrojeno kilograma teškog gvožđa.

Stoilko ima dva sina. Stariji **Ilija** je učitelj, živi i radi u neko Vranjansko selo. I mlađeg sina **Gocu** koji je bio predispniran za kovača. On nije morao da uči, rodio se kao kovač. Ipak se odlučio, da napusti Ljuberđu u potrazi za boljim životom. Preselio se u Babušnicu i zaposlio u preduzeće Lužnica – Babušnica. Rodno mesto nije zaboravio, povremeno je dolazio i pomagao ocu. Specijalizovao se za kaljenje gvožđa**… " Sekira koju Goca kali a Stoilko izoštri - otoči nema premca, to cela Lužnica zna".**

Kad bi zora provirila kroz prozor, on bi već bio kraj vatre, s rukama na ručki meh, pumpajući dah u žar da ga probudi. Iskre su letele visoko, kao roj zlatnih muva na suncu.

K**ad bi zagrmeo prvi udarac čekića o nakovanj, cela čaršija bi znao da je dan počeo.** Zvuk tog udarca bio je njegov pozdrav narodu, jasan i pun kao zov zvona sa Ljuberaške crkve.

U staroj radionici, gde se vreme merilo po iskri a ne po satu, živeo je majstor Cile. Njegove ruke bile su teške, ali mirne naučene da čitaju vatru, da osluškuju metal, da poštuju tišinu između dva udarca. Dok radi, nije mnogo govorio. U njegovom svetu govorila je varnica, šum meha, zveckanje alata i miris istrošenog čelika.

Nije radio za bogatstvo, radio je da bi stvari trajale. Voleo je da vidi kako iz komada bezobličnog gvožđa nastaje alat oštar, snažan, tačan. Voleo je da gleda kako se forma rađa iz vatre, kao dete iz krvi i molitve. U danima kada bi se nebo spustilo i kiša tukla po krovu, njegova radionica bila je hram, a svaki udarac molitva.

* * *

Završava se radni dan, majstor Cile ostavlja čekić na nakovanj. Krene niz čaršiju, prvo u donju malu u kafanu kod Mladena Dolca. Mladen mu uvek daje rashlađeno zajčarsko pivo. Ne zadržava se, jednu flaču odmah otvara i usput pije a ostale stavlja u džepove i kecelju od koje se nikada ne odvaja. U povratku kući zadirkuje žene i psuje muškarce koji se zakašinju s njim. Sedne na prag kovačnice, počeša kosu i vrati kačket na svoje mesto ,uvek zaokrenut na stranu za devedeset stepeni.

Protrlja oči, pijucka pivo i posmatra poslednje zrake sunca koje zalazi za prespanskom kosom. Gleda kako se zadržavaju i lome uvek na vrhu **Dedavice**, na belo-sivom blještavom **Meči kamenu.** Od uvek se navikao da posmatra predveče kako se sunčev zalazak odbija od Meči kamena i kako čaršija ostaje u senci a dan se polako završava.

… " Ma tu je sve moje, razmišja Cile, kovačnica, kuća sa kujnom gde je Rajna kuvali ručak, čuvala i podizala decu, a deca su mi pomagala u poslu od svoje sedme godine, bar da radnja ne bude prazna dok mi stariji odmaramo", priča majstor Cile.

Žena ga zove iz susedne prostorije - kujne na večeru. Požuruje ga da jedu pa da legaju, jer je već pao mrak. A sutra je novi dan.

Kovački alat

Kovači iz Bele Palanke

Iako ima svega 8.000 stanovnika, **Bela Palanaka ima čak 50 kovačkih radnji. Kovačkim zanatom u toj varošici bave se isključivo Romi, koji umeće prenose s kolena na koleno.** Za sebe ponosno kažu da od njih nema boljih majstora još iz jugoslovenskih vremena. Njihovi preci, objašnjavaju, kovačkim zanatom počeli su da se bave još pre pet vekova. U Beloj Palanci udarci čekića mogu se čuti sa svih strana, jer se kovačkim zanatom bave čitave romske porodice.

***"Naši proizvodi nemaju 'vek'. Dobro iskovana sekira može da se koristi i po sto godina, a da joj ništa ne fali*, kaže pedesetčetvorogodišnji Liča Koskić.**

***"Posao je težak, bučan i prljav, ali je zahvalan jer može da se zaradi. Zahvaljujući tom poslu, mnoge porodice su napravile kuće i iškolovale decu"*, ističe Ličić.**

5. Kazandžijski zanat

Kazandžijski zanat je na ove prostore stigao tokom turskog doba, razvijajući se kroz izradu bakarnog posuđa za domaćinstvo i orijentalnu kulturu.

Ovo je jedan je od starijih zanata kojim se bave majstori kazandžije na području Balkanskog poluostrva, prenoseći ga najčešće u okviru porodice. Ovaj zanat podrazumeva

ručno, višefazno oblikovanje raznih proizvoda od bakra uz primenu različitih tehnika: sečenja, spajanja, zagrevanja, varenja, kovanja, nitovanja, letovanja, pupčenja, ravnanja, perdašenja, kalaisanja.

Kazandžije u toku izrade predmeta režu željene oblike u bakru uz pomoć limenih šablona i različitih vrsta makaza za ravno ili krivo sečenje i tako izrađuju kazandžijske proizvode – najčešće kazane za pečenje rakije, karakteristične za tradicionalan način pečenja rakije u domaćinstvima, kazane za kuvanje masti i pekmeza, bakrače, kotliće, tepsije, ibrika, bakarno posuđa i drugo.

Kazandžijski alat

Kazandžijski alat nije toliko raznovrstan koliko je brojan — **razni čekići, nakovnji, kliešta, zumbe, egeta, makaze, kalemi i šestar,** bili su u stalnoj upotrebi

Obuka šegrta

U kazandžijskim radionicama pored majstora radili su i šegrti, koji su primani mahom iz zanatskih porodica. Učili su uglavnom posmatrajući, bez posebnog upućivanja u tajne zanata, jer su mnogi majstori krili od drugih svoje zanatske veštine (naročito oni koji su se bavili krojenjem bakarnog lima, i upućivali su samo naslednike u tajne svog zanata. Zbog tradicije prenošenja veština postojale su porodice koje su se kontinuirano bavile ovim zanatom i po 200 godina.

Da bi se iskovao jedan **kazan od 100 litara, majstorima je potrebno i do 15 dana** mukotrpnog rada i mnogo veštine. A zbog raznovrsnosti proizvoda kazandžije su morale da budi i bravari, limari, metalostrugari i pomalo „vajari". Smatralo se da je dobar majstor kazandžija u toku dana mogao da izradi do 20 tepsija. Tek posle izrade tepsija, šegrt je mogao da izradi kazan, bakrač, đugum, a potom da polaže ispit za kalfu.

Proces izrade

Kazandžije stvaraju proizvode kroz složen ručni rad koji uključuje tehnike kao što su:

- **kovanje i sečenje:** Oblikovanje bakarnih ploča udaranjem čekića.
- **Savijanje i spajanje:** Formiranje sfernih delova (tabarke, kalote).
- **Nitovanje i lemljenje:** Povezivanje delova u funkcionalnu celinu otpornu na visoke pritiske.

Prvobitni kazan za pečenje rakije

Tradicija

Zlatno doba ovog zanata počelo je u 19. veku. Iako je nekada bio izuzetno rasprostranjen, danas se održava zahvaljujući porodičnim radionicama u ruralnim krajevima (npr. Pirotska sela) i očuvanim starim čaršijama u region).

Kvalitetna rakija: Glavni proizvod ovog zanata su bakarni kazani, koji su ključni za dobijanje vrhunske domaće rakije jer bakar neutrališe neprijatne mirise.

Čuvena rakija **„Manastirka"** isključivo se pekla u bakarnim kazanima, a nikako u prohronskim.

I danas se koristi bakarni kazan za tradicionalno pečenje rakije u domaćinstvima širom Srbije. **Zato je ovaj zanat 2015. godine uvršten u Nacionalni registar nematerijalnog kulturnog nasleđa Srbije**.

Sve što je neophodno trebalo domu i selu, mahom se izrađivalo u srpskim selima, tako da kazandžijski zanat, kao i drugi zanati nisu mogli nikako da nastanu.Stari zanati opstali su kod Srba. **Vuk Karadžić je isticao da „Narod srpski nema drugih ljudi osim seljaka".**

Kazandžijski zanat je svoj vrhunac u Srbiji dostigao u drugoj polovini 19. veka i početkom 20. veka, kad su kazandžijski proizvodi tada bili najviše korišćeni. Između dva svetska rata, potražnja za bakarnim predmetima postepeno jenjava, zbog pojave sve većeg broja fabričkih proizvoda, ne samo od bakra već i drugih materijala.

Današnji bakarni kazan od 100 – 120 litara

Na postepeno zamiranje kazandžijskog zanata od kraja 20. veka u mnogom je uticala industralizacija i modernizacija. Danas, u 21. veku, kazandžije se uglavnom bave proizvodnjom kazana za pečenje rakije, kazana za topljenje masti, prskalica za vinograd, kotlića za riblju čorbu i raznim popravkama starih proizvoda.
Malobrojih kazandžijskih zanatskih radnji u Lužničkoj kotlini ima i danas :

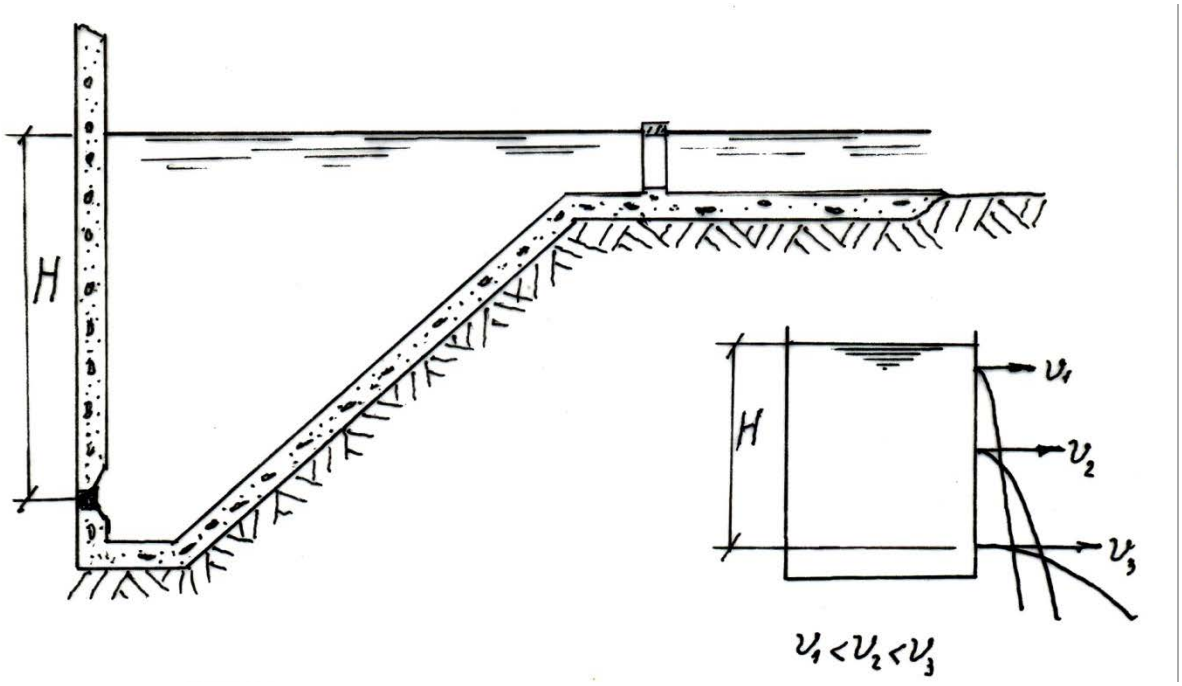
U Ljuberađi, do nedavno (kraj 20. veka), bilo ih je i to :

- **Toma i Velja -** braća iz Gorčinca. Držali su kazandžisku radnju u Čaršiji sve do 2005. Pešačili su svakog dana 2,5 km Gorčinci – Ljuberađa, na posao i uveče nazad kući u Gorčince. U početku proizvodili su sve što kazadžijski posao podrazumeva – tepsije, bakrače … . Konkurencija su im bili limari.
  Sa pojavom industrijske proizvodnje – (fabrika Metalac Posuđe **u Gornjem Milanovcu. Osnovana 1959. godine.** Proizvode emajlirano, teflonizirano, inox posuđe, kao i posuđe od specijalnih čelika).
  Ubrzo su s specijalizovali samo za proizvodnju bakarnih kazana za rakiju i to :
  od 25 litara (za prepicanje meke rakija) , a najviše kazana od 100 i 120 litara.
  Bili su složni i vredni, nisu imali učenike-šegrte.
- **Jugoslv (1907 – 1981) Ristić** , zvani **“Uđa Mirazčija”** vodeničar i kazandžija.

Jugoslav Ristić (zvani Uđa Mirazčija) držao je zanatsko- kazandžijsku radnju u Čaršiji a bio je i dobar vodeničar, inovator.

* * *

Svoju vodenicu 1936 godine je rekonstruisao. Izbacio je buku kao osnovni element vodnice potočare. Primenio je Torčelijev zakon a da za njega nije ni čuo.

Bazen - rezervoar mesto badnja (buke)

Toričeli (1608 – 1647**)** italijanski fizičar i matematičar**.**

Delovanje badnja – buke zasniva se na pravilima Toričelijeve teoreme, po kojoj jačina, odnosno snaga mlaza koji ističe kroz otvor pri dnu neke posude daje istu snagu kao i slobodan pad iste količine vode sa jednake visine koju ima nivo vode u posudi.

Ovo obezbeđuje ravnomeran pritisak vode na izlazu cevi. Snaga vode ne zavisi od ukupne količine vode u bazenu – rezervoaru, već samo od visine vodenog stuba. A to znači da su promene nivoa vode u rezervoaru (koje nisu nikada veće od (10 – 30 cm) zanemarljive u odnosu na visinu vodenog stuba od najmanje (2,0 – 2,5) m, a negde i 3,0 i više metara, pa pritisak ostaje uvek isti. Pri tome se samo mora paziti da dotok vode ne bude manji od količine vode koja istekne kroz badanj. To se postiže na taj način što se cev badnja – buke na izlazu sužava umetanjem kabline, kraće drvene cevi prečnika otvora (12 – 15) cm. Pun otvor kabline koristi se samo za vreme velikih voda. Kada je voda manja, što se najčešće dešava, u otvor kabline se nabija druga manja cev – cipun – ***civun*** – čiji je otvor širok najviše do 10 cm, čime se znatno smanjuje protok i širina mlaza ali se zato održava snaga. Svaka vodenica ima dva ili tri civuna sa različitom veličinom otvora, pa se već prema količini vode zamenjuju.

Ovaj princip je Jugoslav Nikolic (Ristić) 1936 godine usavršio, buke je zamenio betonskim rezervoarom, što se vidi na prethodnoj slici i na čeoni zid pri dnu postavio četri otvora gde je menjao sifone i to od 12 – 16 cm, najbolje rezultate je dobio sa civunom od 14 cm. Prednost ovog rešenja nad rešenjem sa bukom je što je imao manje rasturanje vode i što je samo održavanje mnogo lakše i jeftinije.

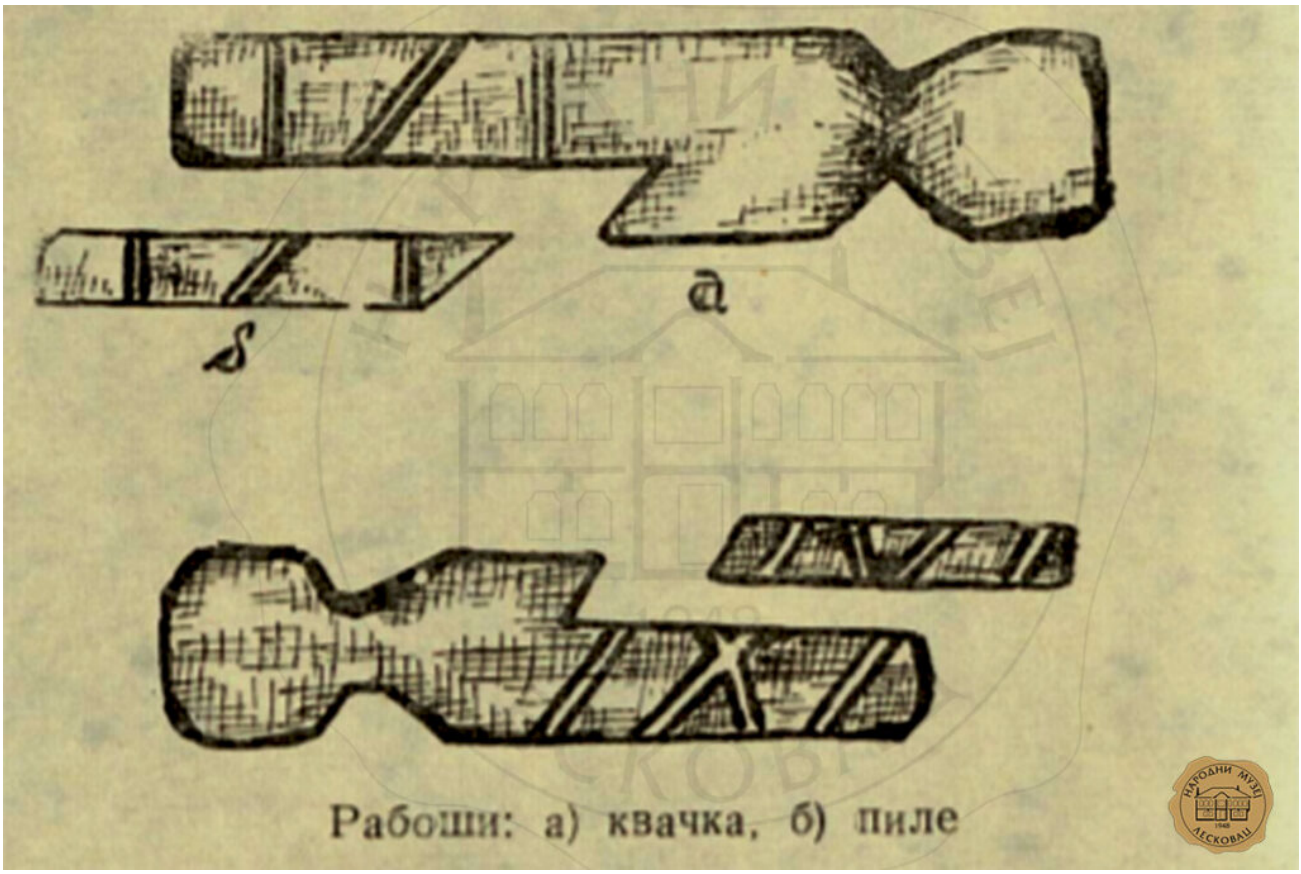
1961 godine preselio se sa porodicom u Pirot. Kupio kuću u poznatoj **trgovačko-zanatskoj mahali "Tijabara" i** tu otvorio kazandžijsku radnju. 1965 godine prodao kuću, presalio se u Niš i tu ostao do kraja života.

6. Bojadžijski zanat

Život na ovim prostorima je nekada bio nezamisliv bez bojadžija i užara.

Najšareniji od svih zanata, bojadžijski zanat nastao je iz vekovne težnje čoveka da svoj izgled učini primamljivim, drugačijim i lepim. Žene su od davnina tragale za načinima ulepšavanja lica i odeće, te su bile svojevrsni majstori bojadžijskog zanata. Boje su nalazile u prirodi, a tajne i recepte kombinacija bilja za određene tonove prenosile su sa kolena na koleno.

Bojadžijski zanat iziskivao je mnogo znanja i truda.Spadao je u najbolje zanate i bojadžije su dobro zarađivale.Bojadžije su ranije **bojile vunu, pamuk i svilu bojama biljnog i životinjskog porekla.** Bojadisanje je bilo skupo,ali su zato bojadisana pređa ili tkanina bile postojane i na svetlosti i pri pranju.

Bojadžijski RABOŠ

Bojadžijski poslovi su se obavljali uglavnom u kasnu jesen, kada se završe poljoprivredni radovi. Mušterije bojadžija su bile najčešće iz planinskih sela iznad Ljuberađe.

Bojadžija je nekada upotrebljavao prirodne boje kako bi obojio predmete, crvenu boju od biljke ruj, a crnu, recimo od zelene galice.

Svaki bojadžija imo je svoj jedinstveni, zaštitni znak koji je usvajao nakon položenog majstorskog ispita. **Taj znak bio je urezan u posebnim alatima za raspoznavanje robe rabošima.** Naime, kako je bojadžija od mušterija primao mnoštvo materijala za bojenje bila mu je potrebna posebna vrsta raspoznavanja narudžbine, te je napravio roboše – male drvene predmete neobičnog izgleda. Roboš je četvorougaono drvo na kome je svaki ugao imao svoju namenu, sastoji se iz dva dela gde veći (kvačka) ostaje zanatliji, manji (pile ili kučence) dobija mušterija. Veći deo imao je držač, i duži deo na kom bi se vezala ostavljena pređa.

Kada žene donesu opredenu vunu na bojenje, onda majstor tu vunu raboši. Nećemo govoriti o načinu rabošenja (vidi se na gornjoj slici).

Danas se koriste veštačke boje i zanat polako izumire. Jedan od razloga nestajanja ovog zanata je opadanje ovčarstva i velika konkurencija proizvoda koji nastaju na savremeni način.

Razvojem hemijske industrije bojadžijski zanat se gasi.

Potrebe stanovništva Lužnice za bojedžijskim uslugama su bile velike jer su se ranije uzgajale ovce u većem broju. Obzirom da je ovčarstvo u opadanju a konkurencija gotovih industrijskih proizvoda od vune i sintetičkih vlakana u sve većem porastu, logično je i iščezavanje ovog zanata.

Svaki bojadžija imo je svoj jedinstveni, zaštitni znak koji je usvajao nakon položenog majstorskog ispita. **Taj znak bio je urezan u posebnim alatima za raspoznavanje robe**

rabošima. Naime, kako je bojadžija od mušterija primao mnoštvo materijala za bojenje bila mu je potrebna posebna vrsta raspoznavanja narudžbine, te je napravio roboše – male drvene predmete neobičnog izgleda. Roboš je četvorougaono drvo na kome je svaki ugao imao svoju namenu, sastoji se iz dva dela gde veći (kvačka) ostaje zanatliji, manji (pile ili kučence) dobija mušterija. Veći deo imao je držač, i duži deo na kom bi se vezala ostavljena pređa.

Kada žene donesu opredenu vunu na bojenje, onda majstor tu vunu raboši. Nećemo govoriti o načinu rabošenja (vidi se na gornjoj slici).

Danas se koriste veštačke boje i zanat polako izumire. Jedan od razloga nestajanja ovog zanata je opadanje ovčarstva i velika konkurencija proizvoda koji nastaju na savremeni način.

Razvojem hemijske industrije bojadžijski zanat se gasi.

Potrebe stanovništva Lužnice za bojedžijskim uslugama su bile velike jer su se ranije uzgajale ovce u većem broju. Obzirom da je ovčarstvo u opadanju a konkurencija gotovih industrijskih proizvoda od vune i sintetičkih vlakana u sve većem porastu, logično je i iščezavanje ovog zanata.

* * *

U dvadesetom veku bilo je uvek po nekoliko bojadžijskih radnji u Ljuberađi.

Dragoljub Krstić (1901- 1975) imao je bojadžijsku radnju u Grnčar i u Ljuberađu. S njim su radili i njegovi sinovi **Timotija i Provir.** Timotije je šezdesetih godina napustio Čaršiju, što se kaže otišao je "trbuhom za kruhom" i od tada mu se izgubio svaki trag.
Mlađi sin **Provir** preselio se u Niš. Otvorio bojadžjstu radnju pored autobuske radnje Niš. Kasnije je otvorio i prodavnicu boja i lakova. Glavne mušterije su mu bile žene iz Matejevca.

Najpoznatija bojadžijska radnja u Ljuberađi bila je radnja **Ignjata Krstića.**

Ignjat (Bogdan) Krstić **(**1894 – 1957 **),bojadžija,** došao iz Linova, supruga Kruna. Deca: **Božidar, Desa Mirjana.** Imao je kuću i radnju u centru Čaršije. Bio je jedan od *najcenjenijih zanatlija u Ljuberađi.*

Susret Ignjata sa nemačkim okupatorom 1941 godine

Nemački tenkovi ušli su u Ljuberađu oko 12 sati. Pošto su prokrstarili gore-dole, produžili su dalje. Odmah iza njih naišle su mehanizovane jedinice i po koja borna kola. Posle kraćeg zadržavanja ili bez zadržavanja išli su dalje.

Ignjat Krstić tvrdi, da je sutradan (10. aprila) prilikom prolaska mehanizovanih jedinica naišlo i jedno odeljenje koje je dobilo zadatak da uspostavi vlast. Veli, da je bio jako iznenađen kada je u njegovu bojadjisku radnju ušao nenački oficir i oslovio ga čistim srpskim jezikom : **„ Ignjate poznaješ li me ? ".** Kad ga je bolje zagledao, u njemu je prepoznao ***Nastala Helda, bivšeg trgovačkog agenta agenta analinskih boja iz Novog Sada .***

Nije smeo da se raspituje otkuda je on nemački oficir, ali veli pitao ga je oće li ovaj kraj ostati pod okupacijom Nemaca ili Bugarima.

Odgovorio je da će Srbija biti pod okupacijom Nemaca, a Bugarima će se dati ono što je njihovo.- Ja sam ga razumeo „pod ono što je njihovo“, misli na srez caribrodski i bosilegradski.

Inače, Nastala Helda sam dobro poznavao jer je u Ljuberađu često dolazio u cilju prikupljanja narudžbina analinskih boja, a kada sam ga video kao nemačkog oficira, meni je bilo jasno, da je on i drugi zadatak imao, odnosno, da je bio agent nemačke obaveštajne službe.

Bojadžijski zanat je u iščezavanju. Ne znamo da li danas na lužničkom prostoru postoji i jedna bojadžijska radnja. Prema kazivanju starih majstora niko od mlađih se nije prihvatio ovog posla. Uzrok tome je, pre svega, naglo opadanje ovčarstva, kao i preorjentacija seoskog stanovništva na kupovinu gotovih, industrijski proizvedenih ćilima, džempera, čarapa i ostalog.

7. Limarski zanat

Limarski zanat je tradicionalna veština obrade lima, gde majstor seče, savija, oblikuje i spaja limene delove, često – lemljenjem ili nitovanjem, kako bi napravio ili popravio predmete poput oluka, ograda, posuđa, krovnih pokrivača, a danas se koristi i u industriji za obradu limova za automobile, ventilacione sisteme i razne konstrukcije. Koristi specifične ručne i mašinske alate **(makaze, bušilice, savijačice-appong, mašine za sečenje)** za kreiranje funkcionalnih i dekorativnih predmeta.

Valjci za oblikovanje lima

Valjci za oblikovanje lima koriste se za savijanje i oblikovanje lima u različite oblike. Ovi alati mogu biti ručni ili električni, a izbor zavisi od veličine i složenosti projzvoda. Valjci omogućavaju glatko i precizno savijanje lima bez stvaranja pukotina ili oštećenja. Ručni valjci su pogodni za manje predmete i omogućavaju preciznu kontrolu savijanja, dok električni valjci omogućavaju brže i efikasnije savijanje većih komada lima.

Čekići i nakovnji

Čekići i nakovnji su osnovni alati za ispravljanje i oblikovanje lima. Postoje različite vrste čekića, uključujući ravne, okrugle i kuglaste, svaki sa specifičnom namenom. Na primer, kuglasti čekići se koriste za oblikovanje konkavnih i konveksnih površina, dok se ravni čekići koriste za izravnavanje lima. Nakovnji dolaze u različitim oblicima i veličinama, omogućavajući limarima da precizno oblikuju lim prema potrebama projekta. Nakovnji su često izrađeni od čvrstih materijala kao što je čelik, kako bi izdržali udarce čekića bez deformacija.

Šta obuhvata limarski zanat:

- **Izrada predmeta:** Pravljenje oluka, okapnica, opšivki, krovnih i fasadnih elemenata, posuda, pa čak i dekorativnih predmeta.
- **Popravka:** Sanacija i održavanje postojećih limenih površina, kao što su krovovi i odvodi.
- **Obrada lima:** Korišćenje alata za sečenje (makaze, sekači), savijanje (aparat za savijanje) i spajanje (lemljenje, zakivanje).
- **Vrste materijala:** Radi se sa raznim vrstama lima – bakarnim, pocinkovanim, aluminijumskim, čeličnim.

Alati i oprema:

- **Sečenje:** Ručne makaze, električne makaze, ubodne testere, sekači.
- **Oblikovanje:** Aparati za savijanje, valjci, čekići, nakovnji, savijačice.
- **Spajanje:** Lemilice, pištolji za nitne.
- **Obrada:** Brusilice, bušilice.

Limarski zanat je ključan u građevinarstvu, auto-industriji, kao i u zanatskim radionicama za izradu specifičnih metalnih elemenata, čuvajući tradiciju obrade metala.

Kada su najmlađi šegrti pitali svoga majstora, gazda Mišu, šta ga je održalo u životu i kako da dućan, posle pedeset godina bude još uvek širom otvoren, gazda je odgovorio:

- Nas, limare, održala je vera u Boga, rad i ljubav prema porodici.

Limari su verovali u opstanak ovog starog zanata. Prolazile su godine, decenije, osim nekih novina u radu, sve je ostalo isto, a najglavnije što su zadržali je tradicionalni i pošten odnos prema poslu.

Limari se bave preradom i oblikovanjem lima u raznorazne proizvode, koji su potrebni svakoj kući. **Jer, kada Srbin podiže krov kuće, zove limara da mu napravi gornji deo krova, sve uvale, atike, razne ukrase, apside, okrugline.**

Limarevi prsti su čvornovati a telo pokretno. Nekada su pravili oluk savijanjem, rukama, i bilo je naporno. Kasnije, mašinom koja ima po sredini okrugli deo u obliku izduženog valjka**. Mašina ima poreklo iz Austrougarske, naziv joj je "apipong".** Nekad je bila dugačka samo metar, pa se jedan oluk duže radio. Iz nekoliko puta, nastvljanjem i spajanjem. Delovi se spoje nitnama, pa se dobro zaletuje u oluk. Danas se koristi lepak.

Kada je pijačan dan u Ljuberađi (čaršiji), limari iznesu ispred svojih radnji raznorazne proizvode i predmete. Čega sve tu nema !?

Ovi majstori prave od **crnog lima ćunkove, razna kolena i krivine za peći i šporete.** Ali i nešto drugo: **plehove za kolače, odečenja, pržovnike za kafu svih veličina, ali to od belog lima.**

Mnoge kafedžije u Čaršiji bile su stalne mušterije, jer jedino je limar znao da napravi levak za pravljenje pravog kafanskog ćevapa.

Pocinkovani pevac je ključni dodatak koji se postavlja na vrh dimljaka. Dizajniran je da spreči povratak dima i iizduvnih gasova u grejno telo usled pojačanog duvanja vetra. Kada se postavi na dimnjak automatski se okreće prema smeru vetra. Izrađen je od pocinkovanog lima koji obezbeđuje otpornost na koroziju i time produžava trajni vek. Takođe ovaj nastavak omogućava efikasniji odvod dimnih gasova prilikom produžavanja dimnjaka na odgovarajuću visinu

Od pocinkovanog lima prave se i česmice za pranje ruku. Kada se lepo oblikuju (inače deluju arhaično), majstor ih ofarba u jaku zelenu boju, belu ili crvenu. Ima pravougaonih i elipsastih modela. Česmica sa policom, i onih većih koje se zovu umivaonici.

Rano u zoru, kada se šegrti i kalfe probude, pa izađu iz pomoćne kuće, umivaju se vodom sa tih česmica.

Pevac koji pokazuje vetar

Čaršijski majstori pravili su i dimnjake, koji se prepoznaju po **izrezanom pevcu,** koji sija (rađen od pocinkovanog lima). Ili pevac, koji se farbao u nekoliko boja, ulepšavao je krovove i davao im živost. Naravno, ovaj posao ima i svoje rizike. Nije bilo skela. Današnji limari hrabro stoje na visokim skelama, dok rade limarske poslove na krovovima mnogih starih zdanja.

Danas, mladi limari imaju savremenije mašine, dugačke i po četiri metra. Rade velike limarske poslove na građevini i sitnu galanteriju. Ipak, prave dimnjake sa velikim pevcima koji nadaleko sijaju.

Sredinom dvadesetog veku u Čaršiji su radili sledeći Limari **: Boža Ilić, Slobodan Denčić, Ljubiša Nikolić, Borivoje Milovanovič (Stojanović) i Čeda Ilić.**

* * *

Ovde će biti reči o dva slučaja, dva limara.

Todor (*Petar* ***) Stojanović*** (1909 – 1978) kovač i limar

Borivoje *(Petar)* ***Stojanović*** (1914 – 1992) limar,

Crni šporet na drva

Dva brata došla iz planinskog sela Bogdanovac.

Stariji brat Toša otvorio je kovašku radnju u gornjoj Čaršiji, s desne strane pored bakalske radnje Čede Basuza.

Mlađi brat **Borivije** kupio je kuću na kraj donje Čaršije pored kafane Mladena Dolca. Kuću je prodao **Novica Drca** koji je u posleratnom periodu prihvatio uslove kolonizacije i nastanio se u Vojvodinu u Kovin.

Borivoje je adaptirao kuću , tako što je prednji deo do ulice pretvorio u veliku prostoriju-radionocu, a zadnji uz breg u stambeni prostor. Nije radio kao klasičan limar, ubrzo se specijalizao za izradu **Šporeta na drvo od crnog lima.**

U početku šporete je pravio od buradi od 200 litara ,čija je debljina lima (0,7 - 0,8) mm. Burad je kupovao u odpad. Najpra ih je odmašćivao - **“obgorevao”** pored reke Lužnice , a onda nosio na dalju obradu.

Ložište šporeta je oblagao vatrostalnim materijalom koji je izdržavao temperaturu (preko 1000°C). Glinu – ilovaču, masnu i bogatu gvežđem crvenkasto braonkaste boje nalazio je na brdu Ćitka na na oko dvesta metara iznad Antićevih kućam na samom putu ka selu Leskovica. Glinu je mešao sa kvarcnim peskom iz rudnika Rgotina kraj Zajčara.

Njegovi crni šporeti su se sastojali od 57 delova koje je međusobno spajao u celinu, u šporet isključivo nitnama. Nije koristio elektrčni apparat za varenje a za CO2 apparat nije ni zno da postoji. Šporete je najviše prodavao u Zajčar i okolna sela. Bio je majstor svog zanata.

Draga Ilić (1906 – 1978), supruga Dobrinka. Deca: *Gradimir i Čedomir*
Gradimij Ilić (1933 – 2002), poštar

Čedomir Ilić **rođen 1935 godine**. Otišao iz Ljuberađe 1959. Nikada se nije vratio. Izgubio se o njemu svaki trag.

Čeda je završio limarski zanat, stekao majstorsku diplomu, odslužio vojsku, verio devojku ... Odlučio je da posao potraži van Ljuberađe. Otišao je kod rođaka u Beigrad... Od tada se izgubio svaki trag o njemu.

Vodi se kao nestao lice od jeseni 1959 godine.
Porodica je bila u stalnom kontaktu sa službom traženja Crvenog krsta.ASA Crveni krst Srbije je uključen u međunarodnu organizaciju **“Pronađimo lice (Trace the Face)”.** Ali na žalost bez uspeha ! .

Porodica je živiela u neizvesnost, nadala se i očekuje da sazna istinu o sudbini svog najmilijeg.

Njegova veronica :

Tri godine kako žito klasa
a od tebe ni traga ni glasa
Moj Čedice, moja grudo ledna
od srca se otkinuti ne da.
Sve devojke u kolu igraju
a za moju nevolju neznaju

Šra kaže veštačka inteligencijaza za izreku **„Nada zadnja umire “**

Izreka **„Nada zadnja umire“** i **„Nada je najveći neprijatelj čoveku“** predstavljaju dve suprotne, ali tačne strane istog novčića, u zavisnosti od životnog konteksta. Nijedna nije apsolutno tačna sama po sebi, već opisuju različite psihološke odbrambene mehanizme.

Tačne su obe. Ključ je u tome da prepoznamo kada nas nada **inspiriše da se borimo**, a kada nas **zaslepljuje da ne vidimo stvarnost**. Zdrava nada nas pokreće, dok nas slepa nada drži zarobljenima.

1. Zašto se kaže da **„Nada zadnja umire“?**

Ova izreka posmatra nadu kao **pokretačku snagu i izvor preživljavanja**.

2. Zašto se kaže da je **„Nada najveći neprijatelj“?**

Ovaj stav posmatra nadu kao **izvor iluzije i produžene patnje**.

Direktno poređenje

Karakteristika	„Nada zadnja umire“ (Pozitivna strana)	„Nada je neprijatelj“ (Negativna strana)
Glavni efekat	Daje snagu i sprečava očaj.	Produžava agoniju i odlaže prihvatanje istine.
Rizik	Može prerasti u poricanje stvarnosti.	Može odvesti u rani cinizam i odustajanje.
Kada pomaže	Kada postoji makar i najmanja realna šansa za uspeh.	Kada je situacija očigledno gotova i vreme je za prekid.

8. Potkivački zanat

Zanat potkivača je jedan od najstarijih zanata koji je ranije bio jako cenjen i jako tražen. U vreme kada su ljudi koristili zaprege koje su vukli konji ili volovi, koristili životinje da obavljaju poljoprivredne poslove, uloga potkivača je bila da zaštiti kopita životinja od povreda tako sto su im na kopita postavljali potkovice. **Potkivač je zanatlija specijalizovan za potkivanje konja i volova.** Potkovica se pomoći eksera (klinaca) pričvršćuje konju (kobili) za kopitu ili volu (kravi) za papke. Potkovice za konje i volove nisu iste pošto se i samo kopito i papak razlikuju. Pri potkivanju se mora paziti da se ne povredi kopito - papak pri samom zakivanju eksera. Takođe je važno da zakucani ekseri kasnije ne povrede životinju ("ne žulja"). Ovo je i opasan i naporan posao jer se radi na krupnim životinjama koje ponekad mogu da budu veoma nemirne pa mogu da povrede potkivača. O tome se jako vodilo računa da bi životinja mogla bez problema da hoda i da se ne povređuje prilikom rada.

Potkivač je po rubovima, veoma pažljivo, zakivao potkovice u kopita životinja. Tom prilikom je pazio da ne povredi životinju i da potkovica ne smeta i ne žulja životinju prilikom hodanja. Potkovice su uglavnom pravili sami potkivači. Ovaj posao je veoma težak jer se radi sa krupnom stokom, pa postoji mogućnost da se majstor povredi ili da povredi životinju pa je bilo neophodno da se ovaj zanat dobro savlada..

Ovo zanimanje je ranije bilo veoma rasprostranjeno. Danas ovaj posao obavljaju i kovači kao deo svog posla (zanata).

Majstori ispod čekiča i nakovnja Potkivači su radili sa jednostavnim, ali pouzdanim alatima: **nakovnjem, čekićem, kliještima i turpijom.** Svaka potkovica bila je ručno izrađena od **gvožđa** i prilagođena veličini i obliku kopita. Sam proces potkivanja zahtevao je smirenost i poverenje između majstora i životinje, jer je konj morao stajati mirno dok se stara potkovica skida, a nova pažljivo zakucava.

Potkovica kao amajlija

Potkivanje volova je bio jedan od najisplativijih zanata, jer u selu život nije mogao da se zamisli bez stoke, naročito krava i volova. Posao je opasan, jer lako može da se desi da se govedo ritne i da nanese povrede opasne po život potkivaču, ali u isto vrijeme na svoj način i lijep.

Iz zanata potkivača proisteklo je i jedno od najpoznatijih narodnih verovanja – da potkovica donosi sreću. Ako bi se pronašla stara potkovica na putu, verovalo se da onaj ko je podigne i okači iznad kućnih vrata, štiti dom od zla i donosi blagostanje.

Potkivanje voliva

Posao potkivača mora dobro da se uradi. Unapred pripremite sve što treba. Kada potkivate kravu, prvo morate da je oborite, nije kao kod konja, a za to je potrebno i umeće i snaga. Onda papak morate dobro da očistite, to je jako bitno, najbitnije u celom procesu. a zatim se zakivaju specijalne male potkovice (dvodelne, prilagođene papku) pomoću potkivačkih eksera (klinca).

Majstor za kopita potreban je jednako kao i veterinar, a potkivač mora da ima stabilnu ruku, da dođe miran i raspoložen, jer su ove životinje izuzetno senzibilne.

Mnogo zanata je pred izumiranjem, a jedan od njih je i potkivački. Ovaj zanat se bar stotinu godina prenosio s koljena na koljeno, a sada će se verovatno ugasiti, jer je posla sve manje. Danas se uglavnom sav posao sveo na to da se još potkivaju samo volovi koji su neophodni šumskim gazdinstvima, jer su najpodesniji da iz nekih uvala i vrzina izvuku trupce ili ogrevno drvo.

* * *

Sredinom prošlog veka u Ljuberađi radili su sledeći podkivači :

- **Budimir Kostić** (1902 – 1972)
- **Ratko Kostič** rođen 1905 godine, poginuo kod Bujanovca 1943 godine, supruga Borika, deca Zvezda i Vita.
- **Dragoljub** (Miladin) **Milosavljević** (1904 -1997)
- **Lazar Tomić** (1924 -2006) supruga Ljubica, nisu imali dece.

- **Svetislav Nikolić** zvani “Tisa“ (1934 – 2006)

Ovaj zanat je bio vrlo tražen. 53 lužnička sela bila su puna stanovništva. Život je bio nezamišljiv bez krupne stoke (krave, volovi, konji, magarci), koja je imala potrebu za „obuvanjem“ tj. potkivanjem.

Svaki zanatlija imao je obavezu da stavi na ulazu u radnju,iznad vrata, tablu sa natpisom zanata i ime vvlasnika.

Drveni model egipatskog farmera koji ore polje pomoću pluga i volova, Srednje kraljevstvo, oko 2000. g.p.n.e.

Bikovi – junci i volovi

Krave otele približno jednak broj ženskih i muških teladi. Odnos je u proseku oko 50% prema 50%, mada velika statistička istraživanja u govedarstvu pokazuju blagu prevagu muške teladi koja se kreću između 51% i 53%. Dok je bik čuvan za rasplod I borbu , Vol je stvaran isključivo za rad u jarmu imao je presudan značaj u tradicinalnoj seoskoj privredi kao glavni izvor radne snage za teške poljoprivredne transportne radove.

Danas upotreba tehnologije: Farmeri koji koriste selektovano (seksirano) seme mogu ciljano da dobiju preko 85–90% ženskog potomstva.

Volovi se ne rađaju kao volovi, već čovek pretvara bika u vola postupkom kastracije. Mlado muško tele se rađa kao normalno muško grlo, a postaje vo kada mu se u mlađem uzrastu odstrane testisi

Tabla kojom se označava zanatska radnja

Kako je nekad vršena *transformacija* bika u vola.

Korišćena su velika, teška gvozdena klešta poznata kao Burdizzo klješta sa mehanizmom za zaključavanje i snažnim polugama. veterinari su hvatali semenjake kroz kožu i stezali ih kleštima da prekinu dovod krvi. Životinja je trpeći ogroman šok reagovala divljim trzajima, rikanjem i padanjem na tlo. U Ljuberađu to je rađeno pijačnim danom – SREDOM.

U dvorište Uđine vodenice, odmah uz reku Lužnicu, smeštaena je bila specijalna drvena konstrukcija (sapse), čime se njihova pokretljivost i mogućnost povređivanja majstora svoila na minimum.

VOLOVI – DUŠA SRBSKOG SELA

9. Bačvar,pinter ili kačar

Bačvar, pinter ili kačar, je majstor zanatlija koji ručno pravi drvene bačve za slaba pića (vino i pivo) i žestoka pića (rakija, konjak (vinjak), viski, džin, rum i sl.) i kace i kačice u kojima se smešta hrana kao što je sir, kajmak, turšija i sl., kao i drvena vedra za vodu i mleko.

Pored termina „bačvar“ i "kačar" koristi se još i **„pinter**“ (ponegde i „pintor“), koji je dospeo u srpski jezik kao deo germanizma (Fassbinder - dazu: Binder, Bindter, Pinter), po svemu sudeći, od Podunavskih Švaba, u 18. ili 19. veku,

Termin **„kačar”** u srpskom je u korelaciji sa reči „kaca”, dok termin „bačvar” je u korelaciji sa „bačva”. Ručna izradi bačvi kao i ovaj zanat naglo stagnira od sredine 20. veka. U zemljama sa razvijenim privatnim destilerijama za proizvodnju žestokih pića i vina izrada bačvi podignuta je u međuvremenu na fabrički nivo kao deo prateće industrije.

Istorija bureta – od Gota do Rimljana

Kad je ljudima prvi put palo na pamet da naprave bure ili bačvu i u njoj drže pivo, vino, rakiju, viski, konjak, rum i ostala alkoholna pića? Prema poznatim podacima, burad su prvi izrađivali Goti, jedno germansko pleme poreklom iz Skandinavije.

Goti su u trećem veku nove ere upali u Rimsko carstvo, porušili i popalili sve na šta su naišli i u svojim osvajanjima stigli do Crnog mora. U pauzama između bitaka izgleda su pravili i burad, a tu veštinu su Rimljani preuzeli od njih. Kasnije, pošto su svi narodi voleli da piju, prva burad i bačve, a sa njima i majstori bačvari, pojavljuju se širom Evrope, a vremenom stižu u sve krajeve sveta. Verovali ili ne, **bure je izum star preko 2000 godina**. Ipak prvi zapisi o korišćenju drvenih sudova potiču još iz vremena Rimskog carstva. Pre Rimljana, vino se čuvalo u glinenim amforama. Ali amfore su bile krhke, teško se transportovale i lako pucale. Rimljani su primetili da drveni sudovi ne samo da su otporniji, već i daju posebne arome vinu.

U srednjem veku, u evropskim manastirima, burad postaju nezamenjivi alat u proizvodnji vina i piva. Monasi su eksperimentisali s raznim vrstama drveta, testiranjem unutrašnjosti bureta, i beležili kako različita obrada menja aromu i boju pića.

Na Balkanu, bure nije samo tehnološki predmet, već simbol gostoprimstva. Bure puno rakije ili vina oduvek je bilo znak da je domaćin spreman da podeli radost sa gostima. I dan-danas, u mnogim porodicama, burad čuvaju porodične tajne, ali i mirise starih vremena.

Poljoprivrednici u Srbiji – i svim zemljama regiona, znali su za burad još u srednjem veku zahvaljujućii znanju koje su posedovali monasi. Kasnije su posećivali majstore bačvare kad god im je trebalo bure za vino, za pivo ili rakiju, kaca za kupus, sir ili kajmak ili vedro za vodu ili mleko.

U prošlosti je u Srbiji svako imućnije domaćinstvo imalo je posebnu zgradu gde su se držale kace i burad za proizvodnju vina i rakije, a ta se zgrada zvala **„kačara“.**

Da bi se jedno bure napravilo, potrebno je dosta vremena. Drvo se najpre mora sušiti i to najmanje dve godine. Građa mora da se suši na otvorenom, da je izloženo suncu i kiši, a kada nema kiše, onda se građa kvasi. Bitno je i da svaka daska bude bez oštećenja, a gleda se i razmak godova - one sa manjim upotrebljavaju se za proizvodnju buradi za vino, a one sa većim rastojanjem za burad za rakiju.

Bure nije samo „drveni sud“. Ono je savršen spoj drveta, metala i zanatske preciznosti.

- Dužice **(duge)** – tanke drvene letvice koje čine telo bureta. Njihova debljina, širina i način spajanja presudni su za čvrstoću bureta i protok kiseonika.
- Dno – dve kružne ploče koje zatvaraju bure odozgo i odozdo.
- Obruči – metalni (ili prohronskii) prstenovi koji stežu dužice. Ako se obruč olabavi, bure može procureti.
- Čep ili slavina – omogućava pražnjenje bureta. Slavina je posebno popularna kod manjih buradi namenjenih posluženju.
- Unutrašnjost bureta – često se tostira ili pali da bi drvo pustilo aromatična jedinjenja.
- Dužina dugi - dužica, njihova debljina, kvalitet drveta i način sklapanja presudni su za kvalitet bureta. Zvuči jednostavno, ali izrada dobrog bureta je čista umetnost.

U prelepom okruženju, gde se spojaju tradicija i strast prema vrhunskim **proizvodima, posvećena je stvaranju buradi koja ne samo da su funkcionalna, već** i zadržavaju dušu prirode koja nas okružuje. Srbija je odvajkada imala dobre pintere, majstore koji su izrađivali i opravljali burad i bačve, a njihove su usluge posebno cenili vinogradari i vinari. Danas se stari zanati, na žalost, polako ali sigurno gube, ali i dalje ima mladih ljudi koji ne dozvoljavaju da stare veštine u potpunosti zamru.

Kada je reč o samoj izradi buradi smatra se da je najbolji hrast kitnjak:

– To se drvo pokazalo kao najbolje, a potrebno je otprilike tri do četiri dana da se izradi jedno bure. To je otprilike neki prosek što se tiče vremena izrade.

Šta je najvažnije pri izradi bureta:

– Najbitniji je proces savijanja duga na vatri. Naravno, ima tu još detalja i stvari koje svaki bačvar mora da savlada da bi finalni proizvod bio onakav kakav se želi da bude.

Burad mogu da traju i 50 godina . **Posao koji zahteva parvo majstorstvo**

"Drvena burad mogu da služe mnogo godina. Ona u kojima je bila rakija ne moraju se nešto posebno pripremati, a ona u kojima je bilo vino treba oprati. Danas je svima lakše da sipaju u plastičnu burad, može i tako**, al nema vina ni rakija bez drvenog suda.** Ni vino ni rakija ako ne odleže u buretu neće imati ni dobar miris ni boju".

I ono što ne treba da se zaboravi, a to je da vrhunsko vino mora da odleži u hrastovom buretu od šest meseci do pet godina. Proizvodnja vina i rakije nezamisliva je bez kvalitetnog bureta, a kakav će se ukus pića dobiti dosta zavisi od vrste drveta koji se odabere za izradu bačve.

Brojne su naše narodne izreke vezane za bure :

- **"Kad čujem tambure, ja skočim na bure"** – poručuje stara pesma iz okoline Vršca.
- **"Kao bure"** – kažu u selima za osobu koja se uobrazila zbog naglog bogaćenja.
- **"Nije baždaren"** (kao bure, jer, bure se baždarilo, a to znači: precizno mu je određena zapremina i overena pečatom)– znači, nema meru, previše pije.
- **"Kao čep iz bureta"** – stalno pijan.
- **"Prazno bure zveči, a puno tutnji"** – primetili su seljaci, ali to se ne odnosi samo na bure, nego i na ljude: pametna osoba pravi manje buke.

Brzalica :

Ture bure gura
Bula Ture kara
Da bure ne valja
Jer se bure kalja."

Pinterski zanat u Lužničkom kraju

Pinterski zanat je usavršena i složena drvodeljska delatnost. Poreklo ovog zanata može se vezati za domaću radinost jer je u prošlosti gotovo svaki seljak, Lužničanin za svoje potrebe obrađivao drvo i izrađivao predmete drvenog pokućstva. Ovaj zanat je bio veoma rasprostranjen u Lužnici, tako da je pre Drugog svetskog rata bilo 44 majstora tog zanata. Pinteri ili kačari, kako ih Lužničani zovu, su pravili drvene posude za rakiju, vino i vodu: burad, kace, bačve, tabarke, tovarije, čabrove, vedra. Ove zanatlije

Najpoznatiji majstor bačvar u Ljuberađi, bio je ..

Tihomir (Aleksandar) Ilić (1900 – 1975), stanovnik naselja Pilištari. Bačvarsku radnju držao je u porodičnu kuću. Posle sloma Jugoslavije aprila 1941. godine, sklopljeni su nemačko-bugarski dogovori u Sofiji kojima je bugarskoj vojsci dozvoljeno zaposedanje teritorija jugoistočne Srbije. **Tihomir Ilić** je dve godine, kao zarobljenik proveo u bugarsko mesto TRNOVO. Sticajem okolnosti tu je usavršio bačvarski zanat. Radio je u zatvorskoj radionici sa Bugarskim majstorima bačvarima. Po povratku u Ljuberađu nastavioje da radi kao iskusan bačvarsko-kačarski majstor svog zanata. Ubrzo se pročuo kao jedan od najboljih majstora kačara. Nikad nije improvizovao. Materijal za izradu buradi morao je da zadovilji sve kriterijume :

- Koristio je hrast, dud, bagrem i crvena buka i to sa veće nadmorske visine, jer tu drvo sporije raste i godivi su gušći i drvo tvrđe . Koristi se donji deo stabla bez čvorova i čvrga
- Drvo se seče u zimskom periodu, kad je završen vegetacijalni ciklus jer onda ima najmanje vode.
- Trupci priovode godinu dve na otvorenom, na kiši i suncu, pa se tek onda režu daske. Koje se opep suče ali ne na promaji i suncu.
- Tihomir je za buku uveo dodatnu operaciju, jer je to drvo nestabilno, cepa se i krivi. Dugo nije smatrano kao tehničko drvo. Kada se bukov trupac sreže na daske, daske se potope u dovodne vodenične vade na dve nedelje. Posle toga proces sušenja traje kraće i daske su stabilnije!
- Pripremci – duge se pažljivo biraju, moraju biti bez čvorova i druga oštećenja.
  Svi ovi kriterijumi morali su biti ispunjeni da bi se majstor Tika prihvatio posla.

10. Opančarski zanat

Opančar je zanatlija koji se bavi ručnom izradom obuće, pre svega opanaka. Opančarski zanat u Srbiji se, od kraja 19. do polovine 20. veka, razvio do gotvo umetničkog nivoa. Spada u tradicionalno narodno stvaralaštvo i kao takav se nalazi na listi nematerijalnog kulturnog nasleđa Srbije.

Osnovni tip narodne obuće Srba bio je opanak, upotrebljavan je od najranijih dana, a njegova upotreba beleži se i danas. Nekada je bio deo svakodvenog odevanja, danas je predmet upotrebe kulturno-umetničkih društava.

Potreba za izradom obuće dovela je do razvoja posebnog zanata koji bi se bavio njenom izradom – opančarskog zanata. Do pojave zanata ljudi su sami izrađivali svoje opanke, te kada govorimo o opančarskom zanatu razlikujemo periode pravljenja opanaka od presne i period izrade opanaka od štavljene kože.

Opanke od **presne (sirove)** najčešće svinjske kože seljaci su izrađivali sami i oni su bili dosta primitivni. Kožu bi isekli u veličini stopala, a kroz njene krajeve bio bi protkan učkur kojim bi se krajevi spojili, obmotali stopalo i pričvrstili bi se u predelu članka. Izrada štavljenog opanka iziskivala je daleko više truda i vremena, ali i izvesnu stručnost, što je dovelo do pojave opančarskog zanata.

Proces štavljenja opanka počinjao je potapanjem kože u rastvor od hrastove šišarke, koji luči tanin. Tanin je menjao strukturu proteina u koži i činio je mekšom i otpornijom na habanje. Ovako obrađena koža bila je daleko izdržljivija i dugotrajnija. Nakon štavljenja koža je sečena na delove od kojih se na kalupu krojio i ušivao opanak.

Papudžijski zanat spada u mlađe zanate, a prve pomene o njemu nalazimo 1890. godine, veruje se da se on razvio iz tabačkog zanata koji se bavio preradom kože i koji je, veruje se bio jako razvijen, te se u Leskovcu deo u kome su živele zanatlije tabačkog zanata zvao Taban –mala.

* * *

Posle završetka Drugog svetskog rata u Ljuberađi - zanatskom centru (Čaršiji) bile su sledeće opančarske radnje :

- **Čedomir Milenković** (1914 – 1985) opančar, kafedžija
- **Sreten Kosti** (1914 – 1998)
- **Petar Rakić** (1929 – 2010) opančar i kafedžija
- **Tomislav Kostić** (1935 – 2005)
- **Vlajko "Opančar",** došao iz pirotsko selo Blato

Najkarakterističnija vrsta opanka jeste opanak sa zavijenim vrhom prema kome su se opanci klasifikovali. U Pirotskom kraju pravili su se opanci sa pljosnatim vrhom, vrhom povijenim nadole, vrhom u vidu lule, zatim u vidu kljuna itd.

Presne opanke tako su zamenili štavnjeni, da bi razvojem industrije gume, oko 1931. godine, u upotrebu ušao **gumeni opanak** tada poznatiji kao **Pirotski opanak.** Papudžijski zanat spada u mlađe zanate, a prve pomene o njemu nalazimo 1890. godine, veruje se da se on razvio iz tabačkog zanata koji se bavio preradom kože i koji je, veruje se bio jako razvijen, te se u Piritu i Leskovcu deo u kome su živele zanatlije tabačkog zanata zvao Taban –mala. Majstori ovog zanata su za slavu uzeli svetog Savu jer je, po predanjima, on prvi uštavio kožu.

Opančar je zanatlija koji se bavi ručnom izradom obuće, pre svega opanaka. Opančarski zanat u Srbiji se, od kraja 19. do polovine 20. veka, razvio do gotvo umetničkog nivoa. Spada u tradicionalno narodno stvaralaštvo i kao takav se nalazi na listi nematerijalnog kulturnog nasleđa Srbije.

Vlajko opančar boi je gospodin čovek, velikog srca. Najviše se družio sa kafedžijom Dušanom. Imali su **ribarsku mrežu sa olovom (** mala rečna ribarska mreža otežana olovom na dnu najčešće se naziva **bacalica** ili ručna mrežasta alatka. Donji deo ove mreže ima olovna otežanja koja omogućavaju da brzo potone i zatvori se preko ribe u plićacima ili manjim tokovima. Kružna mreža koja se baca rukom; olova je vuku u krug na dnu i hvataju sitnu ribu).

Kad požele, da jedu prženu ribu siđu u reku, u Jelak. Obavezno povedu dečake Mihu i Mahu a za njima pođe i malo kuče Bubi. Mrežu uvek baca u vir Dušan, koji je visok dva metara. Polako je izvuče iz vode . Dečaci otpetljavaju ribe iz mreže i stavljaju u pocinkovanu kofu. Za to vreme Dušan i Vlajko zapale po jedan duvan, sednu na oborenu I čekaju da dečaci urade svoj deo posla.

Kuče Bubi sedi na zadnje noge i posmatra šta dečaci rade. Oni mu bace ribu. Priđe, ponjuši je, pipne je šapom, riba promrda, kuče odskoči nazad. Gleda ribu, gleda tužno dečake. Kao da želi da kaže ja to ne mogu … Nisu mogli da ga nauče da jede ribu.

Ribolovci još na jedo mesto bace mrežu u Saljinski jaz i to je dosta. Vrate se kući. Sednu za sto ispred kafane, piju rashlađeni špricer a kelnerica tj. Dušanova žena im prži i servira ribu. Obično im se pridruži i čaršijski doctor Stefanović koji obožava pržene klenove i krkuše.

11. Ćurčijski zanat

Ćurčijski zanat – umeće koje greje, traje i pamti. ***Postoje zanati koji nisu nastali iz mode, već iz potrebe. Iz hladnih zima, dugih planinskih dana i života u kojem je odeća morala da traje, da štiti i da se popravlja, a ne zamenjuje. Ćurčijski zanat pripada upravo toj tihoj, ali izuzetno zahtevnoj tradiciji – umetnosti prerade kože i krzna koja se vekovima razvijala na prostoru Srbije.***

Proces izrade

Nakon toga, krzno se ručno rasteže na drvene podloge, pričvršćuje klinovima i ostavlja da se pravilno oblikuje. Sledi **šišanje i temeljno čišćenje, pa novo pranje u vodi uz dodatak omekšivača.** Nekada su se koristile isključivo prirodne supstance i biljni preparati, dok se danas češće primenjuju industrijska sredstva – ali suština procesa ostaje ista.
Bojenje, sušenje, ponovno šišanje, mehaničko razvlačenje i omekšavanje dolaze tek na kraju. Tek tada koža postaje spremna za sledeću fazu – krojenje i šivenje.

Iskrojeni delovi se zatim spajaju i prošivaju na posebnim mašinama namenjenim radu sa kožom i krznom. Na isti način nastaju **kožusi, prsluci, rukavice, ali i šubare** – koje se oblikuju na specijalnim kalupima sa mogućnošću podešavanja veličine.
Svaki predmet prolazi kroz ruke majstora više puta. Greške se ne praštaju, jer koža pamti svaki rez.

Predmeti koji su deo identiteta

Ćurčijski zanat dao je Srbiji predmete koji nisu bili samo odeća, već deo svakodnevnog identiteta: **kožuse, pršnjake, šubare, ali i savremene komade poput bundi i prsluka**. Nosili su se generacijama, popravljali, nasleđivali i prilagođavali – bez gubitka funkcije ili dostojanstva.
Iskrojeni delovi se zatim spajaju i prošivaju na posebnim mašinama namenjenim radu sa kožom i krznom. Na isti način nastaju **kožusi, prsluci, rukavice, ali i šubare** – koje se oblikuju na specijalnim kalupima sa mogućnošću podešavanja veličine. Svaki predmet prolazi kroz ruke majstora više puta. Greške se ne praštaju, jer koža pamti svaki rez.

U savremenom kontekstu, ovi predmeti sve više izlaze iz isključivo tradicionalnog okvira i dobijaju novo čitanje – kao ručno rađena, dugotrajna i održiva alternativa brzoj modi. ***Zanat na ivici zaborava, ali ne i bez budućnosti***

Kao i mnogi tradicionalni zanati, **ćurčijski se danas nalazi na ivici opstanka.** Malo je majstora, još manje učenika, a proces je dug, fizički zahtevan i daleko od brzog profita. Ipak, upravo to ga čini autentičnim.

U vremenu u kojem se sve proizvodi brzo i jednokratno, ćurčijski zanat nudi suprotnu filozofiju – **spor rad, trajnost i poštovanje materijala.** To su vrednosti koje savremeni svet ponovo uči da prepoznaje.

Zašto je ćurčijski zanat važan danas?

Priča o ćurčijskom zanatu nije samo priča o koži i krznu. To je priča o odnosu prema prirodi, o veštini koja ne može da se automatizuje i o znanju koje nestaje ako se ne prenosi.

Ćuršijski zanat u Ljuberađi

Sredinom dvadesetog veka u Ljuberađi je bilo više ćurčijskih radnji, evo nekih od njih :

- **Vitomir Živković** (1909 – 1983), živeo i radio u naselje Čavkari
- **Svetomir Mladenović** (1915 – 1980) , doselio se iz sela Dol
- **Ratko Ilić** (1921 – 19049)
- **Vukašin Rakić** (1929 – 19849), učio zanat kod Svetomira.
- **1955** godine u Ljuberađi je formirano **zanatsko proizvodno ćurčijsko preduzeće** gde se uglavnom poroizvodila **jelenska koža.**

Šta je jelenska koža i od čega se pravi?

Prava (izvorna) jelenska koža: Pravi se od kože **jelena, ali i od jagnjeće i ovčje kože.** Izuzetno je mekana, rastegljiva i otporna. Danas se koristi uglavnom u visokoj modi za luksuzne rukavice, jakne i obuću.

Tradicionalna krpa od "jelenske kože": Ono što kupujemo kao prirodnu krpu za brisanje automobila najčešće je **ovčija ili jagnjeća koža** štavljena pomoću ribljeg ulja (aldehidno štavljenje**). Ovaj proces koži daje specifičnu žućkastu boju, poroznost i neverovatnu moć upijanja.**

Čemu služi:

U odevanju: Koristi se za krojenje vrhunskih rukavica, jakni i modnih detalja jer je prijatna na dodir. **Za čišćenje i održavanje:** Zbog sposobnosti da upije veliku količinu tečnosti i ne ostavlja dlačice i tragove, koristi se kao profesionalna krpa za sušenje i poliranje automobila, stakala, ekrana i instrumenat

Ćurčije u Ljuberađi se nisu razlikovali od ćuršija u Srbiji. Možda je njihova specifičnost bila u tome kako su vršili pripremu i farbali kožu. Koristili su **trud** (***Fomes fomentarius***) **crnog jasena** (izraslina na jasenu, poznata kao trud). Tako da su njihovi proizvodi imali specifičnu nijansu braon boje, prepoznatljivu u Lužničkoj kotlinni.

12.Bombodžijski zanat

Bombondžija je zanatlija koji se bavi ručnom izradom i prodajom **bombona, lizalica, karamela i drugih slatkiša na bazi šećera**. Njihov rad, poznat kao bombondžijski zanat, predstavlja jednu od najslađih tradicija koja je u Srbiji neraskidivo povezana sa **liciderskim i voskarskim** veštinama. Bombondžije su često u istoj radnji pravili i prodavali sve tri vrste proizvoda, a njihovi mesta na vašarima bili su centralna tačka radosti za decu.

Istorijat

Veština ručne izrade slatkiša stigla je u Evropu sa Istoka preko **Osmanskog carstva.** U Srbiji se ovaj zanat razvija u gradovima tokom 18. i 19. veka, kombinujući tursku tradiciju (npr. izrada ratluka) sa srednjoevropskim uticajima iz Austrije i Mađarske.

Zlatno doba:

Period između dva svetska rata bio je vrhunac zanata, kada je Beograd, Novi Sad i Niš imali veliki broj zanatskih radnji koje su snabdevale građanstvo slatkišima za praznike.

Nakon Drugog svetskog rata, pojava velikih fabrika poput **„Pionira", „Kraša" i „Takova**" potisnula je zanatsku proizvodnju zbog jeftinije i masovnije proizvodnje.

Osnova za većinu proizvoda je **gusto ukuvan šećerni sirup (špinovani šećer),** kome se dodaju boje i različite arome poput mentola, voćnih ekstrakata ili ruže.

Bombodžijski zanat danas

Iako je danas ovo jedan od najugroženijih zanata, on nije upisan u Nacionalni registar nematerijalnog kulturnog nasleđa Srbije kao važno kulturno blago. Danas u Srbiji postoji tek nekoliko porodičnih radnji koje čuvaju ove stare recepte, služeći kao živi muzeji slatke istorije.

Najpoznatiji proizvodi:

- Svilene bombone: Vruća šećerna masa se ručno isteže i preklapa na velikoj kuki na zidu kako bi se uneo vazduh, što bombonama daje specifičan svilenkast sjaj.
- Luše (lizalice): Poznate i kao „lulice”, ovi štapići ili oblici na drvcetu (petao, srce) bili su zaštitni znak vašara.
- Ratluk i karamele: Pored tvrdih bombona, bombondžije su majstori za izradu mekanog ratluka i mlečnih karamela.
- Šećerne table: Ručno pravljene zamene za čokoladu koje su bile izuzetno popularne u prošlosti.

Tradicionalna radnja bila je ispunjena velikim staklenim teglama sa šarenim proizvodima.

U vremenu kada stari zanati nestaju pred naletom brze proizvodnje, pokazalo se da tradicija može da opstane kada postoji neko spreman da je nauči, sačuva i prenese dalje. A bombondžijskog zanata biće, kažu, sve dok bude radoznalih dečjih pogleda, šarenih čibuka u korpicama i vašara na kojima život još miriše na med, šećer i detinjstvo.

U Ljuberađi, odmah poisle rata bomodžijsku radnju je i dalje džala udovica **Drađinja**. Imala je dva deteta, blizanca **Josifa Josimku**. Radnja je bila, ustvari drvena baraka u samom centru Čaršije pord stare lipe (za lipu se nezna koliko je stara) i čaršijske česme. Posle desetak godina odselila se u Vršac, u Vojvidinu.

Tradicionalna radnja obavezno je imala izloge gde su prikazivani šareni proizvodi.. Međutim, bombondžije su bile poznate po svojoj mobilnosti: za vreme pijačnih dana, vašara ili sabora, majstor bi izlazio iz radnje i svoje slatkiše prodavao iz **korpe,** sa pokretne tezge ili posebnih kolica.

Bomodžijski posao u 20. veku nastavila je da radi porodica Stojana iz Radinjinca.

STOJAN STANKOVIĆ (1918 – 1987), bombondžija iz sela Radinjinca, sinovi :

- **BOGOSAV (STOJAN) STANKOVIĆ** (1930 – 2001) zvani **„Boća**", doselio se u Ljuberaću i napravio kuću.
- **BOŽIDAR (STOJAN) STANKOVIĆ** (1932 – 2001), bombondžija doselio se iz Radinjinca, supruga Desanka. Deca Radoslav, Jovan i Ruža.
- Radoslav Stanković zvani „Laka". Laka bombondžija živi u Čaršiji,deca Nenad i Predrag.
- Predrag Stanković rođen 1988 godine poseduje Poslastičarsku radnju u Babušnici

U vremenu kada stari zanati nestaju pred naletom brze proizvodnje, pokazalo se da tradicija može da opstane kada postoji neko spreman da je nauči, sačuva i prenese dalje. A bombondžijskog zanata biće, kažu, sve dok bude radoznalih dečjih pogleda, šarenih čibuka u korpicama i vašara na kojima život još miriše na med, šećer i detinjstvo.

U Ljuberađi, odmah poisle rata bomodžijsku radnju je i dalje džala udovica **Drađinja**. Imala je dva deteta, blizanca **Josifa Josimku**. Radnja je bila, ustvari drvena baraka u samom centru Čaršije pord stare lipe (za lipu se nezna koliko je stara) i čaršijske česme. Posle desetak godina odselila se u Odžaci, u Vojvidinu. U Beogradu koji nikad ne staje, poslastičarnica TEFIK je mesto gde vreme na trenutak uspori. Gde ljudi zastanu, **uzmu baklava, tulumbu ili parče torte**, i sete se koliko su male stvari zapravo velike. Jer na kraju – nije stvar samo u tome šta se prodaje. Stvar je u tome kako se ljudi osećaju kada odu odatle. A odavde odlaze sa osmehom.

Tulumbe

Majstom Boća se vajka. Pa ja ovde nemam takvu mušteriju. Uglavnom prodajem borbone i ratluk, lizalice, štapiće. Pravim baklava i tolumbe, preko leta sladoled. Imam mašinu za soda vodu mušterije su mi čaršijske kafane i ponek domaćin. Prazne sifone mi vraćaju da ih ponovo punim.

Kada je Boća pravio tulumbe zvao je dečake Mihu I Mahu da mu prave društvo, da mu po ko za koj put pričaju o poslastičarnici Tefik u Beogradu. Nudio bi ih da jedu baklave koliko hoće. Oni bi pojeli jednu dve pa bi trčali na česmu pord stare lipe, napili se hladne vode i ponovo vraćali u bomodžijsku radnju da mu pričaju o poslastičari u Beogradu. Boći su dali nadimak "BOĆA TEFIK". Nije se ljutio, samo se smeškao.

… "Ljudi moji, kako je to fino krckavo spolja, iznutra mekano i rupičasto, a onaj blago lepljivi sirup okolo se upije u tulumbu tek malkice da ona postane fina sočna, ali ne previše da bude mokra i da se raspada. Nije čak ni jako slatko, već nekako prijatno slatko sa svežinom limunovog soka koji sam dodala u sirup upravo da bi neutralisao slatkoću.

Imao je zlatan zub :

… "kad se Boća nasmeši iz usta mu bljesne zlatni zub. Bilo je to period kada je svaki sjaj bio dokaz uspeha. Imati zlatan zub (često prednji) – značio je „ postigao sam nešto u životu"… Zlato u ustima je glas koji govori „ja vredim". To je identitet u jednom osmehu, u osmeh za ceo život.

Boća "Tefik" bio je uspešan zanatlija.

13. Krečarski zanat

U dalekoj prošlosti, dok su ljudi pekli meso na krečnjaku, primetili su da kad na njega padne kiša, nastaje kreč koji može da ima različitu upotrebnu vrednost. Tako se rodila ideja za proizvodnju kreča i osvajanje jedinstvene tehnologije, koja se nije menjala vekovima.

Krečana je napravljena od cigle, pečene ili nepečene. Dva-tri puta godišnje cela krečana se premazuje mešavinom smonice i pleve da bi se zaštitila cigla i trajala duže. U Ljuberađi ih je bilo tri . Sezona pečenja kreča traje od aprila do novembra.

Da bi se dobio kreč, prvo mora da se navadi kamen krečnjak iz majdana (kamenoloma), koji se potom razbija u komade. Iz majdana se kamen odvozi do krečane i onda ona počinje da se dene (pakuje).

Krečana

Uvek je denu dva čoveka i to tako što uđu kroz vrata krečane i slažu kamenje u krug dok ga ne svedu u ćemer (luk). Zatim jedan majstor ulazi u krečanu sa vrha i nastavlja da dene, dok mu drugi dodaje kamen po kamen. Kada je sve gotovo, krečana se zapali i loži između 36 i 48 sati, zavisno od vremenskih uslova i kvaliteta drva. Kada dostigne temperaturu od oko 1700° S, postaje užarena peć u kojoj se zapali krečnjak. Potrebno je oko 12 sati da se krečana ohladi, kada je kreč spreman za dalju upotrebu.

Krečarstvo, pečenje kreča jedan je od najstarijih zanata kojim se ljudi bave još iz perioda praistorije. Kao finalni proizvod u krečarstvu nastaje kreč. Ovaj kredasti mineral, lako rastvorljiv u vodi, nastaje procesom žarenja ili pečenja krečnjaka, na temperaturi iznad 1.000 °C, u za tu namenu specijalno sagrađenim krečanama (krečnim pećima) .

Kreč je jedan je od najstarijih i najrasprostranjenijih građevinskih materijala, koji se vekovima upotrebljava kao vezivno sredstvo u građevinarstvu ili kao premaz pri krečenju, odnosno bojenju i dezinfekciji spoljašnjih i unutrašnjih zidova stambenih i drugih objekata. Kreč se obilato koristi i kao hemijska sirovina u industriji, sredstvo za tretiranje otpadnih voda sa fero-sulfatom u zaštiti životne sredine, sredstvo za zaštitu biljaka sa bakar-sulfatom u poljoprivredi itd.

Vekovima se ljudi bave krečarstvom u poljskim krečanama, najčešće u ruralnim sredinamana na geografskim područjima širom sveta, bogatim krečnjakom i šumama (ogrevnim drvetom). Pečenje kreča kao i svaka druga zanatska proizvodnja, od svog nastanka, imala je svoje specifičnosti i zakonitosti koje su zavisile od geografskih karakteristika sredine, istorijskih perioda u razvoju društva, industrije, poljoprivrede i građevinarstva kao privredne grane.

Krečane u Ljuberađi pre Prvog svetskog rata nisu postojale niti se u njoj kreč prodavao. Javile su se mnogo docnije. Dve su podignute posle 1930 godine, a treća 1943 godine. Sve su dobro radile, a naročito je prodavan o pijačnom danom, sredom. Kamen za preradu uziman je iz Ždrela (Komaričkog levka), jer je pretežno sastavljen od krečnjačkih stena i doterivan je do krečana koje su se nalazile pored samog puta ispred Ljuberađe u pravcu Babušnice. Tu su bile dve krečane **Jovana Ilića iz Suračeva (Jova krečar) i Branimira Rakića (1907-1977) iz Ljuberaće, dok je treća Pilištarska bila u njihovoj mahali.**

14. Sodadžijski zanat

Zanat - **sodadžije, sodari, klakerdžije**, pripada grupi zanata novijeg datuma. Razvio se sredinom 20.veka. To su zanatlije koje su pravile i prodavale soda-vodu i druga osvežavajuća pića, od kojih su najpoznatija **klaker, oranžada i kabeza,** korišćeni najviše za ugostiteljske potrebe.

Ko je i kako pravio sodu?

Soda-voda je dobijana hemijskim procesom u kombinaciji pijaće vode i ugljen dioksida, čime se dobijala gazirana voda slična današnjim gaziranim kiselim vodama. Prodavana je u staklenim sifonskim bocama sa montiranim mehanizmom i ručkom.

Soda voda i sodadžijski zanat pripada grupi zanata novijeg datuma. Razvio se sredinom 20. veka.

Sodadžija, sodar ili klakerdžija je u prošlosti bio zanatlija koji je pod pritiskom obogaćivao običnu vodu ugljen-dioksidom. Da bi se dobila soda voda tj. gazirana voda. Ukus takve vode je bio veoma sličan današnjim jako gaziranim kiselim vodama.

Soda-voda se pakovala u sifonskim staklenim bocama na kojima je namontiran metalni mehanizam sa ručkom za sipanje koji pod pritiskom izbacuje soda-vodu. Voda na pritisak ručice teče u mlazu kroz cevčicu na sredini boce. Pored soda vode “sodadžije” su pravile i osvežavajuća pica, dodavanjem ektsrata i šećera pa se dobijao **klaker, oranžada, i kabeza** , korišćena najviše za ugostiteljske potrebe. Ovim pićima su se punile male flašice ili litarske boce sa specijalnim zatvaračem.

Soda voda se koristila za uklanjanje simptoma jake kiseline u stomaku, pravljenje špricera itd. **Sifonske boce su se koristile po više puta, i kad bi se ispraznile nosile se kod sodadžije na ponovno punjenje.**

Soda i najrđavije vino popravi!

Soda-voda je neutralnog ukusa, pa se može koristiti za razblaživanje alkoholnih pića, tako da im ne promeni ukus. Ljubitelji vina tvrde da pojačava aromu napitka od grožđa, dok mineralna voda pojačava njegovu kiselost**. Izreka kaže da kisela voda i najbolje vino pokvari, a soda i najrđavije vino popravi**.

Na našim prostorima su sodadžije bile jako popularne, a mnogi se sigurno sećaju, kada su zaprežnim kolima prolazili kroz mesta i vikali **„Sooodaaarrr…". Nijedna kafanska noć nije se mogla zamisliti bez sifona sode i nekog od domaćih vina, poput Leskovačke plemeke, "koji se smešani i presečena najlakše piju".**

Koliko flaša Ljuberaški sodadžija Ratko može da napunite za jedan dan?

„Mogu ja mnogo, ali nemam kupaca za toliko robe. Inače, ove flaše se vraćaju kada ih ljudi isprazne."

Sodadžijske radnje u Srbiji počele su masovno da zamiru devedesetih godina prošlog veka. Odumiranje ovog zanata je počelo kada je došlo do ekspanzije gaziranih pića, gašenja starih srpskih kafana i kada je ponestalo kvalitetnih patrona ugljen-dioksida i dobre vode.

.I ako je danas velika ponuda sokova i gaziranih pića ljudi i dalje kupuju sodu?

Sodadžijska mašina

„*Za špricer nema ništa bolje od sode. Ne može je ništa zameniti*."

Dakle, soda je praktično voda iz vodovoda kojoj vi dodajete ugljen-dioksid i zatim je dodatno filtrirate. Može li da se živi od ovog posla?

„*Teško se živi od ovog posla priča Ratko Dojčić - Gorčinac koji drži sodadžijsku radnju u Ljuberađi: Zato moram da se bavim i poljoprivredom*."

„Ova proizvodnja je ručna proizvodnja, samim tim i kvalitet soda vode je pravi i razlikuje se od industrijske. S obzirom da su ljudi zaboravili na soda vodu, znači trideset godina je nema na tržištu, iz

dana u dan ljudi se sećaju tih starih vremena“ - „Uglavnom su to ljudi srednjih godina koji već znaju šta je soda voda, i nekada su u mladosti pili **špricer, ili klaker, ili samo soda vodu”.**

Lako je sodu danas zamenila kisela voda, a sodadžijski zanat nažalost izumire, mnoge flaše za sodu iz ovog vremena preživele su raščišćavanja iz starih podruma jer su to predmeti koji imaju značaj antikviteta. Neki imaju pečat proizvođača, zanimljiv patent za puštanje vode ili su jednostavno interesantni kao predmeti kakvih više nema. Za razliku od današnjih plastičnih, to su **teške flaše od debelog stakla a one starije imaju olovnu “prskalicu”.**

Soda je bila jedno od omiljenih i najprodavanijih pića u prošlosti, a sodadžijski zanat jedan od zastupljenijih. Iako je sodu danas zamenila kisela voda, a sodadžijski zanat nažalost izumire.

Mnoge flaše za sodu iz ovog vremena preživele su raščišćavanja iz starih podruma jer su to predmeti koji imaju značaj antikviteta. Neki imaju pečat proizvođača, zanimljiv patent za puštanje vode ili su jednostavno interesantni kao predmeti kakvih više nema. Za razliku od današnjih plastičnih, to su **teške flaše od debelog stakla a one starije imaju olovnu “prskalicu”.**

Treća štipaljka

U Ljuberađi je bio razvijen kafanski život. Ali bilo je i izuzetaka.
Za Srećka se pričalo,
da od kad se oženio, povukao se, ne svraćao u kafane.
Kažu “uhvatio se ženi za suknju”.
Bio je sitan, a žena mu krupna.
Jednoga dana Srećkova žena Rusanda prolazila je pored kafane.
Čaršijski dokoni ljudi su je pitali
zašto ne pusti Srećka da svrati u kafanu na jedno piće.
Na to ona im je odgovorila pitanjem :
Znate li vi, badavdžije, za šta je dobra soda voda ?!! ...
Neznate!! ...
Samo za čišćenje VC šola.

Ali ubrzo je stigao odgovor. U Čaršiji se pročula priča,
kako Srećko obavlja ženski posao.
Suši veš na terasi.
Rusanda mu dodaje veš a on ga zakačinje na žicu.
Došle su na red i Rusandine gaće.
Čuje se Srećkov glas …
"Rusando dodaj mi još jednu štipaljku, malo su dve" !!!

15. Korparsko pletarski zanat

Korparsko - pletarski zanat predstavlja prestaru radinost, kojoj služi prirodni materijal uz minimalnu obradu i uz pomoć alata dnevne upotrebe, sačuvala se u jednakom ergološkom postupku od drevne starine pa sve do naših dana. Pletenje košara (pletenih korpi) i drugih sličnih proizvoda rasprostranjeno je u gotovo čitavom svijetu.

Umetnost preplitanja vrbovog pruć

Pored noža, za izradu proizvoda koriste se i makaze, kojima se vrbov prut seče na određenu dužinu, klješta koja služe za zatezanje i izvlačenje pruta tokom pletenja, šila različitih veličina za bušenje, čekići i naravno kalupi na kojima se oblikuju proizvodi.

Pored noža, za izradu proizvoda koriste se i makaze, kojima se vrbov prut seče na određenu dužinu, klješta koja služe za zatezanje i izvlačenje pruta tokom pletenja, šila različitih veličina za bušenje, čekići i naravno kalupi na kojima se oblikuju proizvodi.

Pletenje prućem

- Pletenje prućem je zanat koji datira od postanka sveta. Za bavljenje ovim zanatom potrebno je malo prostora, nekoliko jednostavnih alatki i spretnost ruku.Od raznovrsnih materijala najpoznatiji su: vrba(iva), trska, rogoz, ševar, itd.
- Pre nego se počne bilo šta plesti prućem, ono se mora pripremiti.
- Ubrano pruće se najpre oguli, zatim izmeri po debljini, i potom se slaže u snopove određene dužine i debljine.
- Tako pripremljeno pruće treba čuvati na dosta svežem i prozračnom mestu. Mesto ne sme da bude previše suvo, jer pruće postaje lomljivo, ali ni vlažno, jer se mogu pojaviti tragovi plesni.
- Pletivo se pravi od potpuno sasušenog pruća. Kada se pristupi pletenju, pruće se najpre pokvasi potapanjem u vodu, ali ne sme da se drži predugo u vodi jer onda pocrni. Posle kvašenja pruće se ostavi da odstoji 5 minuta na tlu kako bi se sacedilo i postalo savitljivije.
- Pletenje prućem razvija metodičnost, savršenu tačnost, spretnost ruku i pronalazački duh, a njime mogu da se bave i deca i odrasli.
- Pletenje prućem, kao zanat koji se od davnina razvijao pored reka. Od raznovrsnih materijala, a najčešće od vrbe, se prave brojni upotrebni predmeti za domaćinstva.
- U Ljuberađi je od uvek bilo korpara – pletača koji su se amaterski bavili ovim poslom, uglavnom za potrebe svog domaćinstva. Koliko autor zna bio je sredinom 20. veka jedn profesionalni pletač po imenu **„Jova korpar“.**

Radno mesto korpara-pletača

16. Jorgandžijski zanat

Proizvodnja nekad

Jorgandžije ručno prave svoje proizvode. Alati koje koristi u radu su **makaze, igla, konac, mašina za šivenje.** Jorgan se šije od platna i puni pamukom, a da ne bi ispao materijal kojim je napunjen, zašiva se koncem. Jorgandžije su prodavali i po meri po kojoj su kupci naručivali proizvode. Nekada su se za pravljenje jorgandžijskih proizvoda koristili uglavnom prirodni materijali kao što su vuna i pamuk, a proizvodi su bili teški i duže su trajali.

Proizvodnja danas

Jorgandžijske proizvode možemo još negde naći, uglavnom na pijacama i vašarima.

Zima i detinjstvo imaju jedan zajednički imenitelj, miris topline pod starim jorganima. Oni teški, šareni, ručno šiveni jorgani koji su nekada krasili **domove** malih i velikih porodica, nosili su sa sobom i težinu i mir, ali i posebnu čaroliju koju današnji materijali ne uspevaju da ponove. Pod njima je bilo teško otvoriti oči kada sunce izađe jer je upravo ta neponovljiva težina grejala je više i od zagrljaja. A možda nam je ta „težina“ značila toliko baš zato što je čuvala sećanja i pričala priče mnogih generacija pre nas koji su se pod njima sakrivali od zime i pronalazili sigurnost.

Jorgandžijske proizvode možemo još negde naći, uglavnom na pijacama i vašarima.

Ovim zanatom se danas malo ko bavi pa je on u izumiranju. Lakše je proizvoditi savremenim mašinama i kupovati proizvode jer stari tradicionalni zanat ne donosi zaradu. U našoj zemlji ima još neka jorgandžijska radnja, a njenu uslugu koriste uglavnom stariji građani.

Danas, kada pokrivači postaju sve lakši, praktičniji, uniformisani *(da ne kažemo da su svi, isti)*, u njima kao da nestaje neuhvatljiv komad tradicije. Neki možda ne primećuju tu razliku. Ali, oni koji pamte, osećaju razliku odmah. Vuna je zdrava i topla. Doktori kažu – da zna narod koliko je vuna zdrava niko je ne bi bacao nego bi se svi vratili na vunu.

Iako je proizvodnja ručno rađenih jorgana opala zbog jeftinih, industrijskih zamena, jorgandžijski zanat se i dalje održava kao deo kulturne baštine, a potražnja za kvalitetnim, unikatnim jorganima i dalje postoji.

Jorgan kao važan deo devojačkog miraza

Davali su se pre u okviru devojačkog miraza, jer nije bilo frižidera i zamrzivača na poklon, nego su se oni poklanjali

Nekada je Lužnički kraj živeo od stočarstva. Ovaca je bilo u svakom domaćinstvu . Stari svet po selima zna šta znači imati pravi vuneni džemper, kapu, šal ili čarape, bez toga se nije moglo.

U čaršiji je postojao **jorgandžijska radnje Novice Drce,** gde se ručno šilo i to **jastuci, pokrivači, dušeci i jorgani**.

Za recimo jedan jorgan bilo je potrebno 3 kilograma dobre runske vune, koja je dva puta prošla kroz mašinu za drndanje, a za dušek bilo je potrebno pet puta više.

* * *

Vodenica Novice Drce

Novica Drca pored svog osnovnog jorgandžijskog posla hteo je da se okuša i kao vodeničar. O vodenicama pisano je posebno poglavlje. Ali ova vodenica uzeta je kao poseban kurozket.

Godine 1936 Novica se odlučio da napravi malu vodenicu sa turbinskim pogonom.

… "Vredan i preduzimljiv čovek, niti je pio rakiju niti pušio duvan. Nije bio mnogo rečit a radio je kažu, to se čudo nije videlo. Nikad nije mirovao, nije stajao, priča se da mu mrav ravan nije bio. Samo takav čovek je imao hrabrost da napravi vodenicu u samom Ljuberaškom levku, jer tu objektivno nikakvi uslovi nisu postojali".

Za pokretanje vodeničnog kamena potrebna je odeđena količika vode (100-150) litara u sekundi i razlika u nivoima gornjeg i donjeg vode na turbini oko 3 metara tj. da se potencijalna energija tranformiše u kinetičku energiju.

Tu gde je Novica zamislio da podigne malu vodenicu, na početku Komaričkog levka bilo je nezamislivo jer svaka malo veća voda odnela bi i kamen i buku. Dali je on znao ili su ga ljuberaški vodeničari naučili odlučio je da kupi malu Fransisovu turbine koja bi možda mogla bezbedno namontira. Kako su ljuberaške vodenice građene mogli bi da im pozavide i hidroinžinjeri ljudima koji su bili polu pismeni, ali zdrave logike i pameti.

Na početku levka zajazio je veliki vir, podigao nivo vode za oko jedan metar. Uz samu ivicu s desne strane reke urezao je u stenu dovodnu vadu. Odvojio je od reke u dužini 15 metara i sproveo do malog betonskog rezervoara dimenzije 2 x 4 metara u koji je ugradio Francisovu turbinu.To je bio mukotrpan i dug posao ali ne i za Novicu Drcu nedostižan.

Samu vodenicu je sagradio uglavnom od drveta na stenovitoj podlozi, izdignutu tri metara iznad rečnog korita. Vodenica se savršeno uklopila u ambijent. Nisu je ugrožavale velike vode. Jedino je most koji je spajao vodenicu sa drumom bio ugrožen od velikih voda. To su u stvari bile dve grede od tvrdog drveta prikovane jedna uz druge i prebačene preko reke. Da most ne bi odnela voda, vezan je sajlom za desnu obalu. a voda je mogla samo da ga zaokrene nizvodno a ne i da ga odnese.

U sam objekat tj. u čeoni zid rezevoara ugradio je mala ***Francisova turbina (prečnik* rotora *60 cm)*** za pogon mlinskog kamena. Prenos snage od turbinskog kola na mlinski kamen - koji je uzdignut tri metara ostvaren je kaišnim poluukrštenim prenosom sa pljosnatim kaišem.

Ceo mehanizam je mali i kompaktan, što je omogucilo da se na ovom mestu izgradi vodenica. Mlivo je do vodenice prenošeno ručno preko mostića.

Ovo mesto je bilo, a i danas je poznato, ne po vodenici, već kao ***Novičin jaz***. Verovato zato što su u ovaj vir deca i ribari pecali čuvene zelenkaste klenove.

Nizvodno ispred samog komaričkog vodopada sagrađene su dve vodenice pored samog mosta, s leve strane ***Krljotinska*** i desne strane ***Glavšinska.***

17. Šnajder - krojač

Krojač je vrsta zanatlije koji šije i kroji odeću. On šije odeću prema porudžbini od različitog materijala.

Ovaj zanat je među najstarijima u regionu. Najpre se javlja u Vojvodini u 19. veku kada su krojači počeli da šiju modele odeće poznate u inostranstvu. Tada je odeća koja je bila dostupna samo **bogatom sloju stanovništva** postala dostupna i drugim građanima. Nastankom šivaćih mašina u 19. veku došlo je do revolucije u proizvodnji odeće, a stvaranjem savremenih mašina proizvode se jeftiniji proizvodi nego oni stvoreni krojačkim uslugama.

Proizvodnja

Krojač pravi odeću u zatvorenoj prostoriji, u svom prostoru ili radionici. Njegov posao je naporan i zahteva sedenje i stajanje. Alati koji koristi su **mašina za šivenje, igla, krojački metar, krede.** Mora da bude spretan, dobrog vida i kreativan kako bi najbolje odgovorio zahtevima klijenata. Proizvodi se kroje po narudžbini i po meri

Krojački zanat dok se nisu pojavile savremene mašine bio je izuzetno cenjen. U Srbijivini krojači su se pojavili u vreme austrougarske mode, odnosno krajem 19 vijeka. Nastankom **šivaćih mašina** došlo je do revolucije u proizvodnji odeće.

Odeća koja je bila dostupna do tada samo bogatom stanovništvu postala je dostupna i drugim građanima. Međutim, krojenje i šivanje bili su i pre pojave **krojača,** kakve mi znamo . Tim poslovima bavili su se **terzije** , ali oni nisu izrađivali svakodnevnu odjeću već odjeću samo za posebne prilike koja se ukrašavala , a za ukrašavanje raznih odeće upotrebljavane su **razne vrste gajtana (vuneni, svileni, zlatni i srebrni**).

Oni su izrađivali ono što mi danas zovemo narodne nošnje. Krojenjem su se pre **krojača** bavile i **abadžije**. Razlika između **terzija** i **abadžija** bila je u materijalu, kroju i načinu ukrašavanja. Terzije su šile uglavnom za gradsko stanovništvo, dok su **abadžije** šile za seosko.

U 20 vijeku krojači su imali pune ruke posla. Svako ko je držao do sebe morao je imati svoga krojača koji će mu iskrojiti odelo ili haljinu iz nekog modnog časopisa. Oni su i pravili ali i prepravljali i popravljali odeću. U ovom vremenu kada tekstilna industrija masovno proizvoditi odeću za male pare potrebe za krojačima je sve manja.

To je dovelo do toga da je i krojača sve manje, a u Srbiji mogu se naći samo još u većim gradovima. Sve je teže naći nekoga krojača da vam izradi odelo ili skrati pantalone, zameni rajsferšlus ili prepravi nešto drugo. Samo još oni koji drže do nekog svog stila ili se ne mogu ubaciti u novu konfekcijsku odeću još idu kod krojača.

* * *

Posle rata krojački zanat u Čarčiji se naglo razvija. Otvaraju se radnje :

Dimitrija i Čedomira Stojanovića, Sergija Stefanovića, Relje Spiridonovića (1897–1951), Dragomira Marinkovića (1903 – 1988), Čedomira Nikolića, Aleksandra Mladenovića (1922 – 2013), Sande Marinkovića i dr.

Ovde će biti opisana šnajderska radnja Aleksandra Mladenovića zvanog **"Rade šnajder".** Nasledio je kuću i radnju od tasta Relje Spiridonovića,u gonjem delu čaršije.

Bio je jedan od najboljih majstora svog zanata u Lužnici. Zbog velikog posla uvek je držao po dva šejrta. Bio je poznat i veoma tražen za šivenje muških odela.Uglavnom su kod Radeta, imućniji građani šili svadbena odela sinovima. Koristio je štofove fabrike tekstila Vučje - Leskovac , koji su bili poznati po kvalitetu. **Nošenje štofa sa potpisom Teokarevića bilo stvar prestiža.** Teokarević sa trojicom sinova stvorio je čitavu tekstilnu imperiju, jednu od najjačih u Srbiji, a s poštovanjem njihova imena izgovorala su se i u Evropi. Štof sa potpisom Teokarevića mogao se kupiti u najznačajnijim evropskim prestonicama, a njegovo nošenje bilo je stvar prestiža.

Sudbina fabrike štofova – Vučje

Krajem 19. i početkom 20. veka Leskovac je prerastao, od trgovačkog i zanatskog centra, u centar tekstilne industrije od nacionalnog značaja u Srbiji.

Na uspon tekstilne industrije u Leskovcu najviše je uticao geografski položaj grada, gusta naseljenost, stečeni kapital, razvijena trgovina gajtanom i užarijom i iskustvo stanovništva u izradi domaćeg gajtana.

U periodu između dva svetska rata u 20 tekstilnih fabrika i većih radionica radilo je preko 2.500 radnika što je više od polovine svih radnika u gradu. Kvalitet leskovačkih štofova je bio na izuzetno visokom nivou, u rangu engleskih štofova, a Leskovac je poneo naziv Srspki Mančester.

Fabrika tekstila koju su osnovali industrijalci porodice Teokarević (Lazar i Mita), izgrađena je krajem 19. veka (počevši od gajtanare 1889. godine). Ovaj tekstilni

18. Pekarski zanat

Pekarski zanat predstavlja veštinu pripreme i pečenja hleba i drugih peciva. Ova delatnost, koja zahteva poznavanje sastojaka, tehnika mešenja, fermentacije i pečenja, u Srbiji ima tradiciju dugu nekoliko vekova. Začet u periodu vladavine **Osmanskog carstva**, ovaj zanat je počeo naglo da se razvija nakon početka stvaranja moderne srpske države u 19. veku**. Pekarski zanat**, kao i hleb u srpskoj tradiciji ima jedinstveno mesto i prati svakog **Srbina**, u stopu, kao zanatska delatnost kao izvor **hrane,** kao deo **kulturna baština** i religijski simbol - od rođenja do smrti, pa i posle smrti. Takav odnos prema hlebu, proizvodu srpskih pekara nije zaboravljen ni u najtežim uslovima rata. Hleb se u **srpskom jeziku** koristi i kao uopšteni sinonim za hranu. **Kada neko u Srbiji pita - ima li hleba? misli - ima li nešto za jelo?.**

Proizvodnja hleba obuhvata pripremu sirovina, mešenje i oblikovanje testa,

(narasvanje) i pečenje. Osnovni koraci pretvaraju brašno, vodu, kvasac i so u gotov proizvod kroz strogo kontrolisane fizičko-hemijske procese.

Proces proizvodnje hleba

Priprema sirovina:

- Kontrola kvaliteta brašna, vode i kvasca. Temperatura vode se podešava da bi temperatura testa bila oko 30°C.

Mešenje:

- Spajanje sastojaka i razvijanje glutenske mreže koja zadržava gasove i daje elastičnost

Fermentacija : .

- Kvasac troši šećere i stvara ugljen-dioksid (CO_2), zbog čega testo raste i dobija šupljikavu strukturu.

Oblikovanje:

- Deljenje testa na komade i fino oblikovanje vekni.

Završna fermentacija:

- Odmaranje oblikovanog testa u komorama.

Pečenje:

- Toplota u peći širi gasove, fiksira strukturu i stvara koru.

Hlađenje:

- Smanjivanje temperature pre pakovanja i sečenja

* * *

U Ljuberađi, su pekare držali ljudi koji su dolazili iz druga mesta.

Evo imena nekih od njih :

Dragutin Stojanović, Radoslav Krstić, braća Duško i Veka Manići iz Gorčinca.

Braća Manići u početku su radili zajedno , a kasnije su se izdvojili u posebne pekare.

Veka Manić koristio je brašno Žitopromet – Niš za pravljenje belog hleba, a od brašna

Ljuberaških vodenica pravio je crni lebac koj se više pravio. U početku je previo okrugle ,velike hlebove. Kasnije je počeo da pravi vekne.

Veza Veka – Uroš

Ako bi se u Lužničkoj kotlini, za nekoga pričalo da je jak, reklo bi se da je " **jak kao Uroš iz Berduj "** . Uroš je bio dobra ljudska duša, fizički vrlo žilav i jak. Nije imao ni magarca ni brdkog konja, a ni novčanik. U čaršiji je silazio često. Ustvari silazio je kad je bio gladan.

Sreda, pijačni dan u Čaršiji. Uroš je krenuo na pijacu i uspt svratio u šumu, otsekao bukovo drvo, okastrio grane, zametnuo ga na leđa i krenuo dalje. Dole u dubini kotline gleda dve reke. Čaršiju vidi kao na dlanu i narod koj se kreće gore dole a vidi i pekaru. Čini mu se da oseća miris vrućeg hleba. Ubrzo je stigao i spustio gredu ispred pekare.

Veka pekar davao je Urošu, ponekad beli hlebac a ponekad crni zavisno od veličine grede koju je doneo.U to vreme pekari su mesili samo okrugli veliki hlebac, vekne nisu postojale. Beli lebac mesio je od brašna iz magacina ***Žitopromet-Niš*** a crni od brašna iz ***Ljuberaških videnica***.

Čaršijska deca su volela Uroša, pokušavala su da podignu jedan kraj grede ali je to išlo teško. Gledala su Uroša, koji je na glavi imao staru kapu, verovatno nekada je to bio kačket. Na ramenu mu je visila torbica od kozje dlake a uvek je nosio u levu ruku sekirče. Brkove nije imao. Pitali su ga kako je doneo ovako teško drvo. Slegao bi ramenima, nešto im odgovarao štrpao parče po parče i jeo hleba, smeškao se.

Živeo je još nekoliko godina. A ona je jedne srede iznenada umro sedeći na klupi ispred radnje Vlajka opančara. Svi su znali i žalili Uroša, a deca najviše. Čaršijske žene su pričale, jadan ***zavalija,*** neka mu bog dušu prosti, ***ali bar, nije gladan umro.***

Ulazk Nemaca u ljuberđu

Priča Svetislav Milojković učitelj, rodom iz Nozrine kod Žitkovca, a docnije nastavnik gimnazije u Ljuberađi.

Osvanuo je 9. april 1941 godine. Vojska je još uvek otstupala, naročito koja se kretala zapadno od Caribroda, prema Deščanskom kladencu. Hteli ili ne ona je morala u pravcu **Babušnice i Ljuberađe**. Glavna putna arterija **Caribrod -Ljuberađa – Vlasotince** glavni je pravac otstupanja. Otstupalo se i prema Beloj Palanci, ali u mnogo manjoj meri. Planine su bile mnogo sigurnije, zato se njima išlo. Jedino su ostaci artiljerije i komore išle drumom. Inaše pešaci i konjanici na drum nisu silazili.

Otstupanje je bilo kao i u toku jučerašnjeg dana – u neredu. Od vojničke spreme nosile su se samo puške, a mnogi su se i nje oslobodili. Pobacali su ih iz straha da ih neprijatelj ne presretne pod oružjm. Neki su se presvukli u civilna odela. Oružje su dali seljacima.

Do 10 sati Babušnica se javljala, pa je prestala. Niko se više nije javljao, mada je Hristivoje Mladenović, po odlasku Dragomira, preuzeo poštu i stalno pokušavao da uhvati vezu sa Babušnicom. Znači i sa njom nešto nije u redu. Međutim nikakva se pucnjava nije čula.

Odjednom se pojavio jedan avijon, pa još jedan. Doleteli su iz pravca Babušnice. Nad Ljuberađom su prokrstarili nekoliko puta, pa se vratili. Sa preslapa se čula puščana vatra. Vojnici su gađali avione.

U to doba svaki je gledao da je što dalje od puta u Ljuberađi. U Njoj je ostao po koji vojnik ili grupa koja je tek naišla. I ljudi iz čaršije sklonili su se u obližnje mahale. Samo da nisu pored puta. Jedino su u domovima ostali stari ljudi.

Još dok smo bili u Dragincu, primetili smo neku motorizaciju u Babušnici, ali smo u prvi mah mislili da je, možda, naša. Međutim, dvogledima smo utvrdili da su nemci. Izviđali su onda put Babušnica – Ljuberađa, ali nismo primetili kretanje nikakve vojske. Bio je skoro pust. Ovde onde po koji prolaznik i to je sve. Međutim, lepo smo videli delove naše vojske kako stupaju od Kambelevca preko Gorčinca ka manastiu u Prevrškoj dolini. Održali smo kratko savetovanje šta da radimo i složili se da idemo u pravcu Ljuberađe. Samnom je bio **Tihomir Ristić** i još nekoloko vojnika.

Kad smo ulazili u Ljuberaško ždrelo videli smo izbušene rupe za mine, ali mina nema. Opsovali smo i nastavili dalje. Ušli smo u Ljuberađu. Nekoliko radnji i duđana na ulazu bilo je zatvoreno. Uđosmo u poštu i tu zatemosmo.kapetana prve klase Ristića, komandanta radničkog bataljona, koji je 8. aprila ranjen u Željuši blizu Caribroda, gde je tražio telefonsku vezu sa Vlasotincem da mu kola pošalju, jer je bio iscrpljen (prebijena mu je dsna ruka i iscurila je velika količina krvi).Rekao sam mu : „ Gospodine kapetane, sklonite se negde u selu jer su nemci već u Babušnici , a kroz koji čas biće i ovde ” Hristivoje Mladenović, koji je jedini ostao u pošti opomenuo me je rečima : „Kakvi nemci, zašto unosite zabunu u narod !? “ Naredio sam mu da traži vezu sa Babušnicom, ali veze nije bilo. Za to vreme Tihomir Ristić, učitelj, onako umoran, jer smo se celog prethodnog dana povlačili i cele noći ponevremenu lomili, a i još i bolestan, ušao je u kafanu koja je bila do pošte da se odmori. Iz pošte sam došao i ja. On je već seo. Rekoh mu da je telefonska veza između Babušnice i Ljuberađe prekinuta. U kafani je bili nekoliko stolova bez čaršava, a sa zidova poskidane slike, samo se poznaju mesta gde su stajale. Stari deda **Toza Mladenović,** čije sam ime saznao kad sam tamo došao kao učitelj, bio je u kafani sam, jako zabrinut. Još nismo ni predahnuli ni popili rakiju koju nam je deda Toza , ne naručenu doneo, kad se začu štektanje nekog mitraljeza od ljuberaškog groblja prema **Komarici**. Bilo nam je jasno da nailaze Nemci i opet smo počeli da psujemo što Ždrelo nije minirano. Pitali smo kafedjij na koju stranu da bežimo. On nam pokaza zasnji izlaz i uputi nas u **Nerezinu** . Ali mi nismo imali mnogo vremena ni da izadjemo iz zgrade, jer se nemački tenkovi zaustaviše pred poštom. Nastade dreka i lupnjava. Za to vreme mi smo se popeli na sprat i odozgo posmatrali kolonu tenkova. Moj drug Tihomir Ristić kaže : „ što nemamo sad jednu flašu benzina da zapalimo ovaj tenk, usporilo bi njihovo kretanje” . U tom momentu čusmo pucnjavu ispod nas u kafani. Pomislili smo da bacaju bombe u zgradu, pojurili smo uz Nerezinu, ali Nemci osuše paljbu na nas i mi smo bili prinuđeni da legnemo . Jedno platno natruleli taraba usled nemačkih rafala pade na nas. Nekoliko trenutaka kasnije dojureše pet Nemaca. Dvojica digoše platno koje je palo preko nas, a druga dvojica su nas držala na nišan, a peti pokazuje da se predamo.

Odatle nas spustiše preko Srećkove avlije na put. Tihomira Ristića pošto je bio star i iznemogao, popeše u limuzinu, a nas u kamion snekoliko folksdojčerima. Usput su videli borbu s našima koji su pucali s okolnih brda. Tada sam ranjen na dva mesta. Ali nisam bio siguran dali prilikom zarobljavanja ili krilikom prevoza kada smo se kretali prema Velikom Bonjincu.

Kada sam posle oslobođenj došao u Ljberađu za učitelja, pričali su mi ljudi a naročito deda Toza, da su Nemci pucali u kafanu, jer su se, ulazeći u nju, ogledali na staklu šubera, pa su pomislili da su tu vojnici, te su obmanuti, pucali su u svoje senke. A Raša letos pričao mi je da su ga Nemci, kada su nas našli zapitali ima li vojske, a on je odgovorio da nema. Međutim, kada su nas zarobili, hteli su da ga streljaju što ih je obmanuo, mada nas drugi od meštana sem Hristivoja i deda Toze, nisu videli kad smo ušli u kafanu ! . . . Šta je bilo sa kapetanom Ristićem neznam, a Tihomira su Nemci odveli u Niš o kao bolesnog odmah pustili, a mene oteraše u zarobljeništvo. Izvod iz pisma S. Milojkovića od 26.6.1957 godine koje se odnosi na ulazak Nemaca u Ljuberađu.

To su prvi trenuci prilikom ulasku Nemaca u Ljuberađu, koje nam opisuje Svetislav Miljković. A očevici dalje vele, da se nisu mnogo zadržavali, da su otvorili sve radnje koje su bile zaključane i da su odlazili dalje. Iz bakalske radnje **Čedomir Stojadinović i Dragoljuba Milosavljevića** odneli su što su za jelo našli, pretežno, bombone, čokolade, šećer, biskvite, pirinač – mada su ovi posle trubili kako su „ opljačkani do gole kože “.

Ulazak Nemaca u Ljuberađu zatekao je čaršiju pustu. Radnje i dućani bili su zatvoreni. Gotovo svi iz Čaršije sklonili su se u **Pilštarsku mahalu ili na gore na Prespal**, plašeći se uличne borbe. Kada se saznalo da Nemci nikoga ne diraju, ljudi iz Čaršije počeli su da se vraćaju svojim domovima.

Nemački tenkovi ušli su u Ljuberađu oko 12 sati. Pošto su prokrstarili gore-dole, produžili su dalje. Odmah iza njih naišle su mehanizovane jedinice i po koja borna kola. Posle kraćeg zavstavljanja i bez zadržavanja išli su dalje.

Nemci su pozvali članove opštinske uprave, na čelu sa predsednikom **Manojlom Petrovićem,** da odmah preuzmu vlast. Izdali su strogo naređenje u pogledu sakupljanja i predaje oružja koje je naša vojska bila pobacala na sve strane. U zapovesti o predaji uključeno je i lovačko oružje. Za prikrivanje oružja, za napad na nemačku oružanu silu ili rušenje objekata kuda ona prolazi, kao i za krađe i pljačke predviđena je smrtna kazna. Da bi se stanovništvo upoznalo sa naređenjima, opštinama su predali štampane naredbe u vidu plakata, na nemačkom i srpskom jeziku, od kojih se svaka tačka završavala pretnjom smrtne kazne. Slova iz kojih su sastavljene reči **smrtna kazna** bila su crno upadljiva.

K A F A N E

Kafane u Srbiji

Prva kafana u Evropi otvorena je u Srbiji. Srbi su poznati kao veliki ljubitelji kafe ali i kafanskog života, koji se, doduše, danas znatno razlikuje od onoga što je nekad bio. Nekada se u kafani služila samo kafa, a danas je kafana mesto koje, često, nije ni nalik prvobitnoj instituciji.

Mnogi strani narodi čak ne mogu da shvate, kada uče srpski, šta je kafana, a šta kafić, i nikako im nije jasno kako mi imamo **i kafić i restoran, i pab tzv. pivnicu, i noćne klubove i kafee,** a svejedno se od svih izdvaja – **kafana.** To je najteže shvatiti nekom strancu koji dolazi upoznati srpsku kulturu i učiti srpski jezik. Naći pandan u svojoj kulturi i jeziku za ovu najstariju kulturno-sociološku tekovinu – njeno veličanstvo **KAFANU.**

Ovakav život, kod Srba je otpočeo 1522. godine, čitav jedan vek pre ostatka **Evrope.** Vremenom su kafane postale ozbiljne istitucije koje su propisivale svoja pravila. U vreme kneza Miloša Obrenovića kafana je bila mesto u kome je **zabranjeno da se puši, psuje i pljuje**.

Važni poslovni i politički dogovori, pisale pesme i stvarana umetnost. Kafana je predstavljala mesto gde su svi bili jednaki, gde su se razmenjivale vesti i oblikovalo javno mnjenje pre pojave modernih medija.

U predratnoj Srbiji kafana je bila prava društvena institucija i centar javnog života. U njoj su se donosile važne političke odluke, rađala umetnička dela, osnivale političke stranke i slavili ili

tugovali najvažniji životni trenuci. Trgovci i zanatlije su tu dogovarali poslove i sklapali ugovore. Funkcionisala je kao drugi dom za građane svih slojeva

Kafa kao simbol kafana

Kako je nastao ovaj značajni društveni fenomen?

Ispijane kafe za mnoge danas predstavlja ritual opuštanja od napornog dana i vreme kada, bar na kratko, spoljašnji svet možemo da ostavimo po strani. Kafu ispijamo u društvu najdražih osoba, i uz nju pričamo o životu, donosimo važne odluke i razrešavamo životne probleme.
Kafa je danas usko vezana za toplinu doma ili ambijent modernog kafića, međutim, **u prošlosti kafa je bila simbol kafana u srpskom društvu.**

Da li ste znali da se po nastanku kafane, u njoj dugo služila samo turska kafa?

Kafane koje danas poznajemo **u velikoj meri se razlikuju od onoga kakve su one bile** kada su nastale, kao i kakve su bile kroz vreme, dok su se razvijale kako bi postale onakve kakvim ih danas znamo. U nastavku teksta saznajte kako je nastala i kako se razvijala kafana – uticajna društvena institucija u Srbiji.

Istorija kafane – kako je nastala prva srpska kafana?

Prva kafana u Srbiji otvorena je 1522. godine u Beogradu na Dorćolu, a vrlo je zanimljiva i slabo poznata činjenica da je ova kafana zapravo bila **prvi objekat ove vrste u celoj Evropi**.
Otvorili su jeTurci, a u njoj se tada služila samo turska kafa koja se pila iz malih šoljica. Takođe, ulaz je bio dozvoljen samo muškarcima. **Tada su Srbi zapravo po prvi put upoznati sa ovim napitkom, koji je i dan danas ostao omiljeni napitak mnogih.**

Upravo u tim kafanama upaljena je prva sijalica, zazvonio prvi telefon, održan prvi sajam knjiga, puštene prve pokretne slike, šest meseci nakon francuske premijere braće Limijer.

Pre ove sudbonosne godine, gostionice i drugi objetki slični kafanama ljudima su služili samo kao usputna mesta tokom putovanja. Međutim, sada su one postale važni centri društvenog, političkog i umetničkog života.

Kafana je dobila svoj naziv od turske reči *kahvehane*, koja je nastala od arapskih reči ***qahve* (kafa) i *khane* (kuća).** Međutim, **kafane** se u početku nisu nazivale ovako – svoje ime dobile su tek 1738. godine, kada su nakon austrijske vlasti Turci ponovo došli u Beograd.

19. vek – doba procvata kafana u Srbiji

U 19. veku, za vreme vladavine Miloša Obrenovića, donose se određeni zakoni o ovim objektima i kafane dobijaju svoj status **"institucije"** u društvu. Uvode se zakoni o obaveznoj dozvoli za rad i **porez za mehandžije**, čime se smanjio broj objekata koji su zapravo bili mesto bluda i sumnjivih poslova. Zakonom je bilo propisano čak i od kog materijala se kafane mogu graditi, kao i koje veličine mogu biti.

U ovom periodu stvorena je jasna razlika između **restorana,** gostionica i kafana, a **držanje kafane smatralo se zanatom**. Otvorio se najveći broj kafana u Srbiji, i one stiču svoju veliku popularnost koju uživaju i dan danas. Unutrašnjost starih kafana činili su masivni drveni stolovi, **crveno-beli karirani stolnjaci**, drvene stolice ili klupe, i patina od duvanskog dima. Zidovi su bili ukrašeni uramljenim fotografijama, starim satovima i ogledalima sa gipsanim ramovima, dok se u uglovima osećao miris domaće rakije, kafe iz džezve i starog enterijera.

Enterijer starih kafana odiše toplom, autentičnom atmosferom i tradicijom. Njihovu unutrašnjost čine masivni drveni stolovi i stolice, patinirani šankovi, karirani stolnjaci, zidovi ukrašeni starim fotografijama, novinskim isečcima i tamburama, uz prigušeno svetlo i miris domaćeg pića.

Kafane u prošlosti nisu imale stolove i stolice, već meka sedišta duž zidova, koja su se nazivala ***minderlucima*,** a bile su toliko niske da se čovek u njima nije mogao ispraviti.

Posle Velikog rata (Prvog svetskog rata), kafane u Srbiji i Beogradu izgledale su kao centralna mesta društvenog, političkog i boemskog života. Arhivske fotografije iz 1920-ih i 1930-ih godina prikazuju objekte sa prepoznatljivim fasadama u tadašnjem srednjoevropskom i balkanskom stilu, sa drvenim stolovima, jednostavnim enterijerima i često prepunim baštama na ulicama.

* * *

Ambicija Milana Obrenovića da od Niša načini evropski grad koji neće ličiti na tursku kasabu ogledala se i u tome da je u gradu počeo da cveta kulturni život. Prema svemu sudeći, kamen temeljac kulturnog procvata Niša bila je upravo jedna – kafana.

Prvi niški hotel sa 18 soba, dva salona, velikom baštom i deset dućana zvao se EVROPA. Prvi gazda je bio ugledni niški dućandžija **Mihajlo Terzibašić,** da bi 1881. kafana prešla u vlasništvo vojvođanskog kafedžije **Luja Rupšića.**

Ipak, **ono po čemu je *Evropa* najpoznatija, desilo se 28. jula 1914. godine.** Tog dana, **Nikola Pašić, predsednik srpske Vlade,** bio je na ručku u bašti kafane sa svojom suprugom i dve ćerke kada mu je donet telegram koji je poslat iz Beča. Prema navodima iz zvaničnih dokumenata, **to se desilo između 12 i 13 sati, a sala je bila puna „beogradskog sveta".**

Vasilij Nikolajevič Štradman, ruski ambasador, bio je svedok ovog događaja i kasnije ga je ovako opisao u svojim memoarima :

„Oko dva sata, kroz kapiju restoranske bašte ušao je poštar i, pošto je prišao Pašiću, izvadio je iz torbe telegram. Pašić ga je uzeo, pročitao, prekrstio se i pružio ga meni. U telegramu je grof Bertold javljao iz Beča da je 'Austrougarska vlada, ne dobivši odgovor od Srbije na svoju notu od 23. jula, prinuđena da štiti svoje interese i od sada se nalazi u ratnom stanju sa Srbijom'."

Drugi izvori kažu da je, nakon što je pročitao tekst telegrama, Nikola Pašić samo rekao:

„To smo i očekivali."

A onda je nastavio s ručkom kao da se ništa nije desilo.

Epilog ovog ručka u *Evropi* je svima poznat.

Kafane danas – šta se sve promenilo?

Kafane su danas postale spoj tradicije i modernog doba. Umesto mirnih mesta za jutarnju kafu, novine i diskusije boema, transformisale su se u fensi lokale, noćne klubove sa glasnom muzikom i prostore gde dominiraju gedžeti i društvene mreže, dok je stari boemski duh uglavnom opstao samo u retkim, autentičnim kutcima.

Muzika i atmosfera

- **Glasna muzika:** Umesto tihih tamburaša ili harmonike sa strane, danas dominira živa muzika uz mikrofon, sintisajzer i znatno jači zvuk.
- **Klupski imidž:** Mnoge kafane su poprimile izgled i pravila noćnih klubova, uz obavezne rezervacije i moderniji kodeks oblačenja.
- **Komercijalizacija:** Izbor pesama je prilagođen mlađoj publici i trendovima, pa se ređe čuju tradicionalne starogradske pesme.

Gosti i ponašanje

- **Telefon na stolu:** Nekada se u kafanu dolazilo radi razgovora i bekstva od stvarnosti, a danas su ekrani i fotografisanje atmosfere za društvene mreže deo obaveznog rituala.
- **Nova publika:** Pored tradicionalnih gostiju, kafane su postale glavno mesto provoda za sve generacije, posebno za mlade krajem nedelje.
- **Kratkotrajni izlasci:** Gosti se češće zadržavaju kraće i po tačno utvrđenom rasporedu, umesto celodnevnog sedenja i merkantilnih dogovora kao nekad.

Ponuda i enterijer

- **Moderan enterijer:** Karirana stolnjak-tradicija ustupila je mesto minimalističkom ili glamuroznom dizajnu enterijera.
- **Raznovrsnije piće:** Pored domaćih rakija i vina, ponuda je obogaćena modernim koktelima i stranom i zanatskom (craft) pivskom penušavom industrijom.
- **Cene i standard:** Troškovi izlaska su znatno veći, a kafana je od skromnog svratišta postala statusni simbol i investicija za provod.
- Kafane na našim prostorima postoje već pet vekova, pa nije ni čudo što su se za ovo dugo vreme toliko promenile. Danas takođe možemo uživati u modernijem tipu kafana koje poseduju određene odlike barova i klubova. . Međutim, jedna stvar je ostala ista – kafane su oduvek bile mesto dobre zabave i dobre atmosfere. Koji god tip kafane da vam više paše, možete biti sigurni da ćete u njoj pronaći dobro društvo i da ćete se sjajno provesti!

Kafane na našim prostorima postoje već pet vekova, pa nije ni čudo što su se za ovo dugo vreme toliko promenile.
Danas takođe možemo uživati u modernijem tipu kafana koje poseduju određene odlike barova i klubova. . Međutim, jedna stvar je ostala ista – kafane su oduvek bile mesto dobre zabave i dobre atmosfere. Koji god tip kafane da vam više paše, možete biti sigurni da ćete u njoj pronaći dobro društvo i da ćete se sjajno provesti!

Kafane u Ljuberađi

Kafana ili kod nas kavana

Geografcki položaj Ljuberađe od davnina nametao je potrebu za mesto gde mogu svratiti putnici i namernici. Otuda i pojava **pop Nikolinog hana u Miraščiškoj vodenici** i pop Adamovom Ždrelu. Posle oslobođenja od turaka Ljuberaždа dugo nije imala pravu kafanu sem pop Nikolinog hana koga je **držao Rista Veličković doseljenk iz Vlasotinca.** Mnogo docnije, **tek 1908 godine Todor Stojanović takođe je došao iz Vlasotinca podigao je prvu, pravu kafanu od tvrdog materijala.**

A posle Prvog Svetskog rata otvaraju kafane :

Mladen Stefanović, Srećko Mladenović, Novica milošević, Milan Rakić, Ljubimir Mladenović i još neki koji su se uz bakalske, bavili i kafanskim poslovima. **Sve govori da je u Ljuberađi bio razvijen kafansko život. One su naročito dobro radile za vreme pijačnog dana SREDE i u vreme vašara.**

Jedno vreme, u Ljuberađi vladala je čitava trka za bogaćenjem sa svim karakteristikama i manifestacijama palanačkog tiftizma.

Zanatlije, trgovci i kafedžije su mahom doseljenici, sem nekoliko domorodaca. Mnogi nisu mogli da opstanu pa su morali da se preorijentišu na drugu delatnost ili su se vraćali poljoprivredi.

Sredinom 20. veka, kada je Ljuberađa imala status varošice i privredni primat u lužničkom kraju, njene brojne kafane imale su ključnu ulogu kao centar društvenog, trgovačkog i javnog života celog regiona.

Ljuberađa je bila predisponirana za nagli razvoj

Ljuberađa ima živopisnu okolinu i izuzetan geografski položaj. Nalazi se između Suve planine i Planine Ruj. Ove dve planine odvaja rečna dolina reke Lužnice u ataru sela Ljuberađa na nadmorskoj visini cca 440 metara. Kroz Ljuberađu protiču i dve reke, Lužnica i Murgovica , kao i potok Zli Dol.

Kada bi se na mapi Lužnice ucrtao krug, centar kruga bila bi Ljuberađa. Ljuberađa je raskrsnica puteva za sela : Gorčince, Linovo, Grnčar, Vrelo, Leskovica, Berduj, Radinjince. A preko ovih sela, mnoga druga sela prirodno gravitiraju ka Ljuberađi. Ali ona je I na regionalnom putu koji spaja pirotsku i leskovačku regiju. Gotovo sva sela iz sliva reke Murgovice (Bukovika) I dobar deo Zaplanja bili su direkno ekonomski vezani za Ljuberašu.

Kafana u lužničkoj kotlini bilo je relativno malo, osim možda u Babušnici i V. Bonjincu po nekoliko. Druga mesta, takoreći nisu ni imala kafane. Zašto je Ljuberađa bila predisponirano za kafane i kafanski život.

Uticaj Ljuberađe na razvoj kafana

- **Urbanistički oblik: Oko kafana i trgovačkih radnji formirala se prepoznatljiva seoska čaršija, dajući Ljuberađi izgled urbane varošice.**

- **Geografski položaj:** Smeštaj na važnim putnim pravcima usmeravao je putnike i trgovce da zastanu u Ljuberađu (značajna raskrsnica).
- **Trgovačka frekvencija:** Dolazak seljaka iz okoline na **vašare i pijace** bazu je davao radu kafana.

- **Privredni centar:** Mehane su služile kao prve berze radne snage, mesta za dogovaranje trgovine i sklapanje poslova.
- **Sabirni centar:** Mesto susreta stočara, ratara i trgovaca iz okolnih sela. Gde se trgovalo stokompoljoprivrednim kulturamai zanatskim proizvodima.
- **Pijačni dani:** Sreda je bila dan za pazar, a kafane mesta gde su se sklapali poslovi i potpisivali ugovori.
- **Urbanistički oblik: Oko kafana i trgovačkih radnji formirala se prepoznatljiva seoska čaršija, dajući Ljuberađi izgled urbane varošice.**
- **Informativni biro:** Mesto gde su se razmenjivale najvažnije vesti, politika i informacije.
- **Proslave i okupljanja:** Prostor za organizovanje vašara, svadbi, krštenja i prazničnih veselja.
- **Putnička stanica:** Odmaralište za putnike i namernike koji su prolazili putem prema Pirotu, Babušnici ili Nišu.

- Ljuberađa je kroz istoriju, zahvaljujući položaju na raskrsnici lužničkog kraja i bogatstvu vodom (čuvena Komarička vrela), funkcionisala kao važno saobraćajno i trgovačko stecište. **Lokalne kafane i mehane bile su centralna mesta gde se odvijao društveni, ekonomski i politički život varošice, podstičući njen razvoj kroz sklapanje poslova i okupljanje putnika namernika.**

Najvažnije kafane u Ljuberađi poznate su pod ovim imenima :
Kafana Sretena Mladenovića, Milana Rakića, zadružna kafana, Stanka Rosćinog, Mladena Dolca, Pere Rakića, Dušana Stojanovića, Vite Milenkovića, Čede Milenkovića, Mičina kafana kao druge.

U daljem tekstu dat je opis poznatijih kafana u Ljuberađi

1. Kafana Sretena Mladeniviča (1879 – 1953)

Ova kafana se nalazi s desne strane puta u gornjem delu Čaršije .Sazidana je početkom dvadesetog veka od tvrdog matrijala sa dva nivoa. Donji , prostor za kafanu u gornji za stanovanje. Kafana je bila jedna od boljih. Poznata je po ulasku Nemaca u Ljuberađu. U daljem tekstu biće opisan taj događaj.

Osvanuo je 9. april 1941 godine. Vojska je još uvek otstupala, naročito koja se kretala zapadno od Caribroda, prema Deščanom kladencu. Hteli ili ne ona je morala u pravcu Babušnice i Ljuberađe. Glavna putna arterija Caribrod – Ljuerađa – Vlasotince glavni je pravac otstupanja. Otstupalo se i prema Beloj Palanci, ali u mnogo manjoj meri. Planine su bile mnogo sigurnije, zato se njima išlo. Inače, pešaci i konjanici na drum nisu silazili.

Otstupanje je bilo kao u toku jučerašnjeg dana – u neredu. Od vojničke spreme nosila se samo puška, a mnogi su se i nje oslobodili. Pobacali su ih iz straha da ih neprijatelj ne presretne pod oružjem. Neki su se presvukli u civilna odela. Oružje su dali seljacima.

Do deset sati Babušnica se javljala, pa je prestala. Niko se više nije javljao, mada je Hristivoje Mladenović, po odlasku Dragomira poštara, preuzeo poštu i stalno pokušavao da uhvati vezu sa Babušnicom. Znači, i sa njom nešto nije u redu. Međutim nikakva se pucnjava nije čula.

Odjednom se pojavio jedan avijon, pa još jedan. Doleteli su iz pravca Babušnice. Nad Ljuberađom su prokrstarili nekoliko puta, pa se vratili. Sa Preslapa se čula puščana vatra. Vojnici su gađali avione.

U to doba svaki je gledao da je što dalje od puta u Ljuberađi. U njoj je ostao po koji vojnik ili grupa koja je tek naišla. I ljudi iz čaršije sklanjali su se u obližnje mahale. Samo da nisu pore puta. Jedino su u domovima ostali stari ljudi.

Još dok smo bili u Dragincu, priča Svetislav Milojković učitelj, rodom iz Nozrine kod Žitkovca, a docnije nastavnik gimnazije u Ljuberađi, primetili smo neku motorizaciju u Babušnici, ali smo u prvi mah mislili daje, možda, naša. Međutim, dvogledima smo utvrdili sa su Nemci. Izviđali smo onda put Babušnica – Ljuberađa ali nismo primetili kretanje nikakve vojske. Bio je skoro pust. Ovde onde po koji prolaznik i to je sve. Međutim lepo smo videli delove naše vojske kako stupaju od Kambelevca, preko Gorčinca ka Manastiru. Održali smo kratko savetovanje šta da radimo. I složili se da idemo u pravcu Ljuberađe. Samnom je bio Tihomir Ristić, učitelj i još nekoliko vojnika.

Kada smo ulazili u ljuberaško ždrelo, videli smo izbušene rupe u stene , ali mina nema. Opsovali smo i pošli dalje. Ušli smo u Ljuberađu. Nekoliko radnji i dućana na ulazu bolo je zatvoreno. Uđemo u poštu i tu zateknemo kapetana prve klase Ristića, komandanta radničkog bataljona, koji jr 8. aprila ranjen u Željuši blizu Caribroda, gde je tražio telefonsku vezu sa Vlasotincem da mu kola pošalju, jer je bio iscrpljen (prebijena mu je desna ruka i iscurela velika količina krvi). Rekao sam mu : " Gospodine kapetane, sklonite se negde u selu jer su Nemci već u Babušnici a kroz koji čas biće i ovde" . Hristivoje Mladenović, koji je jedini ostao u pošti opomenuo me je rečima : „ Kakvi Nemci, zašto unosite zabunu u narod !?" Naredio sam mu da traži vezu sa Babušnicom, ali veze nije bilo. Za to vreme Tihomir Ristić, učitelj, onako umoran, jer smo se celog prethodnog danapovlačili i cele noći po nevremenulomili, a i još i bolestan, ušli u kafanu koja je bila do pošte da se odmorimo. Iz popšte sam došao i ja. On je već sedeo. Rekoh mu da je telefonnska veza sa Babušnicom prekinuta. U kafani je bilo nekoliko stolova bez čaršava, a sa zidova poskidane slike, samo se poznaju mesta gde su stajale. Stari deda Toza Mladenović gazda kafane, čije sam ime saznao kad sam tamo došao kao učitelj, bio je u kafani sam, jako zabrinut. Još nismo ni predahnuli ni popili rakiju koju nam je **kafedžija deda Toza ne naručenu doneo,** kad se začu štektanje našeg mitraljeza od ljuberaškog groblja prema **Komarici**.Bilo nam je jasno da nailaze Nemci i opet smo počeli da psujemo što **Ždrelo** nije minirano. Nismo imali mnogo vremena za razmišljanje. Pitali smo kafedjiju na koju stranu da bežimo.On nam kaže zadnji izlz i uputi nas u **Nerezinu.** Ali mi nismo imali mnogo vremena ni da izađemo iz zgrade, jer se nemačni tenkovi zaustaviše pre poštom. Nastade dreka i lupnjava. Za to vreme mi smo se popeli na sprat i odozgo posmatrali kolonu tenkova. Moj drug Tihomir Ristić kaže :Što nemamo sad jednu flašu benzina da zapalimo ovaj tenk, usporilo bi njihovo kretanje. U tom momentu čusmo pucnjavu ispod nas u kafani. Pomislili smo da bacaju bombe u zgradu, pojurili smo u Nerezinu, ali Nemci osuše paljbu na nas i mi smo bili prinuženi da legnemo. Jedno platnodo natrulelih taraba usled nemačkih rafala pade na nas.Nekoliko trenutaka kasnije dojuriše pet Nemaca. Dvojica digoše platno koje je palo preko nas, a druga dvojica su nas držala na nišan, a peti pokazuje rukom da se predamo.

Odatle nas spustiše preko **Srećkove avlije** na put. Tu bejahu dva tri seljaka. Tihomira Ristića, pošto je bio star i iznemogao, popeše u limuzinu, a mene u kamions nekim folksdojčerima. Usput su videli borbu sa našima koji su pucali sa okolnih brda. Tada sam ranjen na dva mesta. Ali nisam siguran dali prilikom zarobljavanja ili prilikom prevoza kada smo se kretali prema Velikom Bonjincu.

Kada smo posle oslobođenja došao u Ljuberađu za učitelja, pričali su mi ljudi a naročito deda Toza, da su nemci pucali u kafanu, jer su se, ulazeći u nju, ogledali na staklu šubera, pa su pomislili da su tu vojnici, te su obmanuti, pucalo u svoje senke. A Raša, letos pričao mi je da su ga Nemci, kad su nas našli, zapitali : „ ima li vojske, a on je odgovorio da nema". Međutim, kada su nas zarobili, hteli su da ga streljaju što ih je obmanuo, mada nas drugi od meštana sem Hristivoja i deda Toze, nisu videli kad smo ulli u kafanu ! ... Šta je bilo sa kapetanom Ristićem neznam, a Tihomira su Nemci odvezli u Niš o kao bolesnog odmah pustili, a mene oteraše u zarobljeništvo. Izvod iz pisma S. Milojkovića od 26. juna. 1957 godine koje se odnosi na ulazak Nemaca u Ljuberađu.

To su prvi trenuci prilikom ulaska Nemaca koje nam opisuje Svetislav Miljković. A očevici dalje vele, da se nisu mnogo zadržavali, da su otvorili sve radnje koje su bile zaključane i da su odlazili dalje. Iz bakalske radnje **Čedomira Stojanovića i Dragoljuba Milosavljevića** odneli su što su za jelo našli, pretežno, bombone, čokolade, šećer, biskvite, pirinač – ma da su ovi posle trubili **„ kako su opljačkani do gole kože“**.

Ulazak Nemaca u Ljuberađu zatekao je čaršiju pustu. Radnje i dućani bili su zatvoreni. Gotovi svi iz čaršije sklonili su se u Pilištarsku mahalu ili na Preslapu, plašeći se ulične borbe. Kada se saznalo da Nemci nikoga ne diraju ljudi iz čaršije počeli su da se vraćaju svojim domovima.

Nemački tenkovi ušli su u Ljuberađu oko 12 sati. Pošto su prokrstarili gore-dole, produžili su dalje. Odmah iza njih naišle su mehanizovane jedinice i po koja borna kola. Posle kraćeg zadržavanja ili bez zadržavanja išli su dalje.

Nemci su pozvali članove opštinske uprave, na čelu sa predsednikom Manojlom Petrovićem, da odmah preuzme vlast. Izdali su strogo naređenje u pogledu sakupljanja i predaje oružja koje je naša vojska bila pobacala na sve strane. U zapovesti o predaji uključeno je i lovačko oružje. Za prikupljanje oružja, za napad na nemačku oružanu silu ili rušenje objekata kuda oni prolaze, kao i za krađe i pljačke predviđena je smrtna kazna. Da bi se stanovništvo upznalo sa naređenjima, opštinarima su predali štampane naredbe u vidu plakata, na nemaškom i srpskom jeziku, od kojih se svaka tačka završavala pretnjom smrtne kazne. Slova iz kojih su sastavljene reči **„smrtna kazna“** bila su crna, upadljiva.

2.Kafna Milana Rakića

Prostor gde je, zapravo današnja Čaršija ostao je dugo nenaseljen. Na tom prostoru posle oslobođenja od Turaka pominjala se spahijska kula i Mirazdžiska vodenica. Nju je podigao pop Nikola iz Suračeva 1870 godine. Pored vodeničnog dela, pop Nikolino zdanje imalo je i han za putnike i tovarnu stoku. Posle njega došao je **izvesni Jovanović iz Berduja** koji je podigao kuću na desnoj obali Prespanskog potoka, pored puta. Tu su ostali njegovi potomci. **Raka od koga vode poreklo Rakići doselio se u Ljuberaždu još u tursko doba1873 godine . To je ustvari bio prvi doseljenik u Čaršiji.**

Sin Rake Jovanovića **, Mladen Jovanović** podigao je vodenično postrojenje na reci Lužnici.

Mladenovi sinovi:

- ***Radomir Rančić zvani „Mirko Rakić“ (1889 – 1964)***
- ***Milan Rakić (1897 – 1971) i***
- ***Branimir Rakić (1907 – 1977).***
-

Najstariji Mladenov sin **Radomir Rančić,** bio je jedan od retko pismenih ljudi u Ljuberađi. Završio je nižu gimnaziju u Pirotu, a onda prekinuo školvanje. Učesnik je Cerske bitke i Velikog rata.Bio je ranjen na Solunskom frontu, lečio se u Francuskoj. Po završetku rata vratio se kući, preuze od oca Mladena vođenje domaćinstva od 27 članova kao i rukovođenje starom odenicom. Između dva rata organizovao je i rukovodio svim važnim radovima u Čaršiji. Izmeću ostalog 1957 godine iggradio je čaršijski vodovod.

Braća Rakići na lokaciji stara vodenice, koju su srušili i podigli su novu vodrnicu-mlin sa turbinskim pogonom.

Najpre je izgrađena planska spratna zgrada od tvrdog materijala, gde je planirano da se smesti mlin sa dva veća kamena, valjavica sa dva malja, vunovlačara, strugara sa jednom vertikalnom testerom, cirkular i mala **hidrocentrala od 5 kW**. Pogon za sve ove agregate je ostvaren preko **Fransisove turbine** i horizontalnog pogonskg **vratila Ø100 x 3600 mm.** U prizemlju spratne zgrade izgrađen je ceo sistem transmisije. Na spratu je smeštena dinamo mašina sa razvodnim ormanom, prostorija sa trijerom i još tri prostorije koje su koristil mlinari i pomeljari. U jednoj prostoriji bio je smešten trijer.

Izgrađene su i tri štale, pomoćni objekti, ribnjak u delu stare dovodne vade i dr. U to vreme to je bio jedan od najvećih pogona u Lužničkom srezu.

Za vreme gradnje nove vodenice Mirko je sarađivao i sa prijateljem ***Vukašinom Lozanićem***, industrijalcem iz Velikog Bonjinca, koji mu je pomogao oko postavljana transmisije.

Kasnije Radomir Rančić morao je da pripremi kompletnu dokumentaciju, kako bi dobio upotrebnu dozvolu za rad mlinskog postrojenja od **KRALJEVSKE BANSKE UPRAVE „MORAVSKE BANOVINE“-Niš.**

Radomir Rančić u ime braće Rakića marta 1939 godine od opštine Ljuberaške dobio je koncesiju za instaliranje električnog postrojenja i nisko naponske mreže za osvetljenje varošice – Čaršije.Zasvetlele su električne svetiljke u Čaršiji zahvaljujući ovoj maloj hidrocentrali.

Braća Rakići, kada su ekonomski ojačali, izdvojili su se u tri domaćinstva, napravili posebne porodične zgrade u Čaršiji. Pored zajedničkog posla (vodenčarskog) imali su i odvojene poslove.

- **Najmlađi brat Branimir imao je KREČANU koja se nalazila pored samog puta ispred Ljuberađe u pravcu Babušnice. Krečana je dobro radila, a kreč se naročito dobro prodavao o pijačnom danu.**
- **Srednji brat Milan Rakić, držao je u prizemlju novo podignute zgrade KAFANU.**
- **Najstariji brat Mirko Rakić 1937 godine započeo je izgradnju hidrocentrale ispod sela u mestu zvanom LUG.**

*** * ***

Ova kafana se razlikovala od drugih, po tome što je planski sagrađena u prizemlje nove Milanove kuće, a bila je prva priključena na električnu mrežu male Rakićeve hidrocentrale.

O električnom osvetljenju narod Lužnice je pričao kao o čudu. Život u Lužničkom kraju pre elektrifikacije Čaršije odvijao se kao i u drugim krajevima. Ustvari to je bio vreme potpunog mraka u bukvalnom smislu. **U Lužnici se gazilo po blatu i živelo u mraku.** Meštani Lužničkih sela na različite načine su doživljavali početak elektrifikacije.Većina je smatrala da im to ne treba, dovoljne su im bile petrolejke***.... „ne treba nam to osvetljenje, jer pošten čovek ide na spavanje rano, a bitange i badavđije neka si troše glavu”.***

Milan kao kafedžija nije mogao dugo da opstane, jer je ustvari bio rođeni vodeničar.

Kažu, rodio se u vodenici. Govorio je tiho i usporeno kao vodenični kamen uz pevušenje čeketala na košu. Posle desetak godina ugasio je kafanu i vratio se, do kraja života vodeničarstvu.

3. Zadružna kafana

Posle Drugog svetskog rata, po ugledu na kolhoze u Sovjetskom Savezu, u tadašnjoj Jugoslaviji masovno su osnivane seljačke radne zadruge (SRZ).

Članstvo u njima je u teoriji bilo dobrovoljno, a članovi su morali, kao udeo da unesu njive, šumu, stoku, poljoprivredni inventar i sve ostalo. Sva zemlja pripadala je zadruzi osim okućnice koju su zadrugari obrađivali za lične potrebe. Zadružni rad bio je organizovan po brigadno-grupnom sistemu, a raspodela po radnim danima.

Premda je koncept seljačkih radnih zadruga ubrzo napušten od strane države, posledice ovih rešenja bile su trajne i nepopravljive.

Bilo je raznih pokušaja da se učinak rada poveća, ali se u tome nije uspevalo. Stoga je 1953. godine doneta Uredba o reorganizaciji, to jest likvidaciji seljačkih radnih zadruga.

Za vreme postojanja SRZ vlasti su na različite načine primoravale seljake da im pristupe i budu lojalni članovi.

Zadružni domovi su višenamenski objekti građeni sredinom 20. veka, uglavnom nakon Drugog svetskog rata, kao centri **ekonomskog, kulturnog i društvenog života** u selima širom Jugoslavije. Služili su za ***sastanke, kulturne priredbe, otkup poljoprivrednih proizvoda, prodavnice, a često su u njima bile smeštene ambulante, pošte i prostorije mesnih zajednica.***

Odlaskom mladih sa roditeljskih ognjišta zamrla su i sela, pa su zadružni domovi prepušteni zaboravu. Nekada su se u sali zadružnog doma u Ljuberađi organizovale i svadbe ali toga odavno nema. U selu su ostali starci i po koji neženja. Sve ređe se čuje i plač novorođenčadi. Zadnjih nekoliko godina u prvi razred se nije upisalo ni jedno dete

Zadružni dom u Ljuberađi, nekada ponos sela, danas propada.

Ovaj objekat se iz dana u dan sve više urušava, iako se pod njegovim krovom nekad nalazila **otkupna stanica, prodavnica, kafana, biblioteka, čitaonica…**

Sudbina izgrađenih zadružnih domova na žalost ni malo nije svetla. Industrijska revolucija šezdesetih godina je mnoge stanovnike odvela u gradove i fabrike ostavljajući manje sredine retkim entuzijastima. Zadružni domovi posle dugog cvetanja otišli su u hibernaciju i polako zabravljeni. Većina ih je pokleka pred zubom vremena i srušila se od zaborava i nebrige. Manji broj ih je sačuvan i nalazi se u sasvim drugačijoj ulozi od zamišljene.

*** * ***

Zadružna kafana u Ljuberađi otvorena je pedesetih godina prošlog veka. To je ustvari bila prva državna kafana u Ljuberađi. Za kelnera je postavljen iskusni kafedžija **Dušan Stojanović,** a knjige je vodio jedan od najpismenijih ljudi u Ljuberađi **Mirko Rakić.** Kafana je ubrzo postala hit, bila je najposećenija. U početku najverniji posetioci su bili omladina, studenti, srdnjoškolci prosvetni radnici, službenici . Drugim rečima to je više ličilo na kulturnu instituciju a ne na kafanu. Jedino je sredom, kad je bio pijačni dan bila prava kafana.

Direktor osmogodišnje škole u Ljuberađi **"ako oće da nađe učitelji i nastavnici - nađe ih u Zadružnu kafanu" !** I to predveče, kad se đaci puštaju iz škole u četri sata – đaci idu doma, a **učitelji i nastavnici skupljaju se u Zadužnu kafanu" ! ...**

Ali to je trajalo relativno kratko kao i sve ostalo što je vezano za SRZ

.

4. Kafana Stanka Rosćinog

Rodonačelnik familije Denčić bio je **MILAĆIJE (DENČA) VITANOVIĆ** (1878- 1957), supruga ***Roska.*** Deca: *Dragomir, Ratko,* ***Stanko*** *i Branko.*

STANKO DENČIĆ (1912 – 1990) zvani **„STANKO ROSĆIN", kafedžija i kasapin**, supruga *Rusanda.* Dete *Zaga*.

Zaga Denčić udata za ***Valčić Bratislava automehaničara, doselio se iz Vlasotinca.***
Deca : Dragiša, Vitomir, Svetlana i Slađana.

U ČARŠIJI JE POSTOJALA JEDNA MALA KAFANA ...

Stanko Denčić, rodio se u mahali **Kalilo** udaljenu oko 2 kilometara jugozapadno od Čaršije pored puta za Linovo. Stanovnici ove mahale bavili su se poljoprivredom, stočarstvom i građevinarstvom**. Zbog boljeg života mnogi su napustili ovu mahalu**. Odmah po rođenju dobio je naziv **"Stanko Rosćin"** i to ga je pratilo do kraja života. **Stanka** je od malena privlačila Čaršija. Pogled i misli su mu od uvek bile uperene dole u kotninu - Čaršiju.

Mlad se oženio Rusandom koja mu je u miraz donela njivu u Krstinu, pored kladenca na oko 200 metara iznad Čaršije. Ubrzo se odvojio od roditelja i na ovoj lokaciji napravio Manju kuću u koju se preselio sa Rusandom. Bio je predisponiran za kafedžijski posao. Ubrzo je otvori o malu kafanu gde je bio sve**, kelner, kasapin, majstor za roštilj…**

Tu je ostao do kraja života. Radio je kao kasapin i kafedžija. Njegova kafana je bila jedna od manjih ali se razlikovala od ostalih u Čaršiji. Njemu nije bio interes da po svaku cenu zarađuje , naprotiv voleo je da uživa sa mušterijom u dobrom roštilju u hladovini ispod lipe. Dinar mu nikad nije bio preči.

Stankovi ćevapčići imaju divnu boju i aromu . Po svemu su savršeni

Sa mušterijom sedi za istim stolom. Stavi mušteriji tanjir, stavi sebi . Mušteriju služi , služi sebe čašu mušteriji, čašu sebi,što je bilo neuobičajeno za kelnerski posao. Stako nije bio običan konobar, uživao je u kafanskiki poso, zajedno sa mušterijom puši, pije, mezili, priča … Ova kafana ima pedigre, a to je da poštuješ gosta, da ne šićariš, da i drugima daš, pa će ti se vratiti. U tome je toplina kafane, njena duša. Dobar dan i hvala lepo i sirotinji i bogatima. Nije to od juče. Dinar mu nikada nije bio preči.

- **Pravio je kažu, najbilje ćevapčiće u čarziji.** Kad ga pitaju u čemu je tajna, odgovara … tajna je u kvalitetno ovče meso koje mora biti zastupljeno sa najmanje 70% a ostalo 30% juneće, najbolje od vrata ili plećke a ređe svinjsko.
- **Ono što jeste pravilo je da meso koje se koristi za ćevape nikako ne sme da bude nemasno, jer oda se raspada na roštilju.**
- **Isto tako važan je i kvalitet ćumura, najbolji je od bukovog drveta.**
- **vremena da smesa odstoji. Nema potrebe za mnogo začina. Poenta je u dobroj teksturi, jakom roštilju i lepinji koja upije sokove.**
- **Ćevapi bez somuna (lepinje) i sitno seckanog crnog luka — to je kao kafa bez fildžana.**
- **Somun kratko zagrijte na roštilju da upije masnoću i dim, pa ga rasečite i napunite, za one koji s nogu jedu.**
- **Dobri ćevapi nisu magija — oni su strpljenje: masnije meso, dobro umešena i odmorena smesa i miran žar. Koristi isključivo ćumur od bukovog drveta, koji prave berdujski ćumurdžije.jer daje najbolji kvalitet.**
- **Kafanski ćevapi dobijaju pun ukus tek kada se pogodi odnos mesa i masnoće. Previše nemasno meso daje suve ćevape, dok malo Ćevapi izgledaju**

jednostavno, ali dobri ćevapi zavise od mesa, masnoće, soli i dodatne masnoće donosi sočnost i mekoću.

- **Meso se zatim provlači kroz poseban špric za pravljenje ćevapa. Glavna fora je da se dobro stisne i da nema puno vazduha, tj. da masa bude "sabijena". Tako se dobiju oni ćevapčići koji "odskaču" na roštilju kao da su gumene loptice**
- **Ćevapi ne trpe mnogo začina jer je poenta u tome da se oseti prirodan i čist ukus kvalitetnog mesa, a ne zamešavina jakih aroma.**
- **Stanko Rosćin kaže: "Ćevap je dobar kada pripremljeno meso stoji (neće da kaž koliko dugo toje tajna). Tada kada stavim ćevapčić na roštilj lagano ga okrećem, kada zarumeni i poćne da pušta soft, skidam ga. Tada znam sa kakvom slašću gost jede.**

Stanko se oblačio praktično, kelnerski mantil koji je nekad, verovatno bio bele boje, preko raskopčane košulje, ispod koje su mu virile gole grudi obrasle sedom dlakom. Nije mu smetala ni vrućina ni hladnoća.

Kada ujutru krene dole u kafanu suprua Rusana izađe iz kuću, nasloni se na tarabe i otpočne monolog. Nezadovoljna što je Stanko ne sluša i što se ne ugleda na čaršijske domaćine.. Stanko ne odgovara, brzo silazi u kafanu, a za njim i njegov verni pas. Ni pas ne voli Rusandin govor. Žena je imala jak i prodoran glas koji se čuje dole.. Čaršijska deca kažu **"uključila se radijo mileva".** To traje izvesno vreme i onda Rusanda pogureno uđe u kuću i pita se dali je ovaj njen muž razumeo šta mu je pričala. Stanko je već uveliko ušao u kafanu i nij je uopšte slušao !

5.Kafana Mladena Dolca

MLADEN (STANKO) STEFANOVIĆ (1882 – 1971), zvani **„Mladen Dolac",** trgovac, kafedžija, doseljenik iz Dola supruga Stana. Deca : Milorad, Miidrag, Čeda, Mira,Nada i Vita.

Od trgovačkih radnji u Ljberađi je bilo najviše bakalskih. Do Prvog svetskog rata u ovom mestu rade tri bakalnice i to :Sime Jovanovića, Riste Veličkovića i **Mladena Stefanovića.** Posle 1918 godine, pored ovih otvaraju se mnoge druge. Zbog velike konkurencije dešavalo se da bakali neku svoju robu prodaju i po veoma niskim cenama kako bi ostali kao trgovci. Mnogi nisu mogli da opstanu pa su se prorjentisali na druga zanimanja. Mladen Dolac se odlučio za kafanski posao i nije pogrečio. Geografski položaj Ljuberađe od davnina nametao je potrebu za mestom gde mogu svratiti putnici i namernici. Što govori da je u Ljuberađu bio razvijen kafanski šivot. Mladen je podigao novu zgradu odmah pored puta, namenski za kafanu s dve hale (veću i manju). Vremenom to je bila jedna od najvećih i najboljih kafana.

Zadnja kafana u Donjoj mali je **Kafana Mladena Dolca.** U kafani je uvek najmlađi sin Vita, dok Mladen obično sam sedi na klupi pred kafanom ispod vinove loze koja je tu davala hlad. Tu razgovara sa ljudima koji svraćaju u kafanu ili razgovara sa prolaznicima. On je stasit i rumen čovek, ali u godinama, potpuno sede kose i brkova. Glas mu je promukao i prigušen. Već godinama ga muče noge, teško hoda. U Čaršiji i okolini on je poznat kao čovek blage reči, široke ruke i smela srca. Takav je u svemu pa i u kafanskom poslu i ako često na svoju štetu.

Njegova reč se u Čaršiji sluša s poštovanjem. I kad Mladen zasedne ispred kafane, on je retko sam, jer ljudi vole njegov razgovor i žele da čuju njegovo mišljenje. Vene na nogama leči sam,

hidroterapijom. Podštapa se i siđe do reke, zavrne nogavice do iznad kolena, uđe u vodu u brzak, osloni se na veliki štap a na glavu stavi slamnati šešir i tako stoji pola sata u hladnoj i brzoj vodi. Sa strane gledano, liči na Kineza usred pirinčanog polja.

* * *

Duda Vlajče, poznati lužnički domaćin i lovac, priprema se da krene za Ljuberađu. Žena mu daje poslednje instrukcije:

Da žito melje u Rakićev mlin jer imaju trijer i da mora najpre da trijeri žito, pa tek

onda da ga melje.Treba joj čisto, kvalitetno brašno za pogače, banice a i kolače jer će uskoro i krsna slava. Pripremila mu je hranu za dva dana, a stavila je i jedno šiše rakije, premda zna da Duda ne pije rakiju ali takav je adet kad se pođe u vodenicu. Zna da on pije isključivo špricer. Seća se da je na nekoj svadbi beležila koliko je špricera popio. Zabeležila je 50 recki što znači 50 X 0,2 = 10 litara špricera. Duda je fenomen, kada pije oči mu se uvećaju, gotovo izbulje, za razliku od drugih ljudi kojima se oči u piću smanjuju.

Pregledao je pažljivo kola i lako se popeo na njih. Premetnuo je bič iz leve ruke u desnu, odmahnuo nemarno ženi i ošinuo konje.

– ***Aj - dee - e ! . . .***

To je bilo sve što je rekao i krenuo je žustro niz put, kao da tone u daljini, u prašnjav put, dok ga je s leđa grejalo sunce. Žena je gledala još jedno vreme za konjskom zapregom, a zatim je pogureno ušla u kuću i pitala se da li je ovaj njen muž razumeo šta mu je rekla.

Nepotrebno mu je tri puta ponavljala, Duda Vlajče uvek obavlja meljavu u Rakićev mlin.

Vodeničari a i pomeljari poštuju običajno pravo, po kojem se strogo vodilo računa o redu dolaska. Znao je da će morati da čeka na red najmanje dva dana, ali to ga nije zabrinjavalo. Smestio je konje u jednu od tri prostrane Rakićeve štale, pozdravio se s Brančom Rakićem ponudio ga rakijom i uputio se u Čaršiju.

Bila je sreda, pijačni dan. Pri prelasku preko Raspevanog mosta zastao je, zapalio niška Drinu bez filtra i posmatrao okolinu. Nizvodno od mosta je dugačak i dubok vir. Tu je Uđa Mirazčija pregradio i usprio reku, podigao nivo vode za oko 2 metara. Na površini vode plivaju klenovi. Predvodi ih veliki klen, a za njim u koloni još desetak manjih, plivaju bezbrižno gore-dole, ne plašeći se prolaznika. Desno od mosta, uzvodno iz Rakićevog mlina voda se vraća u rečno korito. U tom delu reke voda je brza i preliva se preko kamenitog dna. U plićaku pored jednog velikog kamena skupile se krkuše, sunčaju se, lagano se praćakaju, poneka se okrene na stranu i bljesne srebrenastim odsjajem. Iz reke se širi svež, vlažan vazduh i zvuk Komarice izmešan sa brujanjem vodeničnih kamena i zveckanjem čeketala.

Taj izmešani zvuk Duda Vlajče odlično poznaje. Sve ovo ga podseća na mladost, on još uvek voli Ljuberađu. Trebalo je da bude ljuberaški zet, a ovako dolazi samo kad ga žena pošalje u vodenicu. U Čaršiji velika gužva, narod se šeta, trguje, kafane su pune. Ubrzo Duda Vlajče sreće dva drugara lovca, Slobodana šefa šumskog gazdinstva u Babušnici i Gutu protivpožarnog inspektora iz Pirota. U lov idu uvek zajedno i to u srce Stare planine u Široke Luke i Topli Dol.

Pozdravili su se kao da se nisu skoro sreli, pogledom su se trenutno dogovorili šta im je činiti, kao kad se veliki kamen odjednom odvali od brega i padne u nabujalu Murgovicu.

Krenuli su niz Čaršiju, najpre su svratili u pekaru kod Veke Manića, naručili pečeno jagnje i dali zadatak detetu da ga odnese u kafanu kod **Mladena Dolca.**

Bio je blještav i kristalno čist dan, sav od sunčeva sjaja i nebeske modrine, trepti nad čarsijskom dolinom. Na trgu ispred Zadružnog doma omladina se uhvatila u veliko kolo, u kom je više mladića nego devojaka. Sve je oko njih u pokretu, sve se trese, talasa u ritmu svirke: vazduh, krune okolnog drveća a beli letnji oblaci se sa visine smeškaju, čas se skupe u celinu pa se onda opet raziđu, čak je i mlaz bistre

vode koji izlazi iz obližnje ulične česme raspevan. Zemlja se kreće pod njima i oko njih, a oni nastoje da pokrete svoga tela prilagode tom opštem kretanju.

Pridošli mladići su još sa druma trčali da se uhvate u kolo, a devojke su se u početku uzdržavale i stajale sa strane posmatrajući igru a onda bi odjednom počele da uskaču u kolo.

Čaršija : pijačni dan - SREDA

Iznenada je nastalo komešanje i žagor, pojavio se ***Sanda Laf*** koji je sišao s Preslapa u Čaršiju. Svi ga mole da povede kolo jer kad on zaigra zemlja se trese. Taj ne hoda, nego seva kao sablja. Četrdeset i pet godina mu je, žena mu je umrla, živi sam. Ima dve udate ćerke od kojih se jedna udala u Ljuberađu za Stanju kovača, a druga u Niš. Napustio je porodičnu kuću i napravio novu manju pored velikog vinograda i sproveo struju iz Čaršije. Odozgo je imao odličan pogled na varošicu na dve reke, stisnutu brdima sa svih strana. To je bio čovek srednjeg rasta, vitke, a snažne telesne konstitucije. Na licu je imao jake i podsečene brkove. Nagovorili su ga da povede kolo. Uspravio se kao zelen bor, kad igra on ne gazi zemlju on lebdi, takav **igrač** se nije rodio, bio je ponos Ljuberađe.

A tri lovca su odlučila da pređu preko reke i obiđu stočnu pijacu, koja se nalazila s desne strane Murgovice, neposredno iznad velikog mosta. Dudu je interesovala cena krupne stoke.

U povratku su sreli Mihu, Slobodanovog brata. Zajedno su se uputili u kafanu Mladena Dolca, gde ih je starac sačekao sedeći na klupi ispred kafane. Započeo je razgovor s njima. Slušali su ga kao što ribari slušaju šum Lužnice dok pecaju ribe, gledajući rasejano u njegovo pravilno, okruglo lice sa vodnjikavim

očima, beskrvnim ustima i zubima, koji se pri govoru miču. ***Starost*** ! Pomislili su.

On je govorio**:**

... „ Nije najgore što se pati i što se umire, nego što se stari, jer starenje to je patnja bez leka i nade, to je smrt koja traje“...

Slušali su ga bezvoljno. Mislili su o tom starenju ne kao o opštoj sudbini, pa i svojoj, nego kao o nekoj ličnoj nedaći deda Mladenovoj. Na kraju su se pozdravili i ušli u kafanu. Sačekao ih je kelner i uveo u malu salu, seli su za sto koji je unapred pripremljen.

Gledam te Guto, ti si ovde najmanji
nemaš ni stomak,
a ne ideš ni na pišanje
pa gde ti stane ovolki špricer?

Svi su se nasmejali, a Guta odgovara:

Pa ja pevam i sve to isteram na paru,
a i znojim se .
Ja nisam na oca, on je bio bankar i cicija
ja sam na dedu.

Glavni zabavljač za stolom bio je Guta koji neprekidno peva i forsira piće. Pije se isključivo špricer. Posle izvesnog vremena Duda Vlajče je prestao da mezi izvadio je britvu i počeo da čačka koske. Lizne vrh britve i popije špricer na iskap. Sa praznim čašama se kucnu. Guta odmah sipa novu turu. Miha, koji nije lovac, nije igrač za prvu ligu, na kraju pita Gutu :

Moj deda Mila jedanput godišnje dotera tele u Ljuberađu na Sveti Iliju. Kući u Malo Bonjince se vraća posle dva dana bez para i bez teleta samo nosi u ruke* štrangu*. A Baba se ne ljuti, poznaje svog čoveka.

Od tada drugari kad god sretnu Gutu šale se na njegov račun. Pitaju ga:

Guto,
em si malecak
em nemaš stomak
a ne ideš ni na pišanje
pa gde ti stane tolki špricer !?

6.Kafana Petra Rakića

Petar Rakić (1929 – 2006) **opančar i kafedžija,** supruga Smilja, deca Biljana i Mira.

Petar je po struci opančar, ali jedno vreme radio je kao kafedžija i to vrlo uspešno. Njegova glavna osobina bila je da je bio vrlo vredan i komukativan s ljudima. Opančarski zanat je napustio jer je poreska uprava u Babušnici nametnula zanatlijama neizdržljiv velik poreze . Mnogi od njih a naročito mlađi, napuštali radnje i sa porodicom napustali Ljuberađu u potrazi za održivim životim. Babušnica nije bila svesna da seče granu na kojoj svi sede.

Kafane u Ljuberađi su na neki način opstajale. Možda je i to razlog što se Pera odlučio da jedno vreme otvori kafanu u svoju porodičnu kuću. Posle nekoliko godin, vrati se svom zanatu, koji je u međuvremenu modeficiran. Radilo se više sa plastišnim materijalima.

7.Kafana Todora Stojanovića

Todor Stojanović (1862 – 1942), doseljenik iz Vlasotinca, po profesiji kafedžija

Dušan Stojanović (1907 – 1973), sin Todorov, takođe kafedžija i vunovlačar

Geografski položaj Ljuberđe od davnina nametao je potrebu za mestom gde mogu svratiti putnici i namernici. Otuda i pojava pop Nikolnog hana u mirazčijsku vodenicu i pop Adamovom Ždrelu. Posle oslobođenja od Turaka Ljuberađa dugo nije imala kafanu sem pop Nikolinog hana koga je držao **Rista Veličković** (1891 – 1964). Mnogo docnije, tek 1908 godine **Todor Stojanovic podigao je prvu kafanu od tvrdog materijala.** Kafana se nalazila u samom centru Čaršije. Kasnije je kafanu preuzeo sin **Dušan Stojanivić**. To je ujedno bila i jedna od najprometnijh kafana sa tradicijom.

Dolaskom u Ljuberađu Todor je doneo sa sobom čuvene Leskovačke specijalitete sa roštilja, kao i tz**. „Leskovački voz“** gde se služe „vagoni“ jedan za drugim u topiim tanjirima :

- ***predjela – početak***
- ***leskovački uštipci***
- ***vešalica – bela ili dimljena***
- ***leskovačka kobasica***
- ***gurmanska pljeskavica***

Ovaj gurmanski doživljaj dizajniran je za uživanje u različitim ukusima roštilja, a meso se tradicionalno priprema na **ćumuru.**

Leskovački roštilj voz

Pod uticajem istoka i islama roštilj je bio od junećeg i ovčijeg mesa, koje se kasnije izgubilo prepuštajući primat junećem. Sa hrišćanstvom uvodi se i svinjsko meso.
Sukcesivno pečenje i posluživanje specijalitetima sa roštilja, takođe spada u leskovačke običaje.

Specijaliteti se nižu sledećim redom: 3 ćevapčića, mala pljeskavica, mala vešalica, mala kobasica, džigerica u skrami, uštipci. Oni imaju red i vremenski razmak, pa se serviraju na toplom tanjiru. Ovaj voz prati niz sosova i salata: ljutenica, šopska salata, paprika, luk, koji su tipični za ovo podneblje i imaju veći obim suvih materija i prirodne slasti.

Pored važnh gostiju, gazda i zanatlija tu su dolazili i dve dijametralno suprotne grupe gostiju.

Povučeni u najdalji ugao kafane, ćute poznati i okoreli ***rakijaši***. Oni vole senku i tišinu, gde sede nad rakijom kao nad svetinjom a mrze vrevu i nemir. Sagorelog stomaka, zapaljene jetre, poremećenih živaca, neobrijani i zapušteni, ravnodušni prema svemu na svetu, teški sami sebi, sede tako i piju isključivo „***meku rakiju“.***

Čekaju da im u svesti najposle plane ona čarobna svetlost kojom piće obasjava one koji mu se potpuno predaju, radi koje se slatko strada, propada i umire, a koja se, na žalost, s godinama javlja sve ređe i svetli sve slabije.

Druga grupa gostiju su razgovorniji i glalsniji, u stvari to su početnici, ponajviše gazdinski sinovi i sinovi imućnijih čarsijskih zanatlija, mladići u opasanim godinama koji čine prve korake na rđavom putu, odužujući tako dug koji svi oni plaćaju porocima pića i nerada, ko za kraće, ko za duže vreme. Ali većina od njih ne ostaje dugo na tom putu, nego se vraća s njega, osnuje porodicu i predaje se sticanju i radu. A samo neznatna manjina prokletih i predodređenih produži tim putem zauvek i izabere umesto života, alkohol, najkraću i najvarljiviju iluziju u ovom kratkom varljivom životu , za njega žive i na njemu sagorevaju , sve dok i oni ne postanu mrki , tupi i podbuli, kao oni što sede u senci po uglovima kafana.

Najživlje je u kafani kod Dušana kad se desi da se zapiju čaršijske, mlađe gazde i gazdinski sinovi,

tada rakija i dotada sputavani nagoni stvaraju burna i sjajna raspoloženja i neočekivane zanose, koji su uvek isti i uvek izgledaju novi i nenadmašni.

U kafani se zadesio i **Aleksandar Ilić**, zvani **„Sanda Pilko“** (1912 – 1999) povremeni radnik u Rakićevom mlinu. Voleo je društvo a voleo je i da popije. Brzo se opio a bio je **čist ponedelnik**. U Čaršiji je tradicija da onog ko se prvi napije toga dana, dokoni mladići namažu katranom i oblepe perjem a onda ga kolicima provezu gore dole niz ulicu.

Njegov otac, deda **Sima Ilić** (1862 – 1958) dobar domaćin, koji živi na Preslapu, reagovao je umereno. Sandi je saopštio da dogodine, za čist ponedeljak ni slučajno ne silazi u Čaršiju. On će da ide.

Tako je i bilo. Deda Sima se sledeće godine uputio pravo u kafanu kod Dušana.

O, zdravo deda Simo nismo te dugo videli.
Pa ja sam star čovek retko silazim
Deda Simo sedni s nama malo,da popijemo po koju
Za početak, može li jedna rakijica.
Može, može deco
A mogli bi i nešto da zamezimo
Pa mogli bi kaže deda Sima
Kelneru donesi nam po jednu pljeskavicu
Deda Simo da popijemo po jedan špricer
Može deco zašto da ne . . .
Epa sad ja moram da idem kući
Sedi deda Simo što se žuriš
Kasnim, baba je već zabrinuta što me nema
Deda Sima je ustao i krenuo,
A pre nego što je izašao iz kafane, okrenuo se :
Epa deco hvala vam mnogo i zapamtite
Ovo nije Sanda Pilko, ovo je njegov bašta.

* * *

Todor je pored kafane u Čaršiji imao i vunovlačaru na reci Lužnici.

Postoji priča vezana za porodicu Stojanovića. Jednog dana došla regrutna komisija u Ljuberađu, pa između ostalih došli i kod Todora.

Gazda Todore, čuli smo da imaš sina
Pa imam, fala Bogu.
Kako se zive
Dušan
kol'ko godina ima
sad ujesen puni 20 godina,
jeli školarac
nije
šta je po zanimanju
pa neznam ni ja

je'l zemljoradnik
nije
Da li je zanatlija
nije
pa gde da ga pisujemo !?
Neznam, pisujte ga u **mangupe*.***

Dušan nije služio vojsku. Bio je jako visok i imao je ravne tabane. Kasnije je preuzeo od oca Todora i kafanu i vunovlačaru.

8./ 9. Kafane Vitomora i Čedomira Milenković

MILOJE MILENKOVIĆ (1877 - 1940), trgovac, doseljenik iz Linova. Deca : Vitomir, Čedomir, Milutin, Petar i Draga.

Sinovi su ocu Miloju podigli spomenik od crnog mermera, koji je i dana jedan od najvećih i najlepših na Ljuberaško groblje.

Vitomir Milenković (1907 – 1976), Šnajder, kafedžija, ribolovac. Sukruga Mileva deca :Mija i Zora.

Čedomir Milenković (1914 – 1985), opančar, kafedžija. Supruga Miroslava, Deca Ljubinka i Dragan.

Braća Vitomir i Čedomir su veliku prizemnu prostoriju 7 x11 metara, podelili uzdužno i napravili dve prostorije tj. dve zasebne kafane. Prema ulici 3,5 m, a u dubini prema reci Lužnici 11 m. Kafane su solidno radile naroččito pijačnim danom i za vreme vačara.

Vita je bio strastven ribolovac. Imao je mali bazen u dvorištu prema lužnici. Jedini je kafedžija u čaršiji koji je imao na meniju ribu.

10. Mičina kafana

Milutin Milenković zvani **"*Miča*"** (1912 – 1985) kafedžija - konobar. Supruga: Vidosava iz Linova. Deca : Aleksandar, Toma, Mika i Ružica.

Mičina kafana bila je jedna od navećih i najboljih u Ljuberađi. Nalazi se u Donjoj mahali s leve strane puta gledano prema Grnčaru. Ispred kafane su tri velike lipe i roštilj koji je trarno instaliran. Miča je bio rođeni kafedžija, krupan, stasit čivek, spreman da sa svakim stupi u razgovor.

2026. Sadašnji izgled natuštene Mičine kafane

Nekada je ova kafana bila jedna od najveća u čaršiji. Isperd kafane bilesu tri lipe.

Evo kako izgleda pijačni dan u čaršiji

U Čaršiji je velika gužva, narod se šeta, trguje, kafane su pune.
U samom centru kod česme i stare lipe poređano je desetak zaprežnih kola koja dolaze iz vlasotinačkih sela puna paprike i paradajza. Sve se to proda jer petnaestak sela, gravitira ka Ljuberađi. Sredom se snabdevaju potrebnim namirnicama.
Iz donje male širio se neodoljiv miris raspaljene **skare ispred Mičine kafane**. Skare koja cvrči. Ljudi koji tu prolaze ne mogu da odole, odmah se hvataju za zadnji dzep, vade novčanike i kupuju lepinju sa roštiljem. Tu je i miris i ukus roštilja najbolji. **Skaru drži multi funkcionalni zanatlija Milosavljević Dragoljub, imao je bakalnicu, potkivačku radnju, lečio stoku, bio kasapin i držao sredom skaru**. Slobodan, Mihin brat znao je tajnu njegovog roštilja jer je to bio njegov teča. Tajna je bila u ***ovčem repu na skari*** koji širi neodoljiv miris.
Miča je imao smisla za marketing, smislio je zdravicu vinu ... podigne čašu špricera i nazdravi, tamo nekom u drugom kraju kafane ***„ip sa sodom i kiselom vodom”*** a taj mu uzvrati istu zdravicu ... Ta zdravica se ubrzo koristila u svim čaršijskim kafanama. Miči su dali nadimak ***„ Miča ip sa sodom“ .***
No uprkos tome što se u čaršijske kafane pilo vino – uglavnim špricer , Pirońanci su Lužničanima prišivali da neznaju šta je vino.

Evo jedne anegdote o rakiji i vinu tj. o Lužničanima i Pirońancima koju su smislili Pirońanci :

Autobuska linija Pirot, Babušnica, Ljuberđa, Veliko Bonjince decenijama je bila najvažnija veza između Pirota i Lužnice.

Autobus je polazio ispred kafane na velikoj pirotskoj raskrsnici svakog dana u pola pet posle podne. Dva lužničanina, stariji ljudi u godinama sede za stolom u kafani.

Ćute i jedu hleb, slaninu i crni luka . Režu malom britvom čas zalogaj hleba, čas crni luka i režanj slanine kao da su na njivi. Zatim trgnuše po gutlja rakije iz flaše, ustvari iskapili su flašu sve do dna. Zapališe po jedan duvan. Pućkajući jedan od njih reče :

E ja nikad nisam ovako nešto videl.
Pogledaj tamo za onija astal dva Pirońanca,
na astal ispred njih litar vina,
pijanice,zamisli popiće ceo litar.
Za Pirońance Lužničani nisu znali za vino,
a za Lužničane Pirońanci su pijanice.

Još jedan događaj iz Mičine kafane :

- ***Zagušljivo. Dim i miris Lužničke rakije.***
- ***Sat otkucava dvanajest.***
- ***Konobar Miča, nestrpljiv, briše karirani sto i ćuti.***
- ***Za stolom do prozora prema ulici, sedi čovek u odelu bez kravate.***
- ***Priča u vetar: „Sve što sam stekao, stalo je u jedan džep. A u tom džepu – promaja.“***
- ***Susedni sto: dva stara prijatelja dele poslednju flašu piva i svađaju se oko toga čiji je unuk pametniji. Nema ljutnje, samo povišeni tonovi.***
- ***Kafana nema muzičara, ali se u glavi čuje stari harmonikaš koji je otišao pre pet godina.***
- ***Kafana nije samo prostor. Kafana je tuđa tuga koja se deli kao hleb.***
- ***„Sipaj još jednu“, kaže vreme. Vreme ovde ne prolazi, ono samo sedi i čeka.***

TRGOVINA

TRGOVINA

Trgovinom su se bavili isključivo Turci u vreme njihove vladavine na ovom prostoru. Nakon njihovog odlaska,trgovinu preuzimaju Srbi i trgovci drugih etničkih obeležja, koji su pretežno živeli u gradu, a trgovali različitom robom nabavljanom na selu. Za unutrašnjost Srbije rade obično mali trgovci koji sami kolima raznose različitu robu: pored užarije ,gajtan, šajak, sukno, kože petrolej, so, šećer, opanke i dr. Oni su na neki način zamenili stare kiridžije, koje su prevozili robu na konjima sve do pred oslobođenje od Turaka. Kiridžije su bile iz trnskog i sofijskog okruga i lužničkog sreza okruga pirotskog…Naročito su se kiridžije iz Lužničkog sreza odlikovale svojim poštenjem i valjanom uslugom “ kaže se u jednoj studiji.

Trgovina stokom i stočnim proizvodima: vunom, sirom,maslom, lojem, bila je najrazvijenija.

Među trgovcima bilo je ličnosti i porodica koje su se posebno istakle svojim trgovačkim sposobnostima, a među njima posebno mesto činili su veletrgovci.

Posebnu grupu predstavljaju zanati u polumanufakturnoj i industrijskoj proizvodnji: vodeničari, valjavičari, vunovlačari i strugari drvene građe. .

Izgled i asortiman bakalskih radnji :

Bakalnice (trgovine mešovitom robom) do prve polovine 20. veka bile su žile kucavice lokalne trgovine. U njima se trgovalo na malo osnovnim životnim namirnicama – **brašnom, šećerom u kocki, uljem, sapunom i petrolejom**. Roba je stizala u rinfuznom stanju, a kupci su donosili sopstvenu ambalažu**Bakalnice (trgovine mešovitom robom) do prve polovine 20. veka bile su žile kucavice lokalne trgovine.** U njima se trgovalo na malo osnovnim životnim namirnicama – **brašnom, šećerom u kocki, uljem, sapunom i petrolejom**.

Roba je stizala u rinfuznom stanju, a kupci su donosili sopstvenu ambalažu

- Enterijer bakalnice sastojao se od drvenih rafova, pulta za merenje i visećih korpi. Namirnice su prodavane iz džakova, velikih drvenih buradi i staklenih tegli.
- **Rinfuzna roba:** Šećer, so, pirinač, kafa u zrnu i brašno mereni su na tučanim terazijama (tazhijima) i kantarima.
- **Lokalni proizvodi:** Suhomesnati proizvodi, sirevi, turšija i domaća mast nabavljani su direktno od seoskih proizvođača.

Društvena uloga i ekonomija

- Bakalnice su bile centri društvenog života gde su se razmenjivale lokalne vesti i vodili politički razgovori.

Kreditna linija ("na tefter"):

- Zbog čestih besparica, kupovina se često obavljala na veresiju, gde je bakalin precizno beležio dugovanja grafitnom olovkom u svoj tefter.

Zanatlijski duh:

- Vlasnik bakalnice (bakalin) je uživao visok ugled u čaršiji i često je bio jedan od imućnijih i uticajnijih članova lokalne zajednice.

Pekarska radnja

Bakalske radnje u prvoj polovini 20. veku bile su ključni centri lokalne trgovine. Predstavljale su preteće današnjih marketa i mešovitih prodavnica, gde su se kupcima nudile osnovne životne namirnice, kolonijalna roba i zanatski proizvodi.

Spoljna trgovina se na području Srbije u drugoj polovini 19. veka razvijala u dva pravca. Prvi pravac bio je uvoz robe (prevashodno **šećera, kafe, pirinča, zejtina, čoje, svile, marama, vunene i pamučne tkanine**), dok je drugi pravac bio izvoz robe koja se nalazila u Srbiji **(pretežno krupne stoke, svinja, koža, vune, loja i masla).**

* * *

Od trgovačkih radnji u Ljuberađi je bilo najviše **bakalskih.** Do Prvog svetskog rata u ovom mestu rade tri bakalnice i to : **Sime Jovanovića, Riste Veličkovićai Mladena Stefanovića.** Posle 1918 godine, pored ovih, otvaraju se i bakalnice **Zlatka Ranđelovića, Branimira Nikolića, Nikole Mitrovića, Dragoljuba Milosavljevića, Dobrosava Adamovića, Vojislava Veličkovića, Jugoslava Ristića, Stanka Petrovića, Srećka Mladenovića, Čedomira Stojanović, Ignjata Krstića i Ranđela Todorovića.** Pored kolonijalnih roba u bakalskim radnjama se prodavala i hrana za ljude – pšenica, kukuruz – koju su

kupovala dvadesetak sela Bukovika i Zaplanja i dela uže Lužnice. Naročito su velike količine hrane prodavale bakalnice **Čedomira Stojanovića, Mladena Stefanovića, Dobrosava Adamovićai Vojislava Veličkovića.** Pored prodaje na malo, I trgovine na veliko, koje su snabdevale skoro sve ostale male trgovce mešovitom robom u Čaršiji. Ove četiri radnje bile su prepune robom.

Radnje mešovitom robom kojih je, pored četiri pomenute, bilo još desetak i više, u raznim delovima Čaršije, bile su skromnijeg izgleda, a i s oskudijim asortimanom roba. Međutim, sve su imale ono što je žiteljima okolnih sela svakodnevno potrebno.

Između dva svetska rata Ljuberađa se razvija u ekonomski i trgovački centar sreza Lužničkog.

Mnogi bakali su se usput bavili i špekulativnim poslovima kupujući i preprodavajući **kožu, krupnu i sitnu stoku, meso, vunu i piće.** Jedno vreme u Ljuberađi vladala je čitava trka za bogaćenjem sa svim karakteristikama i manifestacijama palanačkog tiftizma.

ČEDOMIR STOJANOVIĆ,(1903 - Bugar ga streljali 1943) trgovac, doseljenik iz Linova, supruga Cveta.

Deca :

- **Jola Stojanović,** roćena 1927 godine**,** živi u Beogradu, ima dva sina.
- **Stojanović Dr. Miodrag,** rođen 1929 godine, završio Poljoprivredni fakultet, doktorirai i postao prifesor na Poljoprivrednom fakultetu u Zemunu. Živi u Beogradu ima dve ćerke.
- **Stojanović Dr. Tomislav,** rođen 1935 godin, završio Ekonmski fakultet, magistrirao i stekao doktorat. Živi u Beogradu ima dva sina .

Čedomir Stojanovi , kao ugledan trgovac i častan čovek.

Bio je uvek elegantno obučen. Lepo mu je stajalo odelo sa prslukom i kravatom, a na glavi šešir. Nosio je džepni sat **"Zenit**" - železnički sa zlatnim lancem u džepu od prsluka. Na jednom kraju bio je privezan sat a drugi kraj lanca bio je na prvoj rupici prsluka. Sat je imao dva poklopca. Na drugom poklopcu imao je izgraviranu **lokomotivu.**

Kao mlad čovek Čeda se doselio u Ljuberađu – Čaršiju koja je bila El orado (*sinonim za obećanu zemlju, blagostanje ili mesto gde se lako stiče bogatstvo***)** za hrabre i pametne ljude. Stekao je brzo početni kapital napravio poridičnu kuću u gornjem delu čaršije sa velikim lokalom. Voleo je gazda Čeda, da mu dućan i magaza budu puni robe. **Njegova fillozofija u trgovini je bila "ako ima robe, ima i prometa", te je čitav svoj kapital uglavnom stavljao u opticaj ulažući u robu.**

Njegova velika radnja je bila dobro snabdevena. Prodavalo se sve: **Gas, zejtin, so, konditorski proizvodi, brašno, ekseri, sekire, lopate, motike, kose i drugo. Roba u radnji po rafovima bila je uredno poređana. Na jednoj strani prehrambena roba, na drugoj tekstil, na trećem mestu su bili predmeti od železa… Kako je trgovina na malo dobro išla, Čeda je počeo da se bavi i trgovinom na veliko.**

Goca sin kovača Stojilka u razgovoru sa autorom Mihom Mladenovićem iznosi sećanje da je 1943 godine stiglo **Čedomiru 35 šivaćih mašina SINGER** vozom do Bele Palanke gde su ih Bugari zaplenili.

I dan danas stari Ljuberačanje pogrešno misle da je Čeda Baksuz imao ćupove sa zlatom. Međutim, gazda Čeda nije bio srebroljubac pa da imetak pretvara u zlatnike i čuva ih u sanduku kao Kir Janja.

Nije se družio sa badavdžijama i mangupima pa su mu ono dali nadimak "Čeda Baksuz".

2026. ***sadašnji izgled Čedine napuštene kuće i bakalnice***

Čedina supruga **Cveta** malo je drugojačije razmišljala. Razmišljala je kao glavan porodice. Sakrila je u zid manje kuće deo novca , što će se kasnije pokazati, da bez tog novc nebi mogla da ivede na put troje dece.

1943 godine partizani su izveli neuspečan-amaterski napad na Bugarki šta u Ljuberđi, posledica toga, sutrdan Bugari su izvršili odmazdu, streljali su destak nedužnih, odraslih muškaraca. Među njima i **trgovca Čedomira Stojanovića.**

Kako je žalosna slika bila kada je **Cveta** ostala sama sa troje nejake dece, može svako pojmiti, ko malo saoseća.

Pedesetih godina prošlog veka vlast u Babušnici je odlučila da u skladu sa zakinom o nacionalizaci zapleni privatne bakalske radnje u Čaršiji. To je bio drugi šok za samohranu majku Cvetu. Jednog trenutka ona se toliko izgubila da je sekirom nasrnula na uzurpatore - pljačkaše. Vezali su je konopcem za stepenišnu gredu i nastavili svoj pir. Bacali su sitnu bakalsku robu ispod puta u Uđinu vodenišnu vadu a ostalu, krupnu i vredniju tovarili u kamion. Cveta je još destak godina živela u Ljuberađu a onda je napustila za uvek. Odselila se za Beograd gde su njeni sinovi nastavili školovanje.

Stariji sin Mića, devedestih godina prošlog veka dolazio je nekoliko puta da obiđe rodnu kuču, koja je oronula a dvorišt zatrpano zemljom koja se svukla iz Nerezine. Dvorište obraslo u kiselo drvo i bagrem. Bilo mu je jasno da Čaršija dotrajava i umire. Angažovao i plaćao radnike da srede dvorište ali bez uspeha. Odustao je,više se nije vraćao. Nigde se tako ne oseća dah propadanja i nekog čistog, smirenog umiranja kao po dvorištima čaršijskih kuća.

Mlađi sin Toma , nikada više nije posetio Ljuberađu.

Mlađi sin Toma , nikada više nije posetio Ljuberađu.

Tomino rodno mesto Ljuberađa-Čaršija nije tako poznato mesto, kao recimo, prelepi, veličanstveni Beogradg gde je nastavio da živi. Međutim, svako ima svoj zavičaj i to mu je bogom dato. I svakomu je svoj zavičaj najlepši i za uvek će ostati u njegovoj duši kao najsvetlije mesto koje postoji.

Toma je bio nestašno, radoznalo i hrabro dete. Sve ga je interesovalo, a naročito ga je imprsionirala voda, penjao bi se na krov vodenice usečene s dene strane komaričkog vira i sa visine od deset metara skakao u vodu. Deca su mu se divila i obožavala ga, dala su mu nadimak **„Toma Cvetić“.** Najviše se družio sa Vitom Rakićem. Bili su namlađi fudbaleri, igrali su za prvi tim Ljuberađe Vita desnog beka a Toma golmana.

Kasnije Vita se preselio u Beograd. Toma ga je zaposlio u Beogradsku hladnjaču gde je bio direktor. Najpre je Vita biciklom razvozio poštu, a kasnije u skadu sa svojom školskom spremom na radno mesto glavnog blagajnika.

Na nagovaranje Vite Rakiča da poseti Čaršiji Toma Cvetić bi se ućutao i menjao temu razgovora. Nikada više njegova noga nije kročila u Čaršiju.

Negativni joni

Vodenice u Ljuberađi – prirodni izvor negativnih jona.

Zašto autor smara da negativni joni zaslužuju da budu izdvojeni u poseban naslov. Pa možda zato što **negativni joni - nevidljive čestice koje priroda stvara, imaju neverovatan pozitivan uticaj na naše telo i um**. Negativni joni su igrali vrlo važnu ulogu u formiranju mikro klime u Ljberaškoj čaršiji za vreme kad su vodenice radile.

Poznato je da Ljuberađa ima izuzetn prirodni položaj. Nalazi se stešnjena, između planina **Ruj (Talambas) i Suve planine.** Ove planie su podarile Ljuberađi dve divne reke, **Lužnicu** (Suva pladina) i **Murgovicu** (planina Ruj) koje se spajaju u u zajednički tok u Čaršiji. **Ove dve rake su veliki generatori negativnih jona.**

Čaršija okružena šumom i rekom Lužnicom koja neprestano pokreće mnogobrojne vodenične točkove, je pravi primer prostora u kojem **negativni joni ispunjavaju vazduh.**

Voda koja pada, razbija se o kamen i točak videnice i pretvara u mikroskopske kapljice - upravo tada nastaje najveća količina negativnih jona.

Ljuberaške vodenice generatori negativnih jona

Voda pod pritiskom, usmerena kroz drvenu buku, udara u kašike (lopatice) vitla i stvara snažnu rotacionu silu koji pretvara hidroenergiju u rotacionu energiju za pokretanje gornjeg vodeničnog kamena. Drugi manji deo hidroenergije odlazi na razbijanje i raspršinanje vode.Ta dodatna enrgija kapljicama poremećuje ravnotešu i dolazi do **cepanja molekula kiseonika O2 na dva (O) kiseonika – atoma.** Na taj način se stvaraju negativni **joni. Ova voda, poznata je u narodu kao OMAJA.**

Sakuplja se tamo gde voda prska i odskakuje od vodeničnog točka.

Svaki vodenični kamen stvara ogromnu količinu negativnih jona .

U Ljuberađi, sredinom 20. veka bilo je preko 20 vodenica sa tri i četiri kamena što znači oko 60 vodeničnih kola – vitla, koja su stvarala negativne jone zajedno sa rekom Lužnicom i Komaričkim vodopadom. Ali narod u to vreme nije znao za negativne jone (biološki efekat prirodne energije) i za njihovo blagotvorno dejstvo

Komarički vodopad

O vodenicama u Komaričkom levku, usmenim predanjima prenosile su se pojedine legend i verovanja, koja su se često graničila sa sujeverjem.

- Smatralo se da sama tekuća voda ima isceliteljsku i pročišćavajuću snagu, dok su se vodenice, zbog svoje izolovanosti i specifične energije, smatrale mestima gde se priroda susreće sa duhovnim svetom.
- **Umivanje i pojenje dece vodom sa vodeničnog točka** stari je narodni običaj i magijski ritual duboko ukorenjen u tradiciji Balkana. Ova voda, poznata u narodu kao **omaha ili omaja,** sakuplja se tamo gde prska i odskakuje od vodeničnog točka ili vitla.
- Neki dolaze i usled verovanja u lekovita svojstva vodeničnog tandrkanja, od koga tečno progovaraju deca koja mucaju ili ne mogu ni reč da izgovore.
- Drugi smatraju da će voda što je zahvate ispod točka mlina, učiniti da im sve krene nabolje.
- Narod je verovao da ima mističnu, lekovitu moć nadprirodnu moć Verovanja o lekovitim i mističnim moćima voda i vodenica potočara duboko su ukorenjena u narodnoj tradiciji.
-

Šta su negativni joni i kako nastaju?

Mogu se pronaći razni tekstovi na temu jona sa negativnim naelektrisanjem. Ipak, nigde ne postoji pojednostavljeno, a detaljno objašnjeno kako nastaju i šta su, pa je važno da počnemo od osnovnih stvari.

Vodenično kolo - vitlo

Znamo da su molekuli sastavljeni od atoma.Jedan molekul kiseonika **(O2)** sastavljen je iz dva atoma kiseonika koji, kada se razdvoje, imaju oznaku **(O).** Takav vid kiseonika-atoma je **izuzetno reaktivan**, odnosno lako stupa u oksidacione procese sa bilo čim drugim što dođe u kontakt sa njim. Ova oznaka (**O- zapravo je jedan anjon,** odnosno jedan **negativni jon kiseonika.**

Nascentni kiseonik – jedan atom kiseonika koji je dobijen cepanjem molekula kiseonika. Nosi oznaku **(O-). Od latinskog "*nascent*" – *rođenje*,** što se odnosi na onog koji nije vezan, nema stabilnu strukturu i veoma je reaktivan.

Cepanje molekula kiseonika na dva atoma atomskog kiseonika odvija se kada molekul kiseonika pretrpi nekakav vid energije (zagrevanje, elektro-magnetno zračenje itd). Kada posle takvog cepanja molekula nastane atomski kiseonik, on se lako vezuje sa drugim elementima, čak i sa molekularnim kiseonikom, tj. onim koji je stabilan (O2).

Kada se desi da atomski kiseonik (O-), odnosno taj nestabilni (negativni) anjon kiseonika, veže za sebe stabilni molekul kiseonika (O2), dobija se **ozon (O3).** Ovo jedinjenje je veoma nestabilno, s obzirom na to da se sastoji iz tri atoma kiseonika, a ovaj treći, pridodat atom, ima i dalje oznaku minus.

Kako deluju na ljudski organizam?

- Možda deluje paradoksalno da „negativni“ joni donose dobro, ali istina je da upravo oni predstavljaju najprirodniji oblik energije koji čisti, osvežava i regeneriše organizam.
- **U gradovima, zatvorenim prostorima i posebno oko elektronskih uređaja (TV, telefoni, klima-uređaji, kompjuteri) — koncentracija negativnih jona drastično opada, dok raste broj pozitivnih jona koji mogu izazvati umor, nervozu i pad koncentracije.**
- U svetu prepunom stresa, ekrana i zagađenja, sve češće se govori o negativnim jonima.
- Kada udišemo vazduh bogat negativnim jonima, oni ulaze u krvotok kroz pluća i **pokreću čitav niz pozitivnih reakcija** u telu.
-

Ljuberaške vodenice

Brojna istraživanja pokazuju da negativni joni:

- **Poboljšavaju oksigenaciju krvi** – ćelije dobijaju više kiseonika, a time i više energije.
- **Smanjuju nivo stresa i anksioznosti** – utiču na serotonin, hormone sreće, pa se osećamo smirenije i pozitivnije.
- **Poboljšavaju kvalitet sna** – pomažu u regulaciji ciklusa spavanja.
- **Jačaju imuni sistem** – aktiviraju enzime i ubrzavaju regeneraciju tkiva.
- **Povećavaju koncentraciju i fokus** - zato se ljudi u prirodi osećaju „bistrije“ i produktivnije.

- Upravo zbog toga, mesta sa visokim prisustvom negativnih jona - poput planina, šuma i reka – vodenica nazivaju se prirodnim inhalacionim centrima.
  Zato gosti koji posete vodenice u Ljuberaći često kažu:
- **„Osećam kao da dišem punim plućima.“; „Kao da mi mozak radi jasnije.“ ; „Spavam kao beba.“**
- To nije slučajnost - to je biološki efekat prirodne energije.
- Upravo zato su odmori u prirodi, boravak pored vode i planinarenje ne samo užitak, već i **najprirodnija terapija za telo i um**.
- ***Zaključak:***
- Snaga u svakom dahu.
- Negativni joni su jedan od najčistijih oblika energije koji priroda nudi.
  Oni osvežavaju telo, smiruju um i vraćaju balans koji svakodnevno gubimo u brzom životu.
- **Zato nije čudo što se posetioci Ljuberaških vodenica vraćali iznova - ne samo zbog brašna, mira i reke, već zbog nečega što ne vide, a osećaju duboko u sebi.**

Možda vam ne treba odmor od posla - već vazduh pun negativnih jona.

POBRATIM – ISPISNIK

Preko 20 sela lužničkog sreza gravitira i ekonomski zavisi od Ljuberađe. To su sela koja pripadaju slivu reke Murgovice, pa sela preko crvenojabučkog rita koja su nosila u tursko vreme naziv **Bukovik** (i danas se taj naziv čuje). Zatim sela koja pripadaju **„ lužničkom Zaplnju“** i deo sela koja pripadaju tz. **pravij Lužnici .**

Svake **srede** Ljuberađa se pretvarala u jak pijačni centar gde su iznošeni **zemljoradnički, stočarski, zanatski proizvodi pa i industrijska roba** koja je preko gradskih trgovaca na ovom području plasirana poljoprivredne alatke i druge proizvode vezane za svakodnevne potrebe stanovništva.
Ovde će biti reči, s razlogom, samo o prodaji povrća, uglavnom **paprika iparadajza, pijačnim danom u Ljuberađi.**
Takozvani **„ paprikari“** dolazili su svake srede iz vlasitinačka sela koja su udaljena dvadesetak kilometara jugistočno od Ljuberađe. Dolazilo je desetak, pa i više zaprežnih kolia uveče u utorak ili rano jutrom u sredu.

Jedan paprikar, nije išao direkno za Ljuberađu. Posle podne bi krenuo, došao do sela **Grnčar** prenoćio kod svog prijatelja tj. **pobratima Milorada** i sutadan, rano ujutru nastavio put ka Ljuberađi.

Njih dvojica zajedno su služili vojsku – mornaricu, tri godine u Zadru. Tu su se upoznali, saznali da su zemljaci pa se i **pobratimili.**

* * *

Milorad je pripremao svadbu sinu jedincu.Vršio je velike pripreme. Doterao je pesak i kamen iz korita reke Lužnice i kaldrmisao dvorište. Renovirao je kuću, veliku gostinsku sobu a i ostale prostorije je okrečio, ofarbao prozore i vata.
Ali ipak, najvažnija stvar bila je da obezbedi kvalitetno piće. Rakiju je obezbedio sam. To je uradio mnogo ranije. Bure od **120 litara** napunio je rakijom, zapečatio i zakopao u zemlju. Pravio je od najkvalitetnije šljive **Madžarke – Požegače,** koje su se rađale na brdo zvano **Burada** odakle je pucao

pogled na reku Lužnicu.Tu na nadmorskoj visini cca 450 m sunce greje skoro ceo dan a mesto je zaklonjeno od vetrova. Poznato je da ova vrsta šljive ima najviše **šećera i voćne kiseline.** Od nje se dobija čuvena **lužnička rakija.**

Potrudio se da za svadbu obezbedi **„trubače sa tupanom“** iz Linova. Svirače je predvodio visoki, koščati **Stojan** za koga se pričalo da mnogo pije rakiju. Pravdao se, da pije samo **„ meku rakiju** “ i to direkno iz flaše. Dok svira suše mu se usta pa mora neprestano da ih kvasi. Iz njegove trube neprestano kaplje rakija dok svira.

Ostalo je još da obezbedi vino. Za to je zadužio **pobratima Trajka**, jer vlasotinački kraj je poznat po dobrim vinima. Ali pojavio se problem, vino još nije prevrilo a nije se ni izbistrilo tako da se Trajče odlučio za **Kominjak**. Ubrzo je shvatio da je napravio neoprostivu grešku koju nije mogao nikako da ispravi jer je već doterao Miloradu burence **kominjaka od 100 litara.**

ŠTA JE I KAKO SE PRAVI DRUGO VINO - KOMINJAK?

Drugo vino se dobija nakon oceđivanja vina. Dodaje se voda i šećer u kominu koja je ostala u buretu. Za pravljenje dobrog drugog vina ne treba preterivati sa količinom vode koju koristite, trba da bude polovina oceđenog prvog vina. Ako ste na primer, ocedili 100 litara vina u ono što je ostalo kao loždinje i talog dodate 50 litara vode u koju ste rastvorili (12 – 13) kg šećera . Mnogi ljudi više vole da konzumiraju drugo vino od prvog naročito u zimskom periodu.

Zimska idila : ***Domaćin – Lužničanin, sišao u podrum i natočio bokal kominjaka.. Seo za sto, jede kiseo kupus sa svinjetinnom. Pije hladan, iskrčav kominjak i gleda kroz prozor kako pada beli sneg. Žena ga posmatra i razmišlja kako je imala sreću, udala se za pravog čoveka.***

* * *

Kada se neko oseća krivim, ne samo da misli da je njegov brzopleti postupak bio loš, već da je kao čovek ispao loš, pa je prirodno očekivao kaznu. Plašio se Miloradove reakije. Jer mu nije dao pravo vino. Počeo je da izbegava Milorada. Nije više usput svraćao u Grnčar putovao je noću i to direkno za Ljuberađu.

Otkazao je i dolazak na svadbu, navodno zbog neodložnih obaveza. Pravdao se da mu je zbog toga mnogo žao.

Došao je i taj dan. Velika gostinska soba je spremna :

Poređani su stolovi, klupe i stolice od kraja do kraja prostorije. Svatovi su počeli da pristižu. Devojke i mlađe žene najpre idu u kujnu da tamo pomažu. Ostali svatovi su seli na svoja mesta. Poštuju se običaji, nazdravljuju jedni drugima rakijom. Nude jedni drugima duvan.To traje vrlo dugo. Već su svi zagrejali. Ali svadba nemože da se zamisli bez rakije, pije se jer je to lek za dušu i telo. A iz kujne, gde su devojke i mlade žene „neveste“, čuje se kikotenje, smeh, ugušena pesma. Dugo čekaju da uđo ovamo gde su svi svatovi, stide se.

Micko šnajder od’ovud ih dira, smeje im se. Pa, navlaš, da one čuju, tuži se kako od devojaka, a naročito od mladih žena **„ne može čovek na miru da jede i pije“.** A one opet od tuda, iz kujne, odgovaraju mu : *kako **„oni, muži, ne mogu da se najedu i napiju, sav im vek u to . . .“***

– Epa šta ćemo ? – odgovara im Micko ***... kad nam nije vek u celivuvanje.***

O, o , što si pa ti za celivovanje ! – odgovaraju mu i kikoću se.

More, puštajte ih! Ko će s njima da izđe na kraj ! – *poviču ostali. K*um zahteva da mlada popije rakiju i baci čašu. Ako se čaša razbije rodiće muško dete. Ali očigledno da je pogrešio što je insistirao na ovaj običa jer su i druge mlade žene bezrazložno počele da bacaju i razbijaju čaše.

Dušan Stefanović (1934 – 1963), fotograf i pevač-amater.

Dule peca pita kuma šta da peva... očeš li „Oj, livado, rosna travo...", pa „Tri livade nigde lada nema", „Znaš li draga onu šljvu ranku ...

Njegova je pesma bila pesma **!** . . . Bez njega se nije moglo ništa, a kamoli svadba. Svatovi su se umirili, slušaju Duletovo pevanje. Ali ometa ga krupni **Stanojlo Krstić**, sa svojim promuklim i rapavim glasom, pokušava da ga prati. Brzo su ga ućutkali, natakli su mu stolicu na glavu.

Većina svatova već se **anestezirala** rakijom, počeli su da se penju na stolice i astale, razbijaju čaše, lome tanjire.

Milorad je morao da interveniše. Dao je znak ženi da iznose kolače i vino, nebi li prekinuli ovo ludilo. **I gle čuda** !!? Posle popijene, čaše dve kominjaka kao da se uzavrela krv svatova umirila, kao da su se istreznili. Ubrzo su seli na svoja mesta.

Hvala bogu, **kominjak** je spasio situaciju. Svadba se završila u primerenom i najlepšem redu, kao što priliči trezvenim svatovima. Mnogi su sa svadbe odneli najlepše i najprijatnije uspomene i mnogi će se još dugo i dugo sećati tog veselja. Ali ne svi, recimo Miloradov prvi komšija **Mića, seća se do čorbe, a šta je posle bilo uopšte nezna – ne seća se.**

Posle svadbe Milorad se raspitivao za pobratima. Komšije ga viđaju redovno, sredom na pijaci. Znao je da Trajče, predveče kad se pijaca rasturi mora da prođe kroz Grnčar. Tako je i bilo, sačekao ga je, stao ispre zaprege i zaustavio je. Trajče onako dugačak uspravio se pa se malo presavio i nagnuo napred kao **žalosna vrba nad vodom**. Dah mu zastao, ne trepće. Odjednom se trgao, a iz grudi mu se oteo jedan uzdah i on pomisli neka bude ono što mora da bude. Jedva, jednom da se i to svrši. Spustio se iz kola, prišao i pozdravio se s Miloradom.

Zajedno su krenuli niz put, prešli preko mosta i uterali zapregu u miloradovo dvorište. Milorad je dao zadatak ženi da uhvati petla, zakolje i napravi večeru, a oni su smestili goveda u štalu.

Za večerom došao je red da pričaju i o svadbi. Milorad je objašnjavao kako je sve bilo u redu dok se svatovi nisu ponapili. Ali kad su počeli da se penju na stolice i stolove, razbijaju čaše i lome tanjire, Miloradu je bilo jasno da je vrag odneo šalu. Dao je znak ženi da iznose kolače i vino. I gle čudo,vino je, hvala bogu smirilo svatova koji su mirno seli na svoje stolice, i tako se svadba završila, objašnjava Milorad ... Ženo, donesi balonče vina iz podrum. Ono što je ostalo od svadbu, da sa pobratimom popijemo po jednu. Trajče je tek sad shvatio da je **kominjak** spasio svadbu. Opustio se kao čovek kome je pao kamen sa srca.

Pa Milorade, Milorade ... da popijemo !

Da popijemo, pobratime Trajče ! ...

Pedesitih godina prošlog veka, kada je prošla kriza od ratovanja, a narod ekonomski ojačao, mnogi lužničani su počeli da zidaju porodične kuće od tvrdog materijala.

Komšije su primetile da Milorad nešto radi u dvorištu.

Pitali su ga, šta to radiš Milorade!

Stao je, naslonio se na lopatu, slegao ramenima i odgovorio :

Zidam kuću
na dva sprata
da mi prostor ne zavata !

Ubrzo je cela Lužnica znala da *"Milorad iz Grnčar"* zida novu kuću od tvrdog materijala, sinu jedincu.

Bajka o ovčaru

Vlajko (Peša) Antić (1875 – 1962).

Živeo je na kraj sela Ljuberađa u kući pored rečice Zli Dol. Rečice koja se provlači između brda Golaš i Ćitka i uliva pod pravim uglom u reku Lužnicu.

Imao je i dve pojate. I to s dene strane reke Lužnice na brdo pored **Sokoličkog kamena** i sa leve strane reke, iznad **Modrog kamena** na putu prema selu **Leskovica**. U to vreme - početak dvadesetog veka, smatralo se da je Vlajko dobrar domaćin. Bio je to krupan i vrlo visok čovek, oko dva metara, verovatno najveći u Ljuberađi. Sa sobom je uvek nosio tojagu od drenovine i sekirče, a na ramenu mu je uvek visila torba od kozje dlake.

A evo šta mu se dogodilo.

Jedno letnje jutro krenuo **Vlajko Antić - ovča**r sa's ovce na ispašu.

Ide on tako korak po korak, polako iza ovce, dok ispred ovce ide njegov verni pas **Murdža**. Murdža oko vrat ima okovi i on se po neki put okrene da vidi dal je sa's gazdu sve kako treba.

Ajde, ajde, **rrr'j** !. Požuruje ovčar ovce i počinje da svira u usta poznatu ovčarsku svirku. Odocneo. Na utrinu već svi ovčari isterali ovce. Bele se k'i čopke. Pceta laju. Murdža legao pored ovce, isplazil jezik, duva i gleda levo, desno, levo, desno. Ovčar tura ruke na kuklju iza grbine i naslanja se sa's krsta na njoj. Opet počinje da zvizduče. Negde oko pladne, ovčar podiže glavu. Nešto je čuo. Ma jok. Učinilo mu se. Ma nije mu se učinilo. Eve i Murdža podigao glavu i sluša. Nešto pišti. Murdža zalaja. Pišti nešto, pišti. Ne prestaje.Šta to može da bude, majku mu. Ajd da vidim. Zamisli se i pođe. Podiže se i Murdža. Ovčar mu sa's prst pokaza da ostane kod ovce. Murdža leže. Ajd, on tako, ajd, kad ima šta i da vidi. Na jednu čistinun golem oganj. Sve u krug a u sredinu – zmija. Pišti ona zmija, pišti ... pa kad ga vide progovori s ljudski glas :

Pomozi mi, molim te.
Spasi me.
Ne smem.
Če da me ujedeš.
Neću, samo me spasi – kaže zmija.

Vlajko pruži tojagu preko oganj i zmija preko tojagu pređe ova'm. Fala ti što si me spasio. Ajde sad, pođi sa's mene. Moj otac je **zmijski car**, on će tebe bogato da nagradi.

Išli oni taki, išli, dok nisu došli do jedan veliki kamenjar. A iza kamenjara vrtača. Duboka vrtača. A tam, u vrtaču zmije. Mnogo zmije. Neke gamižu, neke se umotale u klupko, crne, kafene, šarene. Da te bog sačuva. A u sredinu najveća zmija. Car. Zmijski car. E, taj zmijski car je bio od ovu zmiju otac. I ona mu kaže :

Tato, ovaj čovek mi spasoi život :

I ja s'm ga dovela da ga nagradiš. I sve mu ispriča kako je bilo.

Aha, pa dobro – ako si ti njemu dala reč, ona ja moram to da ispoštujem.

Šta bi ti teo da ti dam?
Pita on ovčara.Pa . . . pare.
Odgovori mu ovčar.
Ma jok, kakve pare ?
Dođi ti ova'm. Zini, tako.

I onda je zmijski car pljunuo ovčaru u usta !!. Idi sad. Od sad ćeš da razumeš svaku životinjušta šta priča. Će da znaš šta kaže ovca kada bleji, kad krava muče i kad pas laje. Ali pazi. Ono što si ovde video i ćuo, nesmeš nikom da kažeš. **Ako nekom kažeš, odma ćeš da umreš.**

Dobro. Vrne se ovčar kod ovce i stvarno, pilići pevaju, on razume. Cvrčak cvrči, on to razume. Ama sve razume. I kad ovca bleji i kad krava muče i kad pas laje.

I tako, vreme prolazilo.

Jedan dan, pođe on sa's ženu u gosti u drugo selo. On jaše konja, a ona kobilu. Uz jedno brdo kobila poče da zastajkuje. Kad je on sa's konja izašao na vrh, njegova žena sa's kobilu bila tek na pola brda. Konj zanjišta :

Ajde malo požuri.
Šta zastajkuješ ?
Pita konj kobilu.
A kobila mu se njišteći odazva :
E, lako je tebi da izađeš.
Ti nosiš dve duše a ja nosim četri !

Kad to ču, čovek se malo obradova i nasmeja se. Zato što je shvatio da su mu žena i kobila u blagosloveno stanje. Kad žena sa's kobilu dođe do njega, pitade ga :

A što se ti nasmeja ?
Ma . . . nesm.
Učinilo ti se.
Nije mi se učinilo.
Lepo sam videla da si se nasmejao.
Ne znam . . . Možda onako.
Vrdao je čovek.
Ma pušti ti to.
Ja oću da mi kažeš što si se nasmejao.

I tako celim putem, da mi kažeš, pa da mi kažeš. I na kraju čovek ju reče da nesme da ju kaže. Ona tek onda navali na njega k'i da je poludela. Šta će, kud će on ju reče i to **da će u isti mah da umre** ,ako joj kaže. Dobro, reče čovek. Kad stignemo kod kuće podgrej mi vodu da se okupam, razmesti mi krevet da legnem, a onda ću da ti kažem što sam se nasmejao i isti čas ću da umrem. Možda mi je takva sudbina.

Kad dođoše kod kuće žena se rastrča. Cepa drva, loži oganj, greje vodu. Čisti čaršavi na krevet turila. Okupa se čovek, leže u krevet, a ona odm'a uz njega. Čeka da ju kaže. U taj mah petao ripi na tarabe i poče da peva. Pas zaurla. Sram te bilo. Naš gospodar se sprema da umre, a ti si se raspevao !?

Čuo čovek da pas kori petla.

Nek umre kad je šašav. Onak, podrugljivo mu kaže petao.

Ja po sto kokoške dozovem na jedno zrno pšenice, pa ga opet pojedem.

Ne pojedu ga one.

Kad to ču, čovek se diže iz krevet, dovati jednu dobru drenovinu, presamuti ženu preko kolena pa udri po dupe.

Šta ti je? Jesi li poludeo?

Jel oćeš da ti kažem što sam se smejao? Pita je čovek i bije je i dalje.

Ona ćuti. On opet podiže drenovinu. Žena tad poče da kuka. Jao puštaj me.

Ne moraš da mi kažeš.

Jer nećeš nikad više da mi tražiš da ti kažem? A bije je i dalje.

Nikad više, samo me puštaj, molim te – rasplaka se žena.

Muž je pušti.

Poživeli oni tako još dugo i srećni i veseli, porod su izrodili.

Za nauk.

Žene ne treba mnogo da pitaju, a muževi ne treba mnogo da pričaju.

Zaključak (sažetak)

Varošica Ljuberađa – istinski biser ispod Suve planine

1. Ljuberađa nakon oslobođenja od Turaka

Zakonom iz **1855** godine. Ljuberađa postaje središte istoimene opštine u čiji sastav ulaze sela **Gorčince, Linovo, Grnčar I Radinjince.**

Već **1890.** godine ***Ljuberađa*** postaje sedište opštine, a **1923. godine proglašena je za jedino pijačno mesto u Lužničkom srezu.** Odlukom nadležnih vlasti ***Ljuberađa*** je 1927 godine proglašena varošicom.

O izuzetnom privrednom i ekonomskog razvoju LJuberađe između dva rata pisao je i dnevni list „Politika“ od 26. avgusta 1938. godine na stranii 11.

Smeštena na šumovitom podnožju Suve planine, LJuberađa je jedna od najzdravijih i najlepših varošica u našoj zemlji. Ispod same varošice nalazi se čuveni LJuberaški vodopad koji postoji na poznatom ***Komaričkom viru.***

Nakon oslobođenja od Turaka, Ljuberađa je u periodu od **1877. do 1885.** godine pripadala Suračevskoj opštini (prilikom prvog popisa zabeleženo je da je imala 40 poreskih glava). Sledeća promena u sastavu ovih opština dogodila se 1891. godine kada se iz Ljuberaške opštine izdvojilo selo Gorčince, koje je te godine sa Suračevom formiralo posebnu opštinu sa sedištem u Gorčincu. *Ovakva podela bila je do 1899. godine kada se Gorčince ponovo vraća u sastav Ljuberaške opštine. Ovakav sastav Ljuberaške opštine zadržao se i kasnije sve do Drugog svetskog rata.*

Kratku putopisnu zabelešku o svom prolazu kroz LJuberašku klisuru i lužnički kraj 1880 godine ostavio je i ondašnji ministar finansija Kraljevine Srbije Mita Rakić. Putopisna beleška objavljena je u časopisu za književnost, nauku i društveni život „Otadžbina“ 1880 godine. U tekstu Mita Rakić **opisuje Ljuberašku klisuru kao pitomu, živopisnu i tako izvanredno lepu, da joj nema druge ni u Staroj ni u Novoj Srbiji**. **Ovo je jedan najlepši komad iz lepe, pitome (ne divlje) Švajcarske navodi Mita u svojoj belešci**.

On dalje navodi da se svojom živopisnošću izdvaja **Komarički vir** koji je privlačio mnoštvo turista, postavši tokom vremena jedno od popularnijih mesta u Lužnici**. „Ispred same varošice nalazi se čuveni Ljuberaški vodopad koji postaje iz poznatog Komaričkog vira. (...) Ribolov u reci Ljuberađi najprijatnija je zabava za izletnike koji obilaze i bačije na Suvoj planini, gde se izrađuje čuveni pirotski kačkavalj koji se izvozi i na solunsku pijacu“. Pored riba, Komarički vir su nastanjivale i vidre. Komarički vir i vodopad bili su inspiracija za mnoge likovne umetnike, a za njega su vezane i narodne legende i verovanja.**

2. Zanatstvo i vodenice u Ljuberađi

LJuberađa je bila poznata po svojim zanatlijama, kafanama i vodenicama. Imala je : ***po 5 potkivačke, 5 kovačke, 4 limarske, 5 stolarske, 5 krojačke, 2 štrikerske, 2 vunovlačarske, 2 bojadžijske, 1 kamenjorezačku, 6 opančarsku, 2 sodadžijske, 4 ćurčijske, 2 grnčarske, 3 stolarske, 3 bonbodžijske, 2 pekarske, 2kazandžijske, 1 mašinbravarske, 1 fotografska radnja***

U svojoj etnološkoj monografiji „Iz Lužnice i Nišave“, objavljene početkom 20 veka Vladimir Nikolić je pisao o ljuberaškim vodenicama: “Počinjući još od Gorčinca, pa kroz Ljuberaško vrelo na Komarički vir sve su poređane vodenice jedna ispod druge, koje dobro rade.

Do početka Drugog svetskog rata u Ljuberađi je radilo 12 trgovina kolonijalnom robom i 10 kafana, od kojih je najstarija počela sa radom 1908. godine. LJuberađa je imala ambulantu, školu, policijsku stanicu.

3. Elektrifikacija Ljuberađe

Braća Radomir Rančić, Milan i Branislav Rakić (rođena braća) 1930. godine podižu i puštaju u rad mlin na reci Lužnici. Za razliku od vodenica, u njihov mlin je kao pogonska grupa ugrađena **Fransisova turbina,** proizvod **firme “Fabrika mašina Pejić Stev. i komp Niš“.** Turbina preko zajedničkog vratila pokretala je : **dva vodenična kamena, strugaru, vunovlačaru i valjavicu. Braća Rakići 1933.** godine u svoj mlin ugradili **elektroginerator jačine 5 kW**, koji je najpre korišćen za osvetljavanje samog mlina i kuća vlasnika, i ulične rasvete čaršijea . Iako mnogi autori radova o Ljuberađi navode da je Ljuberađa prva imala električnu rasvetu u Srezu lužničkom i Pirotskom okrugu treba reći da Ljuberađa ipak nije bila prvo naselje u Lužnici koje je imalo električno osvetlenje, već je to Veliko Bonjince. Ovo selo je imalo veći broj stanovnika i od Ljuberađe i od Babušnice, a pored poljoprivrede imalo je i zanatstvo. Nije slučajno da je posle Drugog svetskog rata, pored Babušnice, Veliko Bonjince bilo jedino lužničko mesto koje je imalo fabriku – Metalnu industriju „Balkan“. Osnova da se otvori ova fabrika bilo je upravo razvijeno zanatstvo u predratnom periodu u tom selu.

4. Rengen apparat u Ljuberđi

Doktor Dragomir Stefanović iz Caribroda (danas Dimitrovgrad) u okviru svoje ordinacije, 1934 godine instalira rendgenaparat i počinje sa pregledima bolesnika. Ordinacija i rendgen aparat su se nalazili u kući Jovanče Jovanovića. Nemamo podatke o tipu aparata. Borivoje Mladenović u razgovoru sa autorom Tomicom Jovanovićem 10.05.2004 godine iznosi sećanje da je dr Stefanović bio dobar čovek i dobar doktor, a da je radio pregled pluća i želuca. Rendgen aparat je bio u funkciji do kapitulacije Kraljevine Jugoslavije 12. aprila 1941 godine.

Varošicu Ljuberađu i okolna sela okupirala je bugarska vojska. Iste jeseni Bugarska vlast je demontirala i odnela aparat u Sofiju. Na žalost o doktoru Dragomiru Stefanoviću nema drugih podataka.

Odnos između braće Rakić, iz čije se centrale rengenaparat napajao strujom, i dr. Dragomira bio je regulisan odgovarajućim ugovorom. Veoma je interesantno i humano da su vlasnici male hidrocentrale ustupili besplatno struju za korišćenje u lekarske svrhe. Prema ugovoru od 7. decembra 1937 godine bez ikakve naknade dr Stevanović može instalirati i služiti se rengen aparatom za sve vreme dok se nalazi u Ljuberađi.

5. Predratni Dnevni list POLITIKA: članak o Ljuberđi

O izuzetnom privrednom i ekonomskog razvoju Ljuberađe između dva rata pisao je i dnevni list „Politika“ od 26. avgusta 1938. godine na stranii 11.

(...)”Smeštena na šumovitom podnožju Suve planine, Ljuberađa je jedna od najzdravijih i najlepših varošica u našoj zemlji. Ispod same varošice nalazi se čuveni Ljuberaški vodopad koji postoji na poznatom Komaričkom viru.

U blizini ovog vira postoje dva manja vrela, čiju vodu iskorišćavaju nekoliko strugara, nekoliko vodenica i dve male električne centrale od koje jedna daje osvetljenje Ljuberađi.

Ribolov u reci Ljuberađi najprijatnija je zabava za izletnike koji često obilaze bačije na Suvoj planini, gde se izrađuje čuveni pirotski kačkavalj kako bi se izvozio na solunsku pijacu“.

Zanimljivo je da je varošica Ljuberađa u svom razvitku pokazala najveći ekonomski napredak baš u doba privredne krize (Velika ekonomska kriza (otpočela slomom na Njujorškoj berzi 1929), koja se 30-tih godina minulog veka javila i u Kraljevini Jugoslaviji.

6. Kafane u Ljuberađi

To je najteže shvatiti nekom strancu koji dolazi upoznati srpsku kulturu i učiti srpski jezik. Naći pandan u svojoj kulturi i jeziku za ovu **najstariju kulturno-sociološku tekovinu – njeno veličanstvo KAFANU.**

U predratnoj Srbiji kafana je bila prava društvena institucija i centar javnog života. U njoj su se donosile važne političke odluke, rađala umetnička dela, osnivale političke stranke i slavili ili tugovali najvažniji životni trenuci. Trgovci i zanatlije su tu dogovarali poslove i sklapali ugovore. Funkcionisala je kao drugi dom za građane svih slojeva

Geografcki položaj Ljuberađe od davnina nametao je potrebu za mesto gde mogu svratiti putnici i namernici**. Sredinom 20. veka, kada je Ljuberađa imala status varošice i privredni primat u lužničkom kraju, njene brojne kafane (uvek ih bilo preko deset) imale su ključnu ulogu kao centar društvenog, trgovačkog i javnog života celog regiona.**

7. Od rivalstva sa Babušnicom do laganog nestajanja Ljuberađe

Nekada je postojalo rivalstvo između Ljuberađe i Babušnice. Koje će mesto biti administrativni i politički centar Sreza lužničkog i koje će mesto dobiti status varošice. Od oslobođenja pa do Drugog svetskog rata.

Babušnica je postala administrativni centar Sreza lužničkog. Kraljevskim ukazom 23. januara 1925. godine, proglašena je varošicom. **Iste godine, 15. maja, Ljuberađa je takođe dobila status arošice.**

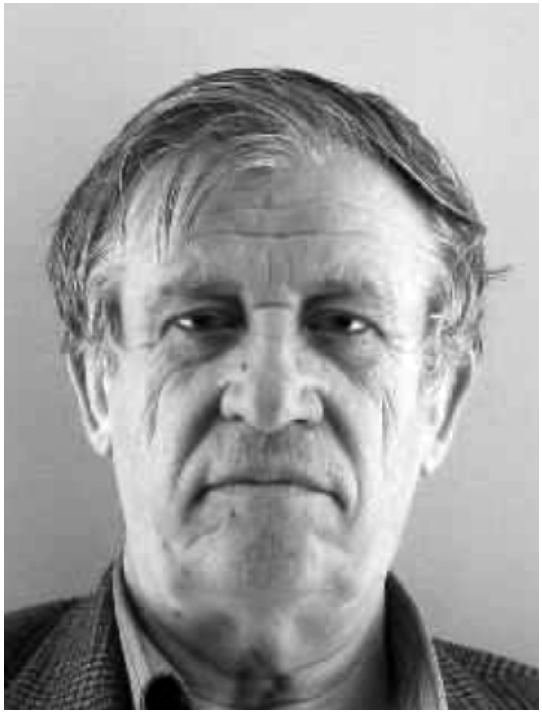
Više nema nikakvog rivalstva između ova dva mesta. Ljuberađa dotrajava i umire.

Ali, poznato je da u proleće u Čaršiji, pored reke Lnice iz starog korena vrbe izbija novi zeleni izdanak, uvek je tako bilo i uvek će tako biti jer život je večan.

Zanimljivosti

- Već 1923 godine Ljuberađa je proglašena za jedino pijačno mesto lužničke kotline.
  Svake srede Ljuberađa se pretvarala u jak pijačni centar gde su iznošeni zanatski i zemljoradničko – stočarski proizvodi.
- Za vašar "Svetog Iliju" je bilo jedno od najvećih okupljanja ljudi u Lužničkoj kotlini, pa i šire i tada se mnogo pazarilo i veselilo.

BELEŠKA O AUTORU

Školovanje sam započeo u rodnom mestu, u Ljuberađi. Srednju Elektrotehničku školu završio sam u Beogradu. Elektronski fakultet sam studirao i diplomirao u Nišu. Po završetku školovanja i odsluženju vojnog roka zaposlio sam se u Elektronskoj Industriji Niš u fabrici Poluprovodnika. Radio sam kao samostalni a potom Vodeći konstruktor. Bio sam šef elektro odeljenja, pa rukovodioc PIO-a (pogon za izradu i održavanje opreme). Kada je fabrika narasla na 1750 radnika podeljena je u četri JUR-a. Bio sam upravnik tehničkog JUR-a. Radio sam u fabrici štampanih kola kao rukovodilac održavanja i energetike.

Pred kraj radnog staža radio sam nekoliko godina u JP EPS Elektroistok Niš, rukovodio sam poslovnom jedinicom u Babušnici.

Za vreme mladosti bavio sam se sportom. Započeo sam u podmladku odbojkaškog kluba Partizan u Beogradu. Kasnije sam nastavio da igram odbojku u Nišu, za odbojkaški klub Radnički Niš.i Student Niš koji se takmičio u jedinstvenoj srpskoj ligi a kasnije i u saveznoj.

Kao penzioner učlanio sam se u u NKC (niški kulturni centar). Hobi mi je izrada figura u drvetu sa kojima učestvujem na izložbama koje organizuje LUNA.

Moj pokojni otac Borivoje, bio je Lužničanin.
Po ocu Lužničanin sam i ja.

* * *

Odlazak u penziju je nesumljivo jedan od najkrupnijih događaja u životu ljudi. Ali to je samo jedna strana tzv. *"životne medalje",* koja kao svaka druga medalja ima svoje dve strane. S jedne, to je tzv. kraj obaveznog radnog veka, koji ostaje kao uspomena na sve što je ostalo iza nas, dok je druga strana tzv. *„Početak kraja*", koji može da se definiše kao neka moguća ali neizvesna budućnost ! . . .

Te dve reči,odnosno „*dva kraja"* , verovatno čine jedno dijalektrično jedinstvo , ne isključuju se , naprotiv, one se prožimaju i dopunjuju . . .

To i takvo iskustvo se izgleda potvrđuje kod svih srećnika koji dožive da svoju *„životnu medalju*" pogledaju sa obe strane.

Kao jedan od tih srećnika želim svim ljudima da svoju životnu medalju što duže gledaju sa obe strane . . .

Šta je hobi ?

Suština je da čovek ne mora ništa. Čovek može, ako želi i treba nečim da se bavi ako ga to ispunjava.

Po meni hobi je aktivnost koja pomaže čoveku da psihički i fizički ostane zdrav i aktivan posle životnih obaveza i završenog radnog veka.

Tu aktivnost sam pronašao u oblikovanju drveta.

Drvo je jedan od najstarijih tradicionalnih materijala koji se koristi za izradu skulptura. Umetnici su od praistorije cenili njegovu tvrdoću, oblik, boju i strukturu, ali i lakoću oblikovanja. Naime, oni su svesni da je to materijal široke, svakodnevne primene u ljudskom okruženju i sobzirom da su čula naviknuta na njega tretiraju ga kao medij, odnosno kao podlogu koja je prirodna, familijarna, bez nepoznanica čovekovom duhu.

Za drvo sam se odlučio zato što je uglavnom prijatno na dodir, a pored ostalog i zato što ne upija toplotu ljudskog tela, kao što čine metalni predmeti, staklo ili mermer.

Plemenitos materijala kao što je drvo ogleda se u tome što nakon što mu čovek uskrati vitalnu funkciju življenja, svojim godovima i strukturom pokazuje način kako da ga ruke zanatlije tretiraju, ono veliča veštoga i podučava nespretnog. Umetnici i zanatlije koji stvaraju u drvetu, svojim radom i strpljenjem nastavljaju njegov vek menjajući mu funkciju, ali i pokazujući raskoš koju materijal krije u sebi.

U drvetu sam pronašao smisao penzionerskog života i radost življenja.

Ja ni sam nisam svestan u potpunosti da li je moj hobi meni opsesija, način života ili nešto treće.

Neki kažu, hobi je ime za aktivnost koja se obavlja zbog ličnog zadovoljstva a ne zbog novčanih nagrada ili primanja.

Drugi kažu, da svaki hobi troši novac i vreme.

Dešava se da neki ljudi imaju hobije koje nikada ne bi ste pripisali njima ni njihovoj ličnosti, možda je to slučaj sa mnom.

Da bi kako se kaže, ostao fizički i mentalno zdrav, počeo sam da se bavim oblikovanjem predmeta od drveta.

Ja nemam problema, ja nemam krizu, ja nemam ni pare i ne trebaju mi pare. Ja vidim lepotu života kada siđem u radionicu sam sa sobom i pripremkom od drveta.

Svojom pozitivnom energijom, svojom imaginacijom ne napadam drvo, već pomažem liku da izađe iz materijala.

Post skriptum

Mnogi putnici koji na regionalnom putu Pirot – Leskovac zastanu u Čaršiji ispod stare lipe i ulične česme da se osveže vodom i predahnu, pitaju malobrojne meštane … ***“ kažu da je ovde nekad bilo mnogo vodenica “.*** Stariji meštani Ljuberađe odgovaraju, ***jeste bilo je ali sada ih nema*** ! Mlađe generacije neznaju o staroj Ljuberađi skoro ništa. Sve je prepušteno zaboravu jer ništa nije zabeleženo. A zaborav je isto što i izumiranje.

Hiljade njih će proći ravnodušno, samo će retko, pojedince, možda, sudbina Ljuberađe dirnuti i zaboleti. Mene je dirnula i zabolela i u isto vreme prisilila da govorim o čaršiji, tim pre što sam se tu rodio. Sudbina Ljuberađe je ostala u meni kao dubok imtimni događaj o kome nije lako ni ćutati ni govoriti.

Kao dete bio sam vrlo radoznao. Interesovalo me je sve što se u čaršiji dešavalo. Naročito me je impresionirala voda, njena lepota i snaga. Pitao sam se odakle joj ta moć da pokreće velike točkove ljuberaških vodenica.

Žao mi je što ranije nisam došao na ideju da nešto napišem o životu u čarčiji jer bih imao sagovornike, a ovako morao sam da se uzdam uglavnom u sopstvena sećanja na Ljuberađu.

Za prepoznavanje zavičaja, neophodan je duh minulog vremena, beleg o onome što je nekad bilo, što se dogodilo, što je kao sećanje, što je kao trag, što je zacelo, kao dokument ostalo. Mnogi pred kraj žovota zaborave šta su jeli za doručak, ili dali su popili lek, ali iz perioda detinjstva sve pamte.

Želim da moja sećanja na Čaršiju i život u njoj ostavim potonjim generacijama kako nebi otišla samnom u zemlju u zaborav.

Ovaj skromni poklon od srca dajem meštanima Ljuberađe u znak sećanja na Čaršiju i život u njoj koji je ipak bio i ostao najlepši deo mog života.

Posebno želim da izrazim veliku zahvalnost ***Dušanu Ćiriću, učitelju i kasnijem upravniku*** **Gratskog muzeja i Istorijskog arhiva u Pirotu,** koji je pored svog osnovnog učiteljskog poziva stigao da zabeleži sve važnije događaje iz prošlosti Lužnice, kao da je želeo da opomene potonje generacije da se prošlost ne sme ni u kom slučaju zapostaviti, a još manje da se ona - zaboravi.

* * *

Ponekad pokušavam da ne živim u prošlosti, ali prošlost živi u meni. Prošlost ne umire. Čovek je nemože ubiti. Ona je tu, ona nas prati kad mislimo da je vrlo daleko.

Moj zavičaj, kao nešto moje, nešto što čini mene, moje detinjstvo.

Moja Čaršija okupana zelenilom, kuće u pravilna dva reda, nasmejana lica ljudi, dim koji se uveče vijori iz kuća ka uspavanom nebu. Kada se ujutru pojavi sunce na horizintu iznad Dedavice, najpre osvetli gore visoko na zapadu veliko seosko groblje, a onda se sunčevi zraci spuštaju niz Krstinu i obasjavaju Čaršiju, koja se budi i sluša reku Lužnicu kako teče.

U ovoj knjizi opisan je život u Ljuberađi-Čaršiji u doba mog detinjstva, sredinom dvadesetog veka. To je objektivno jedan vrlo kratak vremenski period u odnosu na živit koji je večan i koji protiče kao reka.

Kada bih uporedio život sa rekom Lužnicom koja vekovima teče, to je kao da sam iz nje zahvatio i popio jednu čašu vode. Ustvari, ovde sam opisao samo jedan trenutak od živita u Lužničkoj kotlini.

SKULPTURE MIHE MLADENOVIĆA

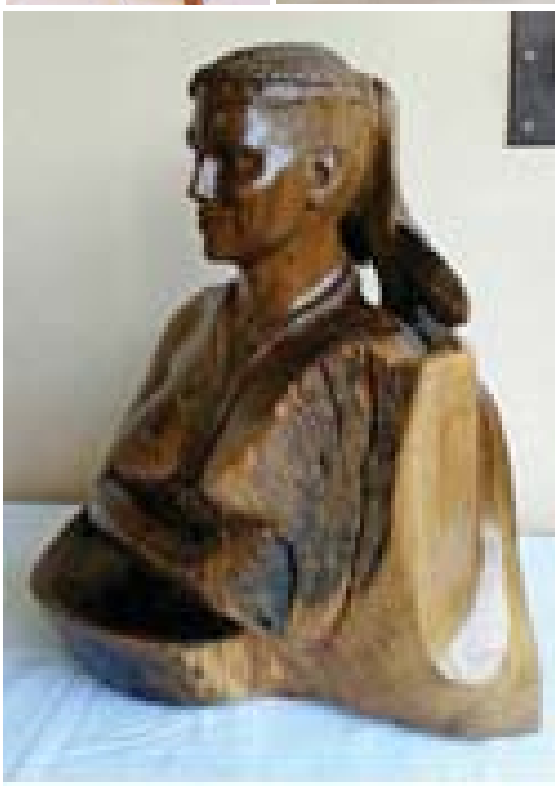

L I T E R A T U R A :

Dušan Ćirić : ***Istorijski arhiv Pirot*** **;** ***Zapisi D. Ćirića iz prošlosti Lužnice***

Dragan Todorović : ***Ljuberađa II***

Velimir Velja Đorđevic : ***O negovanju slobodarskih i patriotskih tradicija***

Dragan Božilović i Dr. Milan Miladinović : ***Komandant Brka***

Ranko Findrik :***Uvod u proučavanja starih vodenica***

Tomislav D. Jovanović : ***Rengenaparat u varošici Ljuberađi 1934 godina***

G. Antić i V. Pejčić : ***Škola u Ljuberađi 1868 1998, Beograd, 2000 godine***

Etnografski muzej u Beogradu ***GEM 50***

Dragan Marković : ***Kompleks vodenica kod Komaričkog vira***

Stanimir Ilić: ***25 godina postojanja i rada elektrodistribucije Babušnica***

Radomir Rančić i Borivoje Mladenović : ***Porodična dokumentacija o vodenicama*** **i hidrocentralama u Ljuberađi**

* *
*

S A D R Ž A J

ZAVIČAJ..... 1
MEZO – REGIONALNE KARAKTERISTIKE..... 3
POSTOJANjE I RAZVOJ LjUBERAĐE 6
VODENICE STANIŠTE DEMONA 13
PREDRASUDE I VEROVANjA O KOMARIČKOM LEVKU..... ... 15
SUVA PLANINA..... 19
VRELA I IZVORIŠTA U KOMARIČKOM LEVKU..... ... 23
RUŽA VETROVA 24
PLANINA RUJ..... ... 25
MURGOVICA .... .27
LjUBERAĐA JE GORSKI KRISTAL 28
LjUBERAĐA KRAJEM 19. VEKA 30
UČENICI – SUDBINA I ŠKOLA 31
POP GLIGORIJE I UČITELj PERA 34
LjUBERAĐA 20. VEK..... 35
NASTAJANjE I RAZVOJ VODENICA U LjUBERAĆI..... 36
KONOPLjE – GRSNICE 43

ZANATSTVO

ZANATSTVO U KRALjEVINI SRBIJI 46
ZANATSTVO U LjUBERAĐI 47
ZANATSTVO U ČARŠIJI 48

1. Terzijski zanat 51
2. Mutavdžijski zanat 53
3. Lončarsko – grnčarski zanat 56
4. Kovački zanat 60
5. Kazandžijski zanat 62
6. Bojadžijski zanat 67
7. Limarski zanat 70
8. Potkivački zanat 75
9. Bačvar – pinter 79
10. Opančarski zanat 83
11. Ćurčijski zanat 85
12. Bombondžije 88
13. Krečarski zanat 92
14. S0dadžijski zanat 93
15. Korparsko – pletarski zanat 96
16. Jorgandžijski zanat 98
17. Šnajder – krojač 99
18. Pekarski zanat 102

ULAZAK NEMACA LjUBERAĐU 104

K A F A N E

KAFANE U SRBIJI 106
KAFANE U LjUBERAĐI 111
1. Kafana Sretena Mladenovića 112
2. Kafana Milana Rakića.....114
3. Zadružna kafana 116
4. Kafana Stanka Rosćinog 117
5. Kafana Mladena Dolca 119
6. Kafana Petra Rakića 122
7. Kafana Todora Stojanovića 123
8. Kafana Vitomira Milenkovića 125
9. Kafana Čedomira Milenkovića 125
10. Mičina kafana 125

TRGOVINA

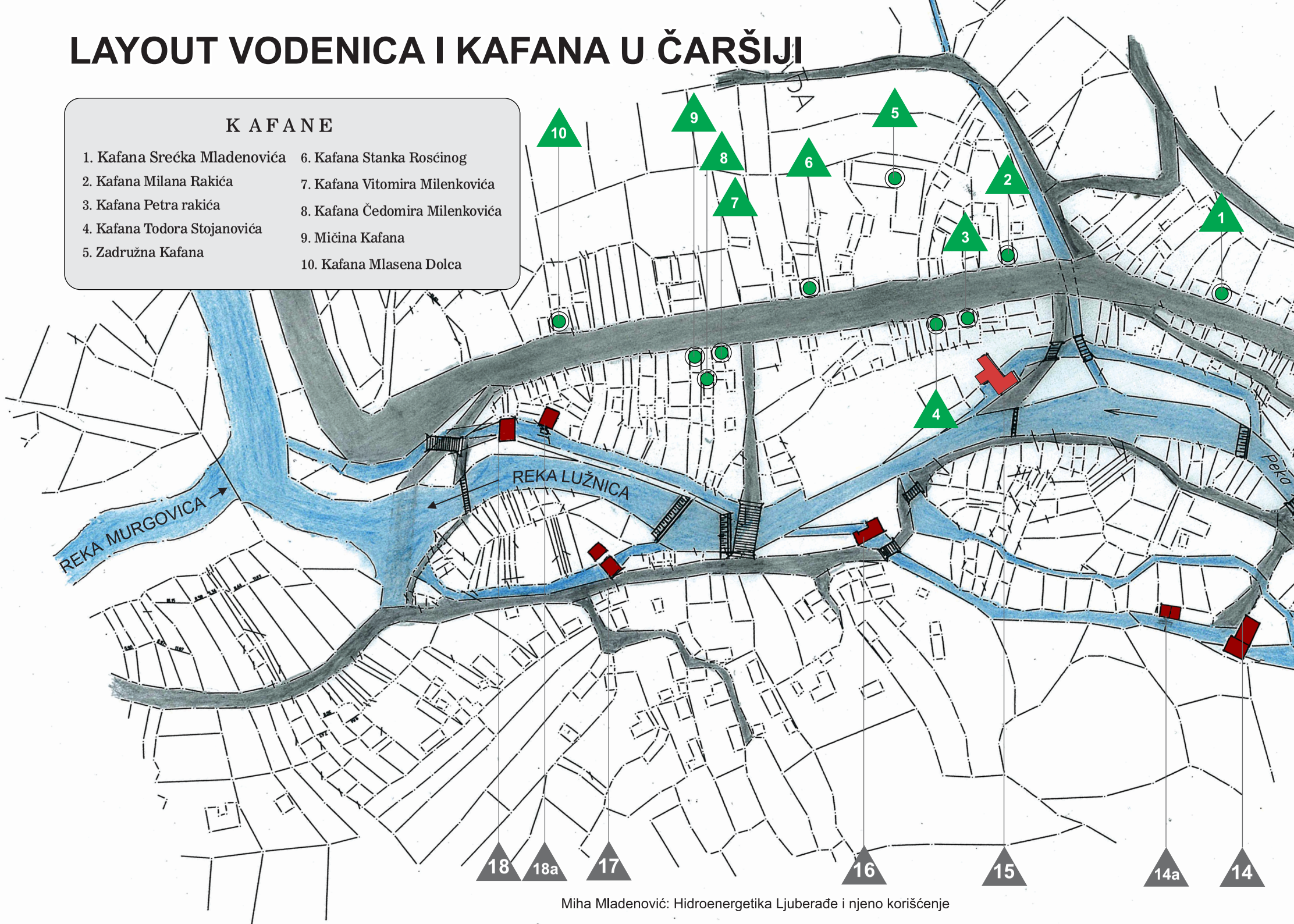
* * *

NEGATIVNI JONI 132
POBRATIM – ISPISNIK 136
BAJKA O OVČARU 139
ZAKLjUČAK 142
BELEŠKA O AUTORU 145
ŠTA JE HOBI 146
SKULPTURE MIHE MLADENOVIĆA 147
LITERATURA 150

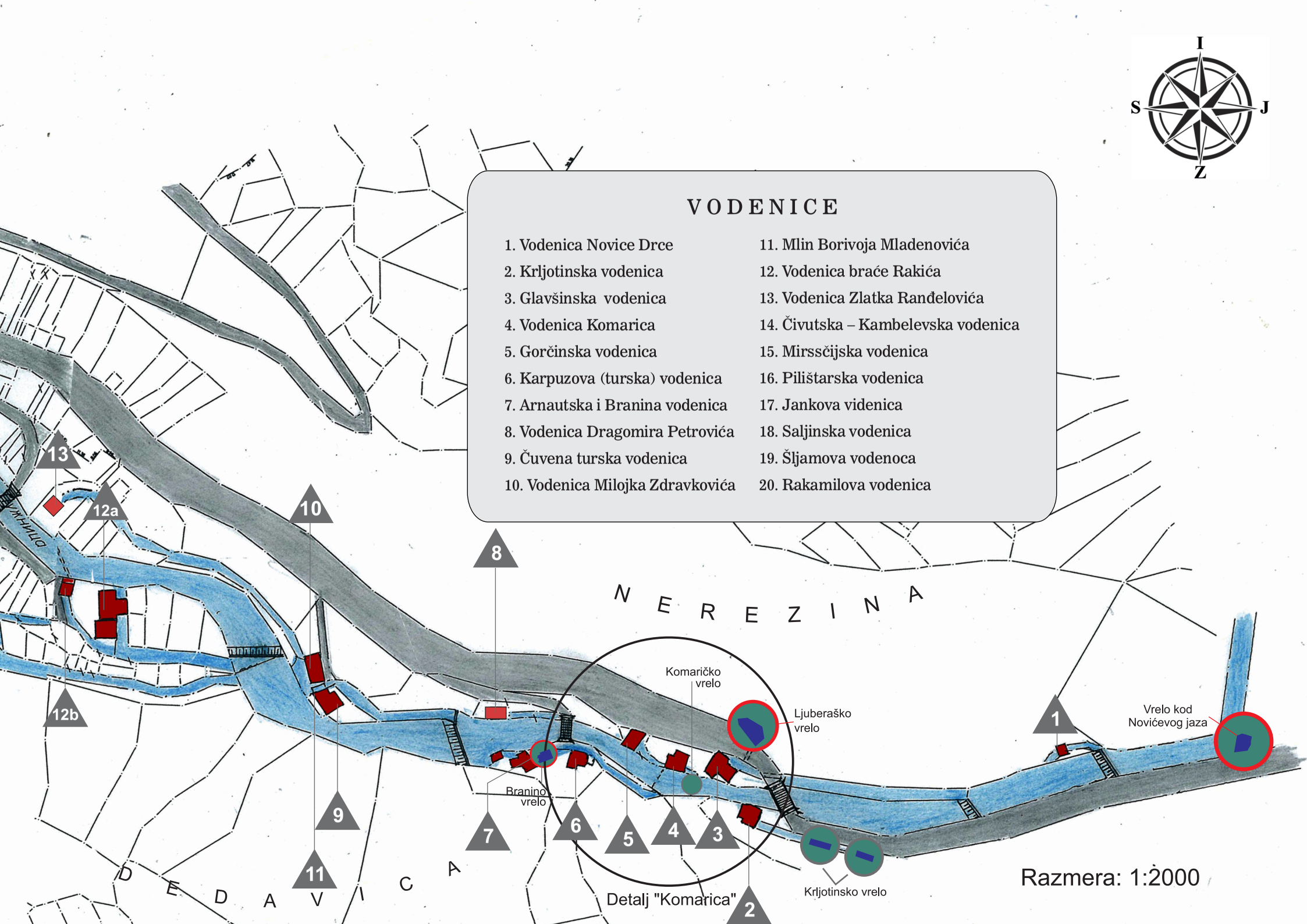
LAYOUT VODENICA I KAFANA U ČARŠIJI

K A F A N E

1. Kafana Srećka Mladenovića
2. Kafana Milana Rakića
3. Kafana Petra rakića
4. Kafana Todora Stojanovića
5. Zadružna Kafana
6. Kafana Stanka Rosćinog
7. Kafana Vitomira Milenkovića
8. Kafana Čedomira Milenkovića
9. Mičina Kafana
10. Kafana Mlasena Dolca

Miha Mladenović: Hidroenergetika Ljuberađe i njeno korišćenje

I
S
J
Z
VODENICE
1. Vodenica Novice Drce
2. Krljotinska vodenica
3. Glavšinska vodenica
4. Vodenica Komarica
5. Gorčinska vodenica
6. Karpuzova (turska) vodenica
7. Arnautska i Branina vodenica
8. Vodenica Dragomira Petrovića
9. Čuvena turska vodenica
10. Vodenica Milojka Zdravkovića
11. Mlin Borivoja Mladenovića
12. Vodenica braće Rakića
13. Vodenica Zlatka Ranđelovića
14. Čivutska – Kambelevska vodenica
15. Mirssčijska vodenica
16. Pilištarska vodenica
17. Jankova videnica
18. Saljinska vodenica
19. Šljamova vodenoca
20. Rakamilova vodenica
N E R E Z I N A
D E D A V I C A
Komaričko vrelo
Ljuberaško vrelo
Branino vrelo
Vrelo kod Novićevog jaza
Krljotinsko vrelo
Detalj "Komarica"
Razmera: 1:2000